

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Cumhuriyet'in 87. Yılında
**Anayasa ve
Dış Politika Tartışmaları**

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU

**Cumhuriyet'in 87. Yılında
Anayasa ve Dış Politika
Tartışmaları
Bilimsel Toplantı Bildirileri
23 Aralık 2010**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
H.Ü. Mehmet Akif Salonu / Beytepe, ANKARA**

Yayına Hazırlayanlar

Arş. Gör. Yasemin TÜRKKAN

Arş. Gör. Emre SARAL

ANKARA - 2013

5846 sayılı kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları

Atatürk Araştırma Merkezi'ne aittir.

Cumhuriyetin 87. Yılında Anayasa ve Dış Politika (2010: Ankara)

Cumhuriyetin 87. yılında anayasa ve dış politika tartışmaları bilimsel toplantı bildirileri; Ankara, 23 Aralık 2010.— yay. haz.: Yasemin Türkkan, Emre Sarol.— Ankara: AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2013.

V, 169 s.; res.; 21 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını)

Dizin (s. 171-174)

ISBN: 978-975-16-2529-8

1. TÜRKİYE - SİYASET VE YÖNETİM — 1876-1982

2. TÜRKİYE - DIŞ İLİŞKİLER

I. Türkkan, yasemin, yay. haz. II. Saral, Emre, yay. haz.

III. E.a. IV. Seri

342.561

İNCELEYEN : Doç. Dr. Yasemin DOĞANER

KİTAP SATIŞI:

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu:24/6 Kızılay/ANKARA

Kurum : Ziyabey Cad. Nu: 19 Balgat-Çankaya/ANKARA

Tel: 009 (0312) 285 55 12

Belgegeçer: 009 (0312) 285 65 73

e-posta : bilgi@atam.gov.tr

web : http://www.atam.gov.tr

e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

ISBN : 978-975-16-2529-8

İLESAM : 12,06,Y,0150-366

BASKI SAYISI : 2500 Adet

BASKI HAZIRLIK : ÜÇ S BASIM LTD. ŞTİ.

0 312 448 13 67

BASKI : TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşletmesi

0 312 354 91 31

BİLİMSEL TOPLANTI PROGRAMI

Tarih: 23 Aralık 2010

Saat: 10:00

Yer: Hacettepe Üniversitesi

Mehmet Akif Ersoy Salonu Beytepe/Ankara

AÇILIŞ

10:00-10:30 Saygı Duruşu ve İstiklâl Marşı'nın Okunması

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Müdürü

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

I. OTURUM

ANAYASA TARTIŞMALARI

10:30-12:00

Oturum Başkanı Prof. Dr. Sami SELÇUK

Yargıtay Onursal Başkanı, Bilkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Doç. Dr. Nevin Ünal ÖZKORKUT

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Doç. Dr. Murat YANIK

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Tartışma

12:00- 13:30 Öğle Yemeği

II. OTURUM DIŞ POLİTİKA TARTIŞMALARI

13:30- 15:10

Oturum Başkanı Prof. Dr. Gökhan ÇETİNSAYA
İstanbul Şehir Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Atilla ERALP
Ortadoğu Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Mitat ÇELİKPALA
Kadir Has Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Dr. Bahadır PEHLİVANTÜRK
TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi

Tartışma

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL TOPLANTI AÇILIŞ KONUŞMALARI	1
--	---

Prof.Dr. Mustafa YILMAZ	3
-------------------------------	---

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN	
-------------------------	--

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı	7
---	---

BİLİMSEL TOPLANTI BİLDİRİLERİ

I. OTURUM

ANAYASA TARTIŞMALARI	11
----------------------------	----

Egemenlik ve Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Açısından

Türk Anayasalarına Tarihsel Bir Bakış

Doç. Dr. Nevin Ünal ÖZKORKUT	15
------------------------------------	----

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Özgürlükçü, Sivil, Olağan ve Demokratik

Bir Anayasa Arayışı

Doç. Dr. Murat YANIK	26
----------------------------	----

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Prof. Dr. Sami SELÇUK	34
-----------------------------	----

Yargıtay Onursal Başkanı, Bilkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi

II. OTURUM

Y

DİŞ POLİTİKA TARTIŞMALARI.....51

Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri

Prof. Dr. Atilla ERALP.....55

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Türkiye'nin Dış Politikasında Avrasya:

Anlam ve Uygulamalara Dair Bir Değerlendirme

Doç. Dr. Mitat ÇELİKPALA.....65

Kadir Has Üniversitesi

Tarihî Asya Dünya Sisteminden Bugüne Yansımalar ve ÇİN

Dr. Bahadır PEHLİVANTÜRK.....88

TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi

Cumhuriyet'in 87. Yılında Türk Dış Politikası:

Süreklilik ve Değişim

Prof.Dr. Gökhan ÇETİNSAYA.....111

İstanbul Şehir Üniversitesi

Dizin163

Fotoğraflar169

**CUMHURİYET'İN 87. YILINDA ANAYASA VE
DIŞ POLİTİKA TARTIŞMALARI
BİLİMSEL TOPLANTISI**

23 ARALIK 2010

Saat: 10:00

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Prof.Dr. Mustafa YILMAZ

**Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve
İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü**

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

ÖZHAN KAPICI* – Sayın Rektörüm, ATAM Başkanı, Sayın Enstitü Müdürüm, Saygıdeğer öğretim üyeleri, Sevgili Öğrenciler,

H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü ile Atatürk Araştırma Merkezi'nin birlikte düzenlediği Cumhuriyet'in 87. yılında anayasa ve dış politika tartışmaları başlıklı toplantımıza hoşgeldiniz. Şimdi Ulu Önder Atatürk'ün huzurunda sizi bir dakikalık saygı duruşuna ve devamında İstiklâl Marşı'nı dinlemeye davet ediyorum.

Saygı duruşu ve İstiklâl Marşı

* * *

ÖZHAN KAPICI – Açılış konuşmalarını yapmak üzere Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Mustafa Yılmaz'ı kürsüye davet ediyorum.

MUSTAFA YILMAZ – Sayın Yargıtay Onursal Başkanı, Sayın Rektör, Sayın Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı, sevgili öğretim üyeleri, sevgili öğrenciler,

10 Kasım Atatürk'ü anma etkinlikleri çerçevesinde planladığımız bu toplantıyı, Atatürk Araştırma Merkezi ile birlikte son günlerde Türkiye'de çokça tartışılan iki konu hakkında düzenlemeye karar verdik: Bu konulardan ilki anayasalar diğeri de son günlerde eksenini kaydıran sıkça dile getirilen dış politika üzerinedir. Özellikle Türkiye'de yaşanan anayasa değişikliği ve yine seçim sonrası yapılacağı söylenen değişiklikler dikkate alınarak, aslında kamuoyunda günümüzde sıklıkla yaşanmakta olan bilgi kirliliği ve siyaseten yönlendirmenin önüne geçebilecek bir konuda uzmanlarının vereceği bilgileri elde etmek amacıyla böyle bir toplantıya ihtiyaç duyduk. Anayasa değişikliğine

* Arş. Gör., H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

ilişkin yapılan son referandumda toplumun neredeyse yarı yarıya ayrılmış olması üzerinde durmak gerekirdiye düşündük. Türkiye’de anayasa değişikliği ilk ne zaman gerçekleşmiştir, tarihsel süreçte ilk bu konunun toplumumuzda anayasayı hazırlayan ve ilan eden süreç nasıl yaşanmıştır, acaba anayasal değişiklikler Türk siyasal modernleşmesinin bir yansıması şeklinde mi olmuştur, öyleyse bu anayasa değişikliğini gündeme getiren Osmanlı aydınları, askerlerden de aldıkları destekle padişaha çok geniş yetkiler sunan, aslında bir anlamda –ben Anayasa uzmanı değilim ama- yasama-yürütme ilişkisi açısından kıyasladığınızda yürütmenin elini güçlendiren ve padişahın yetkilerini meşrulaştıran bir şeyi yapmışlar. Ama bundan çok kısa bir süre sonra parlamenter hayata son verildiğini ve Kanuni Esasi’nin rafa kaldırıldığını biliyoruz. Senedi İttifakla başlayıp Tanzimat Fermanı’yla gelişen ve 1876’da anayasaya kavuşan toplumda yine bir muhalefet hareketi çıkarak 1908’de tekrar Meşrutiyet’i ilan ettiğini görüyoruz. 1909’da az önce sözünü ettiğimiz yasama-yürütme ilişkisini tersine çevirecek, yasamanın elini güçlendirecek değişiklikler yapıldığını ama sonra tekrar vazgeçildiğini görüyoruz. Savaş sonrasında ise özellikle 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu ile imparatorluk dokusu dışında bir devlette, aslında rejimin adını koyan birtakım değişiklikler yapılmıştır. 1924 Anayasası sivillerin yaptığı bir anayasa olarak gündeme gelmiştir ve yine yürütmenin etkin olduğu bir anayasadır.

Anayasaya dayalı hayatımızda 1924 Anayasası’nda yürütmenin güçlü olduğunu ve çoğunluğu iktidara geçiren 1950’deki iktidarı, yine bu yetkilere dayalı bir hükümet etme biçimini görüyoruz. Bunun tarihsel ve teknik bilgisine sahip olursak, hangi değişikliğin ne anlama geldiğini, yasama-yürütme-yargı erklerinin birbirleri arasındaki dağılımı, kontrolün birinden diğerine geçmesi mi yoksa birinin diğerinin iktidarını güçlendirmesi mi olduğunu anlamamız lazım, biz bu akademik bilgidен sonra bir yargıya varabiliriz.

Diğer oturumda da Türk dış politikası çeşitli boyutlarıyla tartışılacak. Osmanlı'dan devralınan Cumhuriyet kurumlarından biri de Dış işleri Bakanlığı denilir. Osmanlı'dan devralınan dış politikanın aslında imparatorluğun yıkılışı sonrasında veya ülkenin içine düştüğü durum sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlanan hareketle yeni bir forma ve biçime dönüştüğünü görüyoruz. Millî Mücadele sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın tanınmak, yardım almak, bağımsızlığını sağlamak ve çevredeki bütün ülkelerle ilişki kurmak üzerine kurulu olarak yürüttüğü başarılı dış politikanın, Cumhuriyet'in ilanı sonrası Atatürk dönemi dış politika ilkeleri olarak sayabileceğimiz bağımsız, barıştan yana, kendi gücünün yetmediği anlarda ittifaklarla güvenliğini sağlayan, batıcı bir yaklaşımla iki savaş arasında Lozan'la halledemediği problemleri görüşmeler yolu ile halleden bir yaklaşım sergilediğini görüyoruz. Aslında bu tavır, ikinci dünya savaşına giden bir dünyada takdirle karşılanıyor ve Mustafa Kemal Paşa önderliğinde sürdürülen dış politika ile özellikle Türkiye gücünün üzerinde bir algıya sahip olmuştur deniyor. Ve daha sonra İsmet Paşa Batı ittifakı içerisinde savaşa ne pahasına olursa olsun girmeme biçiminde bir dış politikayı başarılı biçimde yürütüyor ve bunun sıkıntısını çekiyor ama iki kutuplu dünyada Türkiye artık Batı ittifakı içinde yer alan, kendi çıkarlarını zaman zaman Batı'nın çıkarları doğrultusunda değerlendiren bir dış politika takip ediyor. Yine bu konunun uzmanı sayın konuşmacı bize bu konuyla ilgili öğleden sonraki oturumda çok değerli bilgiler sunacaktır. Şimdi dış politika miras aldığımız tarihsel sürece, üzerinde yaşadığımız coğrafyaya, geçmişte yürüttüğümüz politikaya aykırı bir biçimde mi yürütülüyor, buna bakmaya çalışacağız. Diğer bir deyişle AB, Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'ya yönelik dış politikalar üzerinde bu değişikliğin olup olmadığı sorgulanacaktır.

Son zamanlarda yaşanan gelişmelerden hareketle paydaşlarımız arasında yer alan kurumlardan biri olan Atatürk Araştırma Merkezi ile

yaptığımız işbirliği ile bu bilimsel toplantıyı gerçekleştiriyoruz. Başta merkezin başkanı sevgili dostumuz, hocamız Prof.Dr. Sayın Cezmi Eraslan'a ve kurumun tüm personeline yaptıkları katkı için teşekkür ediyorum, Kendi enstitümüzden Müdür Yardımcımız Doç. Dr. Yase-min Doğaner'e ve araştırma görevlilerine, enstitü sekreterimize, bu toplantıya hazırlık aşamasında emeği geçen herkese teşekkür ediyorum. Ama en önemlisi bugün iki oturumda anayasalar ve dış politika konusunda değerli bilgilerini bizimle paylaşacak olan, bizi aydınlatacak olan, toplantıya tebliğle katılan öğretim üyelerine ve burada bulunan herkese teşekkür ediyor, saygılarımı sunuyorum.

ÖZHAN KAPICI – Konuşmalarını yapmak üzere Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Cezmi Eraslan'ı kürsüye davet ediyorum.

CEZMİ ERASLAN – Sayın Yargıtay Onursal Başkanı, Çok kıymetli meslektaşlarım, değerli misafirler, kıymetli öğrenci arkadaşlarım,

Cumhuriyet'in 87. yılında anayasa ve dış politika tartışmaları konulu toplantımıza teşriflerinizden dolayı şahsım ve Atatürk Araştırma Merkezimiz adına saygılar sunuyorum, hoş geldiniz diyorum.

Toplantının ilmî hazırlık boyutuna, düşünce kısmına değerli meslektaşım değindi, o yüzden ben hiç girmeyeceğim. Ancak bir hususu açıklamakta fayda var. Evet, biz başlangıçta; Türkiye'de bu konular tartışılıyor ama bu işin iki tarafı var, iktidarı var, muhalefeti var, mutlaka birer temsilci olsun ve doğrudan bu çalışmanın muhataplarına, üniversite gençliğimize ne yaptıklarını, ne düşündüklerini aktarsınlar diye bir düşünce içerisinde olmuştuk, ama olmadı. Taraflar arasındaki dengeyi kurmak pek mümkün olmayınca bu tasavvurdan vazgeçtik ve tamamen daha önceden de yaptığımız gibi bir ilmî toplantı gerçekleştirmek istedik. Zira hem Atatürk Araştırma Merkezi hem Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitümüz, Üniversitemiz ilim yuvalarıdır, ilim yerleridir dolayısıyla buralarda söz sahibi olacak olanlar ilim erbabıdır diye düşünüyorum. Bu toplantı bu düşüncenin bir ürünü olarak huzurlarınızdadır. Sayın enstitü müdürümüzün ifade ettiği üzere bundan sonra da bu gibi çalışmalarımız devam edecektir. Çünkü, Atatürk Araştırma Merkezi olarak yaptığımız bütün faaliyetleri ilmî zeminde ve üniversitelerle birlikte yapma gayreti içindeyiz.

Efendim, bir asırlık çınar olmasına seneler kala Türkiyemiz, birey, toplum ve devlet hayatımızın her sahasına yönelik hararetili tartışmalar içerisinde. Uzun ömürlü devletler kurma ve bunları yaşatma başarısını gösteren milletimizin bu tartışmalarını da Türkiye'de düşünce

hayatının canlılığının işaretleri olarak görmek, olgunlaşmaya gidiş olarak değerlendirmek sanırım doğru olacaktır. Zira hemen her konuda birbirinden farklı düşüncelerin ifade edildiği ilmî bir ortamı yaşatabilmek demokrasi, çağdaşlaşma adına son derece önemli gelişmelerdir diye düşünüyorum.

Üniversitelerimiz, özgür düşüncenin, bilimsel araştırmayla ulaşılan doğru bilginin aslî mekânları olarak düşünce ve bilim hayatımıza büyük katkı sağlayan kurumlardır, çağdaşlaşma yolculuğumuzda son derece önemli, ihmal edilemeyecek, değerli müesseselerimizdir. Ülkenin, toplumun ve bireyin meselelerinin tartışılıp görüşülüp, çözüm önerilerinin olgunlaştırıldığı ve olgunlaştırılacağı bilim yuvalarıdır.

Biz tarihi sadece dünün hikâyesi olarak görme yanılsından kurtulmak ve günümüzü anlamaya, yarınımızı şekillendirmeye yardımcı olarak değerlendirmeye önem verecek bir anlayışa sahibiz. Atatürk Araştırma Merkezi olarak yakın geçmişi ve bu dönemde yaşananları da dikkate alarak günümüzün meselelerini bilim insanlarımızla, bilim müesseselerinde değerlendirmeyi esas kabul ediyoruz. Bu anlayış çerçevesinde günümüzde sadece siyaset yapıcılarını değil, toplumun her kesimini ilgilendiren tartışmaları ilim erbabıyla, ilmî mekânlarda gerçekleştirmeye çalışıyoruz. Bu çerçevede bu yıl içerisinde İstanbul Üniversitesi'nde "Türkiye'de Balkanlar", Mustafa Kemal Üniversitesi'nde "Türkiye ve Ortadoğu", Türk Tarih Kurumu'nda "Türkiye ve Irak", Ankara Millî Kütüphane'de ve Petersburg Devlet Üniversitesi'nde "Türk - Rus İlişkileri Çalıştayları" gerçekleştirdik. Cumhuriyet Bayramı'nın 87. yıldönümü şerefine de Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde "Türkiye'de Cumhuriyet Politikaları"nı değerlendirdikten sonra 2010 yılının son ilmî etkinliği olarak Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü ile ülke ve toplum gündemimizin iki önemli konusunu uzmanların görüşleriyle sizlerle paylaşacağız.

Bu noktada sözü fazla uzatmadan davetimizi kabul ederek bilgi ve birikimlerini bizlerle paylaşma lutfunda bulunan değerli bilim insanlarına şükranlarımı arz ediyorum. Bu toplantının gerçekleşmesi sürecindeki değerli destekleri için Hacettepe Üniversitesi'nin değerli rektörüne teşekkür ediyoruz. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün müdürü, kıymetli meslektaşım Prof. Dr. Mustafa Yılmaz'a ve çalışma arkadaşlarına, Atatürk Araştırma Merkezi'mizin çalışanlarına, katkı sağlayan herkese teşekkür ediyorum. Son ve en önemli olarak günün bu erken saatinde toplantımıza teşrif eden siz değerli misafirlerimize, ülke ve millet meselelerine ilginizi fiilen gösteren teşriflerimize ayrıca teşekkür ediyor, saygılarımı sunuyorum.

ÖZHAN KAPICI – Toplantımıza davetli olan fakat kendileri katılamayan Devlet Bakanı Prof. Dr. Mehmet Aydın'ın telgrafını okumak istiyorum: *"Daha önceden belirlenen programım sebebiyle nazik davetinize katılamadığım için üzgünüm. Düzenlemiş olduğunuz Cumhuriyet'in 87. yılında anayasa ve dış politika tartışmaları konulu bilimsel toplantınızın başarılı geçmesini diler, katılan tüm konuklara selam ve iyi dileklerimi sunarım."* Benzer telgraflar, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Ömer Dinçer, Devlet Bakanı Faruk Nafiz Özak, Devlet Bakanı Hayati Yazıcı, Nevzat Pakdil, Cevdet Yılmaz, Egemen Bağış ve TRT Genel Müdürü İbrahim Şahin tarafından gönderilmiştir, kendilerine teşekkür ediyoruz.

* * *

BİRİNCİ OTURUM

Saat 10:30 - 12:00

ANAYASA TARTIŞMALARI

KATILIMCILAR

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Sami SELÇUK

Yargıtay Onursal Başkanı, Bilkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi

KONUŞMACILAR:

Doç. Dr. Nevin ÜNAL ÖZKORKUT

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Doç.Dr. Murat YANIK

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi

ÖZHAN KAPICI – Anayasa Tartışmaları oturumunu yönetmek ve konuşmalarını yapmak üzere Yargıtay Onursal Başkanı ve Bilkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Sami Selçuk’u ve katılımcılar Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Nevin Ünal Özkorkut ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi Doç Dr. Murat Yanık’ı kürsüye davet ediyorum. Oturumdan sonraki soruları yazılı ve isimle alacağız. Bilgilerinize sunarım.

SAMİ SELÇUK – Sayın bilim insanlarımız, değerli öğrenciler,

Bugün bilimsel bir şölende birlikteyiz. Bu bilimsel şölenin yararlı geçeceğini umuyorum. Özellikle tartışma konularının son derece önemli olduğu, günlük değerlendirmelerde bulunduğu bir dönemde, bunun kamuoyunun da yakından izleyeceği bir etkinlik olacağına inanıyorum.

Bugün Türkiye’de her önüne gelen bir Anayasadan söz ediyor. Ben kimileyin halkın arasına girip anayasadan ne beklediklerini sorduğum zaman onlar da bana aynı şeyi soruyorlar “siz ne bekliyorsunuz?” Demek bir anayasa bilincini ilkin Türk toplumuna kazandırmamız gerekiyor. Bu bakımdan sağımızda ve solumuzda oturan hukuk hocalarımızın ilkin bu konuya eğilmeleri gerekir. Çünkü yakınlarda biliyorsunuz, bir referandum yapıldı. Referandumda da insanlar yolda, sokakta soruyorlardı, bu ne demek, neye oy vereceğiz, bize ne soruluyor, diye. 25-26 sorunun hiçbirini bilmeyen insanların verdiği oylarla sonuç alındı. Yurttaş haklıydı. Kimse kendini kandırmasın. Gerçeği görmek durumundayız. Eğer, ne yaptığımızı bilmezsek, bilmediğimiz bir şeyi oylarsak, kestiremeyeceğimiz sonuçlara da katlanmak durumunda kalırız. Bu konuda, sanıyorum, sadece uzmanlara değil, bilim insanlarına ve üniversitelere çok önemli görevler düşmektedir. Ben, bu tartışmanın, bu önemli görevi yerine getirme bi-

linciyle yapıldığını umuyorum ve ilk sözü Sayın Doçent Özkorkut'a veriyorum. Süremiz 20 dakikadır ve daha sonra yazılı olarak verilen sorular üzerine tekrar kendilerine söz vereceğim. Elbette ben de konuşacağım. Bana "hem yönet hem konuş" dedikleri için arada sırada ben de görüşlerimi dile getireceğim. Buyrun Sayın Özkorkut.

EGEMENLİK VE KUVVETLER AYRILIĞI İLKESİ AÇISINDAN TÜRK ANAYASALARINA TARİHSEL BİR BAKIŞ

Doç.Dr. Nevin ÜNAL ÖZKORKUT

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

İlk Osmanlı Anayasası olan 1876 tarihli Kanun-ı Esasi¹, halkın temsilcilerinden oluşan bir kurul tarafından değil, padişahın atadığı bir komisyon (Cemiyet-i Mahsusa) tarafından hazırlandı; halkoyuna sunulmaksızın, padişahın tek yanlı iradesi ile ilan edildi. Kanun-ı Esasi'de, kişiliği "kutsal ve sorumsuz" olan padişahın (m.5) yetki alanı çok geniş tutulmuştur. Saltanat ve hilafet hakkı Osmanlı ailesinin en büyük evladına aittir (m.3). Kanun-ı Esasi düzenlemesinde egemen güç padişaktır.²

Padişahın yasama ve yürütme alanındaki rolü büyüktür. Kanun-ı Esasi ile iki kanatlı (Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan) bir yasama meclisi (Meclis-i Umumi) kurulmuştur (m. 42). Heyet-i Mebusan üyeleri seçimle göreve gelmektedir (m.65). Heyet-i Ayan üyeleri ise padişah tarafından belirlenir. (m. 60-61). Meclis-i Umumi üyeleri padişaha sadakat yemini ederler (m.46). Meclisin toplanmasına, tatiline, Heyet-i Mebusan'ın feshine padişah karar verir (m. 7, 35). Kanun yapım sürecinde padişah etkin rol oynamaktadır. Her iki meclis de sadece kendi görev alanlarına giren konularda kanun teklif ede-

1 Çalışmada yararlanılan anayasa metinleri için bkz. Suna Kili-Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifak'tan Günümüze)*, İstanbul 2000.

2 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul 1998, s.135-136; Mustafa Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, Ankara 2005, s.146.

bilirler ve tekliflerin görüşülebilmesi padişahın iznine bağlıdır (m.53). Meclislerde görüşülmüş bir tasarı'nın kanunlaşması da padişah onayıyla mümkündür (m.54) Padişahın mutlak veto yetkisi bulunmaktadır (m.54).

Padişah yürütme organının başıdır. Sadrazamın ve vekillerin seçilmesi, atanması ve azledilmesi padişahın yetkisi dahilindedir (m. 7, 27).

Heyet-i Vükela, padişah izni olmadan, onun iznini gerektiren bir konuyu görüşemez, aldığı kararlar padişah onayı olmadan uygulanamaz (m. 28). Heyet-i Vükela'nın Meclise karşı sorumluluğu bulunmamaktadır. Oluşumu ve işlevi açısından tamamen padişahın etkisi altında olan Heyet-i Vükela her konuda yasa teklifinde bulunabilme yetkisine sahiptir.(m.53)

Konuya yargı açısından bakıldığında ise, Kanun-ı Esasî'nin mahkemelerin bağımsızlığını ve hâkim güvencesini sağlamaya yönelik hükümler (m.81, 86) içerdiği görülmektedir.

Meclis tarafından gerçekleştirilen ve padişah tarafından onaylanan 1909 Anayasa değişikliğinde de egemenliğin millete ait olduğunu ifade eden bir ibareye yer verilmedi, ancak bu dönemdeki bazı belge ve açıklamalarda "millet egemenliği" vurgulandı.³

Bu yeni dönemde, daha çok yasamadan yana olan yumuşak bir kuvvetler ayrılığı ilkesi, klasik parlamenter hükümet sistemi benimsendi.⁴ Heyet-i Vükela'nın oluşumu açısından padişahın etkisi azaltıldı, bakanları seçme yetkisi sadrazama bırakıldı (m. 7). Heyet-i Vükela, bir konuyu görüşmek için artık padişah'tan izin almak zorunda değildi. Padişahın yasama alanındaki yetkileri sınırlandırıldı. Örneğin

3 Bkz, Tanör, (1998), s.184-185, 189, 217.

4 Tanör, (1998), s.196, 217.

meclis padişahın davetini beklemeksizin her yıl kendiliğinden toplanabilecekti (m. 43). Padişahın fesih hakkı kısıtlandı (m.7, 35).⁵ Meclis padişah izni olmaksızın kanun teklif edebilecekti (m. 53), uluslararası antlaşmaları meclisin onaylaması şartı getirildi (m.7). Padişahın mutlak veto yetkisi geciktirici vetoya dönüştürüldü (m.54). Çok önemli bir diğer değişiklik ise, bakanların hükümetin politikasından dolayı birlikte ve kendi bakanlıklarının işlerinden dolayı bireysel olarak Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olduğunun kabul edilmesi idi (m. 30).

Milli Mücadele döneminde, 23 Nisan 1920'de toplanan TBMM tarafından yapılan 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 24 maddeden oluşan kısa bir anayasa idi. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile Kanun-ı Esasî'yi yürürlükten kaldırılmadı.

1921 Anayasası'nda milli egemenlik ilkesi benimsendi. Anayasa'nın 1. maddesinde, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ifade edildi. Halkın yönetime katılmasına da önem verildi, yerinden yönetim ilkesi benimsendi.⁶

Anayasa, yasama ve yürütme kuvvetlerinin yasama organında birleştiği meclis hükümeti sistemini kabul etti. Yürütme kudreti ve yasama yetkisi, milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde toplandı. (m.2). Anayasaya göre, Türkiye Devleti, BMM tarafından idare edilir ve hükümeti, BMM hükümeti unvanını taşır (m.3). Meclis başkanı, vekiller heyetinin de doğal başkanıdır (m.9). Meclis tarafından seçilen İcra Vekilleri Heyeti, Meclisin denetimi altındadır. Meclis vekillere yön gösterebilir, gerektiğinde onları değiştirebilir

5 Ancak Anayasa'da daha sonra yapılan değişikliklerle padişahın Meclis-i Mebusan'ı dağıtma yetkisinin sınırları genişletildi. Bkz. C. Üçok, A. Mumcu, G. Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, Ankara 2008, s.341.

6 Ergun Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, Ankara 2010, s.28; Tanör, (1998), s.263 vd.

(m.8); İcra vekilleri heyetinin ise Meclise karşı kullanabileceği, fesih, tatil vb. herhangi bir yetkisi yoktur.⁷

1921 Anayasası'nda yargıya ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak, üyeleri Meclis tarafından ve kendi üyeleri arasından seçilen istiklal mahkemelerinin, bu dönemde Meclisin yargı yetkisini de kendisinde topladığını gösterdiği kabul edilmektedir.⁸

İkinci TBMM,⁹ Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun ile 1921 Anayasası'nda değişiklik yaparak Cumhuriyeti ilan etti. Anayasanın 1. maddesine Türkiye Devletinin hükümet şeklinin cumhuriyet olduğu cümlesi eklendi. Cumhurbaşkanlığı makamı oluşturuldu (m.11). Cumhurbaşkanı TBMM tarafından, kendi üyeleri arasından seçilecekti (m.10). İcra vekillerinin seçimi artık Meclis tarafından yapılmayacaktı. Başvekil Cumhurbaşkanı tarafından Meclis üyeleri arasından, vekiller de başvekil tarafından, yine Meclis üyeleri arasından seçilecek ve hepsi Cumhurbaşkanı tarafından Meclisin onayına sunulacaktı (m.12). Bu değişikliklerle parlamenter sisteme doğru önemli bir adım atılmış oldu.¹⁰

Yine İkinci TBMM tarafından hazırlanan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu da 105 maddelik kısa bir anayasadır. Anayasanın 3. maddesinde, 1921 Anayasasında olduğu gibi, egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olduğu ifade edilmiştir. Millet adına egemenlik hakkını, milletin tek ve gerçek temsilcisi olan TBMM kullanır. (m.4)

7 Özbudun, s.29; Tanör, (1998), s.260.

8 Tanör, (1998), s.243, 261; Ayrıca bkz. Kemal Gözler, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Bursa 2010, s. 26 ve Şeref Gözübüyük, Anayasa Hukuku Anayasa Metni ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Ankara 2006, s.126. Farklı görüş için bkz. Ferman Demirkol, Yargı Bağımsızlığı, İstanbul 1991, s.39.

9 Birinci TBMM, Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesine karar vererek dağılmıştı.

10 Gözübüyük, s.127; Özbudun, s.31; Gözler, s.27; Tanör, (1998), s.285.

1924 Anayasası'nda kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemi benimsenmiştir. Fakat parlamenter sisteme özgü düzenlemelere de yer verilmiştir.¹¹

Yasama yetkisi ve yürütme gücü, TBMM'dedir, fakat Meclis, yasama yetkisini kendisi kullanır, yürütme yetkisi ise Meclis tarafından seçilen Cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği İcra Vekilleri Heyeti tarafından kullanılır (m.5,6,7).¹²

Hükümetin Meclisten güvenoyu alması gerekir (m.44).Meclisin hükümeti her zaman denetleme ve düşürebilme yetkisi vardır (m.7). Yürütmenin ise Meclisi feshetme yetkisi yoktur.¹³

Anayasanın 46. maddesine göre, İcra Vekilleri Heyeti, hükümetin genel siyasetinden ortak olarak ve her vekil kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden ve siyasetinin genel gidişinden tek başına sorumludur.

1924 Anayasası'na göre, yargı hakkı, millet adına bağımsız mahkemeler tarafından kullanılacaktı (m.8). Yargıya ilişkin hükümlerin bulunduğu Dördüncü Fasılda, yargı, "kuvvet" olarak nitelendirildi. Anayasanın 54. maddesinde, hakimlerin bağımsız olduğu ifade edildi. Ancak bu Anayasa'da bağımsızlığı etkin kılacak kurum ve güvencelere yer verilmedi.¹⁴

11 1924 Anayasasının sistemi, "kuvvetler birliği, görevler ayrılığı" sistemi olarak adlandırılmaktadır. **Özbudun**, s.31; **Gözler**, s.30; **Tanör**, (1998), s.304-305; Ayrıca bkz. Orhan **Aldıkaçtı**, Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, İstanbul 1982, s.88-90.

12 Anayasanın bu maddelerinde, "teşri salahiyeti", "icra kudreti" ve "icra salahiyeti" ibareleri kullanılmış; İkinci Faslin başlığında ise Vazife-i Teşriye ve Üçüncü Faslin başlığında da Vazife-i İcra'ye denilmek suretiyle, yasama ve yürütme görev olarak nitelendirilmiştir.

13 **Özbudun**, s.31.

14 1924 Anayasası, hem tek partili, hem de çok partili rejim içinde uygulandı. Bu süre zarfında Anayasa'da değişiklikler yapıldı. Bu değişikliklerden bir tanesi de, 1937'de laiklik ilkesinin benimsenmiş olmasıydı (m.2).

27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen askeri müdahale ile ordu yönetime el koydu ve 12 Haziran 1960'ta, 1924 Anayasası'nda değişiklik yapan geçici bir yasa çıkarıldı. Buna göre, en kısa zamanda yapılacak genel seçimlerle yeniden kurulacak olan TBMM'ye iktidarın devredileceği tarihe kadar Türk milleti adına hakimiyet hakkını Milli Birlik Komitesi kullanacaktı ve MBK, TBMM'nin sahip olduğu bütün hak ve yetkilere sahipti (m.1). MBK, yasama yetkisini doğrudan doğruya kendisi, yürütme yetkisini ise Devlet Başkanınca tayin ve Komitece tasvip edilen Bakanlar Kurulu eliyle kullanacaktı (m.3). Komitenin Bakanları her zaman denetleyebilme ve görevinden çıkarabilme yetkisi bulunuyordu ve görevinden çıkarılan bakanın yerine yenisini devlet başkanı tayin edecekti (m.4). MBK başkanı aynı zamanda Devletin ve Bakanlar Kurulunun da başkanı idi (m.17).

MBK ve sivillerin yer aldığı Temsilciler Meclisinden oluşan bir Kurucu Meclis tarafından hazırlanan 1961 Anayasası, % 80 üzerinde bir katılımıla gerçekleşen halk oylamasında, % 61.5 oranında kabul oyu aldı.¹⁵

Anayasanın 4. maddesinde, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk milletinde olduğu ifade edildi. Millet, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanacaktı. Yani artık millet adına egemenliği kullanma yetkisi olan tek organ TBMM değildi.

1961 Anayasası'nda, parlamenter sistem, yumuşak bir kuvvetler ayrılığı benimsendi.¹⁶ Yasama yetkisi TBMM'ne aitti (m.5) ve TBMM, iki meclisli idi (Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu) (m.63). Yürütme "görev" olarak düzenlendi ve Anayasanın 6. maddesine göre, bu görev, kanunlar çerçevesinde Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu

15 Tanör, (1998), s.376. Ayrıca bkz. Aldıkaçtı, s.148.

16 Özbudun, s. 40-41; Tanör, (1998), s.402.

tarafından yerine getirilecekti. Cumhurbaşkanı görevleriyle ilgili işlemlerinden sorumlu değildi (m.98). Anayasanın 120 ve 121. maddelerinde özerk statüsü bulunan kamu kuruluşları olarak üniversiteler ve radyo ve televizyon idaresi düzenlendi.

Yasama organının Bakanlar Kurulu'nu denetleme ve Millet Meclisi'nin de gerektiğinde düşürebilme yetkisi bulunuyordu (m.88,89). Cumhurbaşkanı da, Millet Meclisi seçimlerinin yenilenmesine karar verebilecekti. (m.108)

Anayasada, yargı yetkisinin Türk milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağı belirtildi (m.7); mahkemelerin bağımsızlığını (m.132) ve yargıç güvencesini (m.133) sağlayacak hükümlere yer verildi, hakimlerin özlük işleri hakkında karar vermek üzere Yüksek Hakimler Kurulu oluşturuldu (m.143,144).

1961 Anayasası ile kanunların Anayasaya uygunluğunu denetlemek üzere Anayasa Mahkemesi kuruldu (m.145).

1961 Anayasası'nda, 1971 ve 1973'te önemli değişiklikler yapıldı.¹⁷ Bazı değişikliklerle yürütme güçlendirildi. Örneğin, TBMM'nin, kanunla belli konularda Bakanlar Kurulu'na Kanun Hükmünde Kararname çıkarma yetkisi verebileceği kabul edildi (m.64); Anayasanın ilk halinde üniversitelere verilmiş olan özerklik azaltıldı (m.120); radyo ve televizyon idaresini düzenleyen maddeden özerk sözü çıkarıldı (m.121).

Benzer şekilde, yasama ve yürütme üzerindeki yargı denetimine sınır getirildi. Örneğin Anayasa Mahkemesinin anayasa değişikliklerini yalnızca şekil yönünden inceleyebileceği belirtildi (m.147) ve

17 1961 Anayasasında 1971 ve 1973'te gerçekleştirilen değişiklikler hakkında geniş bilgi için bkz. Bülent Tanör, "12 Mart Rejimi Anayasa Değişiklikleri", ARMAĞAN Kanun-u Esası'nın 100. Yılı, Ankara 1978, s.419-438.

TBMM'de grubu bulunmayan küçük partilerin Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açma hakkı engellendi. (m.149). Asker kişilerle ilgili eylem ve işlemlerin yargısal denetimi, Danıştay'ın görev alanından çıkarılarak Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'ne bırakıldı. (m.140). Üyelerinin atanmasında Bakanlar Kurulunun aday gösterdiği Devlet Güvenlik Mahkemeleri kuruldu (m.136).

12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından ülke yönetimine el konuldu. Genelkurmay Başkanı başkanlığında, Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı'ndan oluşan Millî Güvenlik Konseyi tarafından yasama ve yürütme yetkileri üstlenildi. 21 Eylül 1980'de, sivillerden oluşan ve MGK'ne karşı sorumlu olan bir hükümet kuruldu. 1982 Anayasası, MGK ve sivillerin yer aldığı Danışma Meclisi'nden oluşan bir Kurucu Meclis tarafından hazırlandı ve % 90'ın üzerinde katılımın gerçekleştiği halkoylamasında % 91.37 oranında evet oyu ile kabul edildi.¹⁸

Millî egemenlik anlayışı, 1982 Anayasası'nda da muhafaza edildi. Anayasanın 6. maddesine göre, "egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Türk Milleti, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır. Egemenliğin kullanılması, hiçbir surette hiçbir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamaz. Hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasadan almayan bir Devlet yetkisi kullanamaz."

Yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisi'nindir. Bu yetki devredilemez (m.7). Anayasanın 8. maddesine göre, "yürütme yetkisi ve görevi, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından, Anayasaya ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir." Görüldüğü üzere, 1961 Anayasasından farklı olarak, 1982

18 Gözübüyük, s.147-150.

Anayasası'nda, yürütme hem "yetki" hem de "görev" olarak düzenlenmiştir.¹⁹

1982 Anayasası ile devlet yapısı içinde yürütme organı, -klasik parlamenter sistemin gereklerine göre Cumhurbaşkanına sembolik yetkiler tanınması gerekirken- yürütme organı içerisinde de cumhurbaşkanlığı makamı güçlendirildi.²⁰

1982 Anayasası'nda, yargı yetkisinin, Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağı ifade edildi (m.9). Anayasanın 138. maddesinde, hakimlerin bağımsızlığı ve 139. maddesinde hakimlik ve savcılık teminatı düzenlendi. Ancak Anayasada, yargı bağımsızlığının sağlanmasına engel teşkil eden hususlara da yer verildiği görülmektedir. Örneğin Anayasanın, hakimlerin ve savcılarının özlük işleri hakkında karar vermekle yetkili olan Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun yapısına ve yetkilerine ilişkin düzenlemesi (m.159), yargı bağımsızlığıyla bağdaşmayacak bir içeriğe sahiptir.²¹

19 Anayasa Mahkemesi, yürütmenin yetki oluşunun, Anayasanın bazı maddelerinde (73,121, 122,167) düzenlenen istinai durumlarla sınırlı olduğu kanaatinde. Özbudun, 1982 Anayasasında yürütmenin yetki olarak da nitelendirilmesinin öneminin, sıkıyönetim ve olağanüstü hal kanun hükmünde kararname ve Cumhurbaşkanlığı kararnamesi açısından olduğunu belirtmektedir. Özbudun, s.198.

20 Bu hususta bkz. Özbudun, s.355; Erdoğan, s.252; İbrahim Ö. Kaboğlu, "Türkiye'de Hukuk Devletin Gelişimi", Hukuk Devleti, Hazırlayan: Hayrettin Ökçesiz, İstanbul 1998, s.112.

21 159. maddede 2010 yılında değişiklik yapılmış; HSYK'nın yapısına ve yetkilerine ilişkin olarak eleştirilen bazı hükümler değiştirilmiştir. Ancak, yeni düzenlemede de, Adalet Bakanı Kurul'un başkanı ve Adalet Bakanlığı Müsteşarı da Kurulun tabii üyesidir. Genel Sekreter, birinci sınıf hakim ve savcılardan Kurulun teklif ettiği üç aday arasından Kurul Başkanı tarafından atanmaktadır. Adalet Bakanının Kurul üzerindeki etkisi devam etmektedir. Öte yandan Kurul kararlarına karşı yargı mercilerine başvurabilme imkânı, meslekten çıkarma cezasına ilişkin olanlarla sınırlı tutulmuştur.

1982 Anayasası'nda, anayasa yargısı da, hem denetim alanı (m.148) hem de iptal davası açacaklar (m.150) açısından daraltılmıştır.²²

SAMİ SELÇUK – Anayasacı değilsiniz ama anayasa tarihçesini gayet güzel özetlediniz. Şimdi ben hemen söz vermeden bir soruyu özellikle size yöneltmek istiyorum. Acaba anayasa sözcüğü, ki bu sözcüğü rahmetli Ömer Asım Aksoy bulmuştu, çok güzel bir sözcük ama acaba hukuksal açıdan doğru bir sözcük mü, bunun üzerinde durmamız gerekir. Çünkü bizde yabancı ülkelerdeki gibi yasa ile kodlar arasındaki fark belli değil, hepsine biz yasa ya da kanun diyoruz. Bu son derece önemli, yani *Code Civil* yerine Türk Medenî Kanunu diyoruz, Türk Medeni Yasası diyoruz. *Code Pénal* yerine Türk Ceza Yasası diyoruz. Teşkilat-ı Esasiye kanunu ya da kanun-u esasi yerine, şimdi Anayasa diyoruz. Oysa herhangi özel bir yasaya, Kara Avrupa'sında başka bir ad veriyoruz: *Lois, legge, ley*. Oysa geniş konuları düzenleyenlere code, codice, código gibi adlar veriliyor. Ama Türkiye'de...

NEVİN ÜNAL ÖZKORKUT - Almanlar *Temel Yasa – Grundgesetz* diyorlar.

SAMİ SELÇUK - Anayasa, bildiğim kadarıyla kuruluş, örgütlenme yasası, buna benzer bir kelime olsa daha uygun olmaz mıydı diye düşünmüşümdür, zaman zaman. Çünkü anayasa, adı üzerinde, toplumun yapmış olduğu bir sözleşmedir, sözleşmeyle bir devlet kuruluyor. Devlet elindeki gücü kötüye kullanmaya eğilimlidir. Ne yaparsanız yapın! Yakın dönemde yaşanan olaylar da bunu kanıtıyor. Bu eğilim her zaman vardır, birisine bir güç tanırsanız onu kötüye kullanabilir; bunu dizginlemek için kurallar gerekir. Devleti de anayasal kurallarla bağlıyoruz ki, gücünü kötüye kullanmasın... Öte yandan da devleti,

22 2010 Anayasa değişikliği ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi bağlamında tanıyan anayasal hak ve özgürlükler için bireysel başvuru hakkı tanınmıştır.

kurumları ve ilkeleri belirliyoruz. Bunların üzerinde durulmasında yarar görüyorum.

Bir başka nokta da, ben hep kuvvetler ayrılığı ilkesi dendiği zaman bu kuvvet sözcüğünden ürküyorum: Biraz yumurta atmaya çağırıştırıyor da...Ben buna iktidarlar ayrılığı ya da erkler ayrılığı denmesinden yanayım. Güçler ayrılığı kavramını da doğru bulmuyorum. Evet, söz sizin, Sayın Yanık, buyrun...

ÖZGÜRLÜKÇÜ, SİVİL, OLAĞAN VE DEMOKRATİK BİR ANAYASA ARAYIŞI

Doç. Dr. Murat YANIK

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Teşekkür ederim Sayın Başkan. Evet, öncelikle Sayın Başkan, biliyorsunuz, geçen hafta çok çok onurlu bir göreve layık görüldü ki fazlasıyla layıktır, huzurlarınızda ben kendisini tebrik ediyorum. Bildiğiniz gibi AİHM için aday gösterilecek yargıçları değerlendirmek ve yeterliliklerini incelemek üzere kurulan Danışma Paneli'ne Türkiye'nin aday gösterdiği Yargıtay eski Başkanı Sami Selçuk seçildi. Gerçekten ülkemiz adına, biz hukukçular adına gurur verici bir şeydir. Genç bir akademisyen olarak kıdemli bir üstadımızın böyle bir göreve gelmesi beni gerçekten çok onurlandırdı. Ülkemizi ve toplumumuzu da onurlandığını düşünüyorum.

Öncelikle sunumuma Başkanımızın ortaya koyduğu kavram tartışmasıyla başlayayım Evet, biz anayasa hukukçuları çok tartışırız, bu "anayasa" kavramı doğru bir kavram mıdır? Eski anayasalarımızdan 1876 Anayasası'nın ismi "Kanun-i Esasi"dir. Daha sonra 1921, 24 Anayasalarında temel kuruluş anlamına gelen "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" kavramı kullanılmıştır. "Anayasa" kavramı ilk defa 1945 yılındaki Türkçeleştirme çalışması sırasında kullanılmıştır. Bilindiği gibi 1945 tarihli tercüme anayasa, 1952 yılında yeniden eski orijinal haline döndürülmüştür. Bu dönüşümle beraber yeniden "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" kavramı kullanılmaya başlanmıştır. 1961 ve 1982 Anayasaları ise "anayasa" kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir. Yabancı dilde bu kavramı karşılayan birçok farklı kavram vardır. Bu kavram tartış-

ması biz anayasa hukukçularının sık sık yaptığı bir tartışmadır ve “anayasa” kavramının yanlış olduğu konusunda da büyük oranda fikir birliği vardır. Zira “anayasa” kavramı maksadı ve içeriği tam ifade etmeyen, amaçla uyumlu olmayan eksik ve yanlış bir kavramdır. Fakat, bu yanlış galat-ı meşhur, kavram haline gelmiş, bugün oldukça yerleşmiş, bir çok bilimsel eserde, bir çok yasal metinde yoğun olarak yer almış bir kavramdır. Bunun yerine zaman zaman “anayasa” gibi başka kavramlar da önerilmiştir. Ancak bunların hiçbirisi anayasa kavramının yerine geçmeyi başaramamıştır. Aslında yeni anayasayı tartışırken bu kavram sorununu da tartışmalıyız. Yeni anayasamızın adı acaba anayasa mı olmalı yoksa yeni bir kavram mı bulmalıyız? Ben de üstadıma katılıyorum, gerçekten anayasa kavramı tam olarak meramımızı karşılamayan, bir kavramlaştırma. Ama maalesef yanlış da olsa, eleştirsek de bugün büyük oranda kabul edilen kullanılan bir kavram haline gelmiştir.

Bu kısa girişten sonra ben geçen hafta yapılan bir anketten bahsederek sözlerime başlayacağım. *The Economist* dergisinin iki yılda bir yaptığı demokrasiyle ilgili önemli ve ciddi bir anketin sonucu açıklandı. Bu anket sonuçları, birçok gazete ve dergide yer aldı. Bu ankete göre her iki yılda bir bazı ölçütlerle ülkeler arası demokrasi sıralaması yapılıyor. Elbette bu anketin dışında çok farklı kurumlar veya kişiler buna benzer anketler yapıyor; ama bu seneki ankette iki yıl önceki anket sonuçlarına göre benim merak ettiğim şuydu: Acaba Türkiye demokrasi sıralamasında ne kadar ileri gitti? Bir önceki ankette 87. sıradaydı, acaba biraz daha ilerlemiş miyiz diye merak edip ankete baktım. Maalesef çok çok üzüldüm; çünkü bırakın ilerlemeyi, ülkemizin demokrasi sıralamasında iki sıra daha geriye gittiğini gördüm. Bu tabii ki çok üzücü bir şey. Bunun bazı sebepleri ve mazeretleri var; ama Türkiye’nin dört basamaklı bu skalada Nikaragua, Honduras gibi ülkelerle beraber üçüncü basamakta ve 89. sırada yer aldığını, yani demokra-

tik ülkeler skalasında yer almadığını görmek gerçekten üzücü bir şey. Bu ve diğer bazı önemli bilimsel anketlerde Türkiye'nin demokrasi sıralamasının çok iç açıcı olmaması kabullenilecek veya tolere edilecek bir durum değildir. Zira ekonomide, eğitimde, sanayide, nüfusta başka bazı alanlarda dünyada ilk on beşe yirmiye giren bir ülke, söz konusu sıralama demokrasi sıralaması olunca, yetmişlere seksenlere düşüyorsa, bu durumu oturup yeniden düşünmemiz gerekir. Özellikle yeni anayasayı tartışırken bu olgusal gerçekliği göz ardı etmemiz gerekir. Zira demokrasi, anayasa sorunuyla beraber düşünülmesi gereken bir şey. Elbette bu durumun demokrasinin içselleştirilememesi ve anayasal bilincin yerleşmemesi gibi çeşitli nedenleri var. İnsanlarımız yeterince anayasal ve demokratik bir bilince sahip olmadığı için, yapılan bir çok değişikliğe ve ilerlemelere rağmen, ülkemiz demokrasi konusunda istenen ve beklenen konuma ulaşmış değildir.

Bu bağlamda biliyorsunuz, 12 Eylül 2010 tarihinde anayasal bir reform paketi referandumla kabul edildi ve yürürlüğe girdi. Bu reform tartışmaları sırasında da anayasamız çok tartışıldı. Bu tartışmaların odağındaki esas sorular şunlardır: Acaba Türkiye'de bir anayasal sorun var mı? Anayasa değişmeli mi? Tamamen mi değişmeli, kısmen mi değişmeli? Türkiye'de anayasal bir değişiklik veya yeni bir anayasa gerekli mi? Bence en önemli olan sorulardan bir tanesi son sorudur. Bu soruya, toplum kesimlerinin hemen hemen tamamının, "evet, yeni bir anayasa gerekli" cevabını verdiğini düşünüyorum. Neden gerekli? Sorusuna Nevin Hocam da tarihsel perspektifle kısmen değindi. Gerçekten tarihsel perspektife baktığımızda biz bugün çok çeşitli nedenlerle mutlaka yeni bir anayasa yapmak zorundayız. Neden?

Kısaca 1876'da başlayan anayasa sürecimiz 1982 Anayasası'yla devam etmektedir. Yaklaşık 130 yıllık bu süreçte, bizimle yola çıkan ülkelerle bizim ülkemizi karşılaştırdığımızda, 1787'de ilk yazılı anayasayı yapan ve hala aynı anayasayı kullanan Amerika Birleşik Devletleri'ni

bir kenara bırakıyorum, başka ülkelerin yaşadığı tecrübeleri, örneğin Fransa'yı ele alalım, beş Cumhuriyet kuran, değişik anayasalar yapan Fransa'nın tecrübelerini dikkate alırsak, bizim ülkemizde maalesef kalıcı, kurumsal, bütün toplum kesimlerinin benimsediği bir anayasal düzen kurmuş değiliz. Bugün hangi toplum kesimiyle konuşsanız, kime mikrofon uzatsanız, bu anayasadan bu anayasal düzenden memnun değildir. Neden memnun değildir? Herkesin çeşitli nedenleri vardır ve büyük çoğunluğu mutlaka bu anayasanın değişmesi gerektiğini söylerler. Bu konuda büyük oranda fikir birliği olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Birçok toplum kesimi artık özgürlükçü, sivil, demokratik bir olağan anayasayı hak ettiklerini düşünmektedirler.

O zaman nerede esas tartışma konusu? Temel tartışma konusu zannederseniz şurada: Evet, anayasa değişmeli, ama bu anayasayı kim ve nasıl bir yöntemle değiştirmeli? Gerçekten "anayasayı kim değiştir-meli?" sorusu kritik önemde bir soru. Hangi güçler, erkler veya organlar hangi parametrelerle anayasalar değiştirilmeli? ve nasıl bir yöntem izlenmeli? Eski bir hukuk ilkimiz vardır, "usul esası belirler". Hangi usulle, nasıl yapacaksınız? ve geçmiş tarihsel tecrübelerden istifade edecek miyiz? Nevin Hocamın bahsettiği o tarihsel süreci anlamadan bilmeden, dün de ne yaşandığını iyi bir şekilde etüt etmeden, bugünü anlayamayacağımız gibi yarını da doğru bir şekilde inşa edemeyiz. O halde ilk yapmamız gereken, tarihsel olarak ne yaşadığımızı, hangi merhalelerden geçtiğimizi ve bugün ne durumda olduğumuzu ve bu durumdan daha iyiye, daha mükemmele nasıl gideceğimizi bil-memiz gerekir.

Bu ülkede birçok anayasa ve anayasal değişiklikler yapılmıştır. Bu anayasalara ve önemli anayasal değişikliklere baktığımızda genelde şunları görürüz: Bu anayasaların yapılmasında ve değiştirilmesinde, örneğin 1908, 1971-73 sürecinde çok önemli anayasal değişiklikler yapılmıştır. Bu sürecin hepsinde ortak bazı noktaların olduğunu görü-

rüz. Bu ortak noktalara baktığımızda ilkin bu değişimlerin hemen hemen hepsinin jakoben bir yaklaşımla ve buyurgan bir edayla halka kabul ettirilen, yani bürokratik anayasal vesayet kurumları tarafından halka bir şekilde dayatılan metinler olduğunu görürüz. Örneğin ilk anayasamız Kanuni Esasi, II. Abdülhamid'e tahta geçme şartıyla dayatılmış, 1909 değişiklikleri yine aynı şekilde dayatma ürünü, 21-24'teki olağanüstü şartlardaki anayasal durumu belki biraz ayrıca tartışmalıyız; ama 27 Mayıs darbesi sonrası yapılan anayasa, 71-73 döneminde yapılan önemli anayasal değişiklikler ve nihayet 82 Anayasası... Bunların hepsi, toplumda ve insanlarımızda yeterli anayasal bilinç oluşmadığı için topluma bir biçimde kabul ettirildiğini görüyoruz. Yani bürokratik vesayet kurumları, kendi kontrollerinde hazırlanan bir düzenlemeyi, sosyal-siyasal bir sözleşme olarak halka bir şekilde kabul ettirmişlerdir.

Bir başka önemli tespit, bu anayasal değişimlerin hemen hemen tümünün sivil olmayan çeşitli unsurlar tarafından yapıldığını görüyoruz. Yani egemenliğin gerçek sahibi olan sivil halkın geniş bir şekilde katıldığı anayasaların hazırlandığını pek görmüyoruz. Burada bir hatıramı anlatmak istiyorum: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Kürsüsü'ne ilk asistan olduğum yıllarda çok değerli hocalarım vardı. Onlardan bir tanesi de 82 anayasasını yapan rahmetli Orhan Aldıkaçtı hocamızdı. Bu hocalarımızdan birisi bir iki defa bana şunu söylemişlerdi: "Evladım, evde sürekli bir çantan hazır olsun, içinde pijamaların şu olsun bu olsun..." Biz de tabii genç bir asistan olarak sadece "Tamam Hocam" diyebiliyorduk. Bir gün ben cesaret bulup sordum: "Hocam neden evde bir çantamız böyle hazır olsun, niye?" "Evladım, bu anayasa kürsüsü bu ülkeye sürekli olarak 10 yılda bir anayasa hazırlamaktadır. Genellikle de Ankara'da bir darbe veya olağanüstü bir durum olduğunda da, ilk yapılan şeylerden bir tanesi, Ankara'dan bir jetin İstanbul'a gidip, İstanbul'dan çeşitli

hukuk hocalarını, bilim insanlarını Ankara'ya getirip orada mevcut durumu meşrulaştırmaya ve yeni anayasal değişiklikleri hazırlamaya koyulurlar. Dolayısıyla her zaman böyle bir şey olabilir. Olduğunda da çantan hazır olsun, benim gittiğim gibi bir gece yarısı sen de Ankara'ya gidebilirsin." Tabii ki geçmişte böyle şeyler olmuştur, ama ben bugün, şunu ifade edeyim ki böyle bir hazır çantam yok! Bundan da mutluluk duyuyorum, neden? Çünkü Türkiye'nin geldiği seviye, ulaştığı bilinç, vardığı nokta, sivil anayasacılığın geliştiğini, demokrasimizin belli bir aşamaya geldiğini, eskisine göre çok daha iyi bir noktada olduğunu görüyorum, dolayısıyla böyle bir sorunun artık Türkiye'de yaşanacağını düşünmüyorum. Yani yeni anayasayı darbecilerin değil sivil halkın yapacağına yürekten inanıyorum.

Bir başka önemli tespit de şu, geçmişte yapılan anayasalarımızın hemen hemen tamamında maalesef toplumun belli kesimlerinin dışlandığını görüyoruz. Bir bakıyorsun bir anayasada toplumun bir kesimi dışlanıyor, daha sonra 10 sene sonra 20 sene sonra başka bir anayasa yapılıyor ve bu sefer toplumun bir başka kesimi dışlanıyor ve sürekli olarak anayasa yapım süreçlerimizde toplumun belli kesimlerinin dışlandığını görüyoruz. Bu dışlanma da şu sorunu ortaya çıkarıyor: Toplum anayasayı büyük oranda benimsemiyor, içselleştirmiyor ve bu nedenle o anayasa kurumsallaşıp toplumun derinliklerine kök salmıyor. Kısa sürede yaşanıyorlar, 10 yıl sonra 20 yıl sonra toplumsal eleştiriler artıyor ve anayasanın kabul ve yapım sürecinde dışlanan kesimler, anayasa mükemmel de olsa -ki bunlar içinde iyi anayasalar da vardı- kendisinin katılmadığı, yapım sürecinde dışlandığı ve benzeri nedenlerle anayasayı benimsemiyor, içselleştirmiyor. O halde bugün için altını çizmemiz gereken bir şey var. Geçmişten alacağımız en önemli derslerden birisi, yeni bir anayasa yapmayı düşünürken mutlaka olabildiğince uzlaşma arayışında olmalıyız. Tabii ki bu hukuksal bir zorunluluk değil, anayasanın 175. maddesi açıkça ana-

yanının nasıl değiştirileceğini düzenlemiş, pozitif olarak oradaki düzenlemeler geçerlidir, yürürlüktedir. Ancak, bunun ötesinde ideal, kalıcı, kurumsal ve uzun soluklu bir anayasa yapmayı düşünüyorsak, mutlaka tüm toplum kesimlerini olabildiğince sürece katmalıyız. Bu ne kadar mümkün olur bilemiyorum, zira ideal şeyler ortaya konabilir ama, siyaset biraz da mümkünün sanatıdır. Buna rağmen olabildiğince tüm toplum kesimlerinin kendisini anayasanın yapım sürecinde dışlanmadığını mutlaka hissetmesi gerekir ve anayasa hemen hemen toplumun tüm kesimlerini kucaklayıcı, olabildiğince onların çeşitli ihtiyaçlarını giderici ve onların bu anayasayı belirli oranda içselleştirmesini sağlayıcı olması lazım. Eğer dün yaptığımız gibi, bugün de toplumun bir kesimi dışlanırsa, bir on yıl sonra biz yine anayasayı tartışırız. Döner durur, aynı yere gelir ve aynı sorunu yine tartışırız: anayasa kötü, anayasayı yeniden değiştirelim, yeni anayasa yapalım... Oysa öyle bir şekilde anayasa yapmalıyız ki, yeni bir anayasa yapmayacak şekilde bir anayasa yapmalıyız. Yeni bir anayasa yapmaya ihtiyaç duyulmayacak şekilde bir anayasa yapmalıyız. Bunun için, sosyal-siyasal bir sözleşme olan anayasanın yapım sürecine olabildiğince geniş toplum kesimlerini katmak gerekir.

Bir başka vurgulanması gereken önemli nokta ise yeni anayasanın içeriğiyle ilgilidir. Yeni anayasanın yapım sürecinin sivil ve demokratik olması yetmez; bizzat anayasanın içeriğinin de bürokratik vesayete yer vermeyen, demokratik ve özgürlükçü bir içeriğe sahip olması gerekir. Gerçekten usul önemlidir ama en az onun kadar esas da önemlidir. Zira sivil ve demokratik bir usulle pekala otoriter, vesayetçi ve anti demokratik bir içerikte anayasa yapılma tehlikesi de vardır. Bu yüzden sürecin başında anayasanın özgürlükçü demokratik temel karakteristiği ortaya konmalı ve anayasa bu temelin üzerine inşa edilmelidir.

Pekâlâ, somut bir öneriniz var mı diye belki akıllara bir soru gelebilir. Evet, bana göre imkan dâhilinde yapılabilecek en ideal çözüm; ne TÜSİAD'ın önerdiği gibi bir anayasa konvansiyonu, ne bu iş için kurulacak bir kurucu meclis, ne de başka bir organ. Ben en ideal çözümün şu olduğunu düşünüyorum: Zaten anayasal ekseninde geçeceği düşünülen bu seçim sürecinde Anayasa'nın 175. maddesi değiştirilerek 12 Haziran'da yapılması düşünülen genel seçimlerde oluşacak meclisin aynı zamanda bir kurucu meclis olacağının halka açıkça ilan edilmesi gerekir. Böylece oluşacak yeni meclisin aynı zamanda kurucu meclis olacağı ve bu kurucu meclisin de yeni bir anayasal düzen kuracağını ilan edip ve seçimleri de bu eksen üzerinde yapmalıyız. Tabii ki burada da bazı sorunlar hemen aklımıza geliyor: Bu barajla olmaz! Yani yüzde 10 barajıyla böyle bir şeyi ideal anlamda yapamayız. Bu barajın mutlaka demokratik ülkelerdeki makul sınırlara çekilmesi lazım. Makul bir barajla yapılacak seçimde, insanlar oy kullanırken oluşacak meclisin kurucu meclis olduğunu düşünerek oy kullanmalıdır. Oluşacak bu kurucu meclisin hazırlayacağı anayasa ise mutlaka yeniden referanduma sunulmadır. Üstelik referandumda da yüzde elli değil bence biraz daha nitelikli bir çoğunlukla yüzde 60-65 gibi bir çoğunlukla halkın bu anayasayı kabul etmesi sağlanmalı; aksi halde yüzde 60-65 gibi bir çoğunluğa ulaşmıyorsa böyle bir anayasanın kabul edilmediği düşünülmelidir.

Tabii ki bütün bu süreçler 82 Anayasası'nın kabul ediliş biçimindeki gibi yürütülmemelidir. Şimdi orta ve üst yaştakiler bu süreci hatırlarlar ama özellikle öğrenci arkadaşlarımızın hatırlamayabilir, diyebilirler ki "Hocam, 1982 Anayasası yüzde 91 oyla kabul edildi" evet, kabul edildi ama hangi şartlarda, nasıl kabul edildi? O dönemin Millî Güvenlik Konseyi bir kanun çıkardı. Anayasanın lehinde tanıtım faaliyeti yapmak, konuşmak serbest, ama aleyhinde tanıtım faaliyeti veya benzeri şeyler yapmak yasak. Ayrıca darbecilerin emrindeki as-

kerlerin kontrolünde halkın önüne konulan sandıklar gayet şeffaftı. Diğer yandan anayasada geçici bir hüküm vardı; eğer anayasayı kabul ederseniz askeri darbenin lideri de otomatikman cumhurbaşkanı oluyor; anayasayı reddettiğinizde ise bu lideri reddetmiş oluyorsunuz ve bir meçhule yol alıyorsunuz. 1961 Anayasası ile kıyasladığınızda görüyoruz ki, 61 Anayasası'nın reddedilmesi halinde halkın oyuyla yeni bir kurucu meclisin oluşturulacağı ve bu kurucu meclisin yeni bir anayasa yapacağı öngörülmüşken; 1982 referandumuna bakıyorsunuz, anayasa reddedilirse ne olacağı belli değil, aslında belli: askeri yönetim belirsiz bir süre devam edecek. Dolayısıyla, 1982 Anayasasının % 91'lik kabul oyu hiç kimseyi aldatmasın. Nitekim 82 Anayasası üzerinden 3-5 yıl geçmeden birçok toplum kesimi tarafından açıkça eleştirilmiş ve değiştirilmesi talep edilmiştir.

Dolayısıyla, soru olursa cevaplandırır daha detaylı anlatırım, ama bence bu Haziran'daki seçimleri bir şans olarak görüp kalıcı, kurumsal, uzlaşmaya dayalı ve toplumun tüm kesimlerinin içselleştirdiği yeni bir anayasal düzene kavuşmamız lazım ve buna da bu toplumun layık olduğunu düşünüyorum. Artık bu çağda, bu dönemde, bu toplumun hala bürokratik vesayet kurumları tarafından hazırlanan bir anayasa ile yönetilmesini doğrusu içime sindiremiyorum. Umarım sivil, olağan, özgürlükçü ve demokratik yeni bir anayasada buluşuruz, yeni bir anayasa yaparız. Beni dinlediğiniz için hepinize teşekkür ederim.

SAMİ SELÇUK – Yeni bir öneri getirdi Sayın Yanık, Meclis'in aynı zamanda bir kurucu meclis olması. Acaba bir ad değişikliği yetecek midir? Asıl sorun, bence bunda. Yüzde on barajına itiraz etmek yetmiyor; Seçim Yasası'nı, Siyasî Partiler Yasası'nı da değiştirmek gerekiyor ve olabildiğince bütün toplum kesimlerini orada temsil etmeniz gerekiyor. Bugünkü koşullarda ben bunun olanaklı olduğunu hiç sanmıyorum. O zaman ben diyorum ki, yeni seçimi beklemeye gerek yok, bugünkü Meclis toplansın, "biz kurucu meclisiz" desin, adını de-

ğıştirsın ve yapsın bir Anayasa. Ben buna karşıyım, hayır! Şimdi bakın, ne zaman, yargıçlardan, savcılardan birisi harekete geçse, önemli bir konuya hemen bu konu başında yer alıyor, bir dava açılıyor, bu başında yer alıyor. Ve dikkat ederseniz, bunun içerisinde hukukçular var, emekli hukukçular var, bilim insanı, yani üniversitede hoca hukukçularımız var. Davanın alinyazısıyla ilgili olarak sürekli karar veriyorlar, yargıçların yerine geçerek. Böyle bir ülkede yaşıyoruz. Bu gerçeği ve düzeyi unutmayalım.

Şimdi, *"Bu anayasayı kim yapmalı?"* sorusunu ben ciddi olarak soruyorum, bunun yanıtını da anayasacılarından özellikle istiyorum. Ben bir hukukçu olarak, adı kurucu meclis olur, şu olur, bu olur, bütün toplum kesimlerinin temsil edildiği bir organın, bir kurultayın anayasa yapması gerektiğine inanıyorum ve diyorum ki yüzde 1'i geçen bütün partiler orada söz hakkına sahip olmalı, temsil edilmeli. İşte sendikalar, sivil toplum örgütleri, devletin örgütleri, yargıdır şudur budur orada söz sahibi olmalı! 1961 Anayasası'nda rahmetli Feyzi-oğlu, kurucu meclisle ilgili bir yasa yaptı. Ama bir eksiklik vardı: Kapatılan Demokrat Parti orada temsil edilmedi. Yüzde 50 civarında oyu olan bir kitle orada sesini duyurmadı ve haklı olarak o partinin devamı olan, daha sonra kurulan Adalet Partisi bunu sürekli gündeme getirdi. Sayın Yanık'ın söylediği, 1971 sonrası değişiklik, onların ısrarıyla yapıldı. O Anayasa da anayasa olmaktan çıktı. Doğru mu? Elbette doğru. Şimdi, bakın, tarih tekerrür etmesin! Yüzde 5'e mi indireceksiniz? E, peki, yüzde 5'in altında oy alan, tam 40 milyon oyu olan bir ülkede otuz milyon oy kullanan insanları düşünün, beşle çarpın, bulun rakamı. Hiç de azımsanacak bir rakam değildir bu. O insanların söz hakkı yok mu orada? Hayır, bunun formülünü bulmak zorundayız. Bu anayasayı mutlaka kaldırmak, reddetmek zorundayız ve mutlaka yeni bir anayasayı yapacak organı da oluşturmak zorundayız. Bu kesin! Bakınız, bu Anayasa sürekli sokaktaki insana yalan

söylüyor. Bu anayasada erkler ayrılığı yoktur. Kimse kendisini kandırmasin. Öyle mi? Yok tabii! Erkler ayrılığından bahsediyor deniyor, Yok. Şimdi size soruyorum, oylarınızı nasıl kullanıyorsunuz? Önünüze gelen reçeteyi olduğu gibi benimsemek ya da diyelim ki mönünde bütün yemeği yemek zorundasınız. Bir tanesini bile çizemezsiniz. 15 tane aday var, olduğu gibi vereceksiniz, birini çizdiniz mi oyunuz geçersiz. Peki, o adayı kim seçiyor? Genel Başkan seçiyor. Anayasa'da bir de uyarı var. Diyor ki, milletvekili seçildiği bölgenin değil bütün milletin vekilidir. Öyle diyor anayasa, isterseniz okuyalım! Büyük bir yalandır bul! Bırakın ülkeyi, kendi bölgesinin bile vekili değil. Sadece genel başkanın vekili. Sizler de onları seçiyorsunuz. Peki, bu genel başkanın vekili olan insan özgür müdür? Hayır. Bana sordular, "Neden TBMM yargı organını seçmesin? Dünyanın her tarafında var." Kabul, ama milletin vekili olduğu zaman o seçim sağlıklı ve hukuka uygundur. Bugünkü koşullarda yargı organına yargıcı kim seçecek? Genel başkanın işaret ettiği kişiyi onun buyruğundaki vekiller seçecek. Öyle bir yargıya siz güvenebilir misiniz? Ben güvenmem ve böyle bir seçime ben katılmam! Onurlu bir yargıç bunu kabul etmez zaten! Bunu da söyleyeyim. Şimdi bakın, burada yazıyor, Anayasa'nın dokuzuncu maddesini okuyalım: "Yargı yetkisi Türk milleti adına bağımsız mahkemelerde kullanılır." Hem Türk milleti adına kullanacaksınız hem de bağımsız olacak. İkisi de yalan. "Türk milleti adına" dersanız yargının içerisine halkın temsilcisini sokmak zorundasınız. Büyük bir yalandır bul! Jüri var mı Türkiye'de? Yok. Metinleri kopya ediyorsunuz, gelip buraya yazıyorsunuz. Özünü bilmeden yazıyorsunuz. Şimdi yeni yasaya da yazdılar, dediler ki, mahkeme ila-
mının başına yazacak "Türk milleti adına" diye. 40 yıl bu mesleği yaptım, insanların kaderiyle ilgili kararlar verdim. Hiç bir zaman Türk milleti adına karar vermedim! Böyle bir şeyin yanına ben imza atmam! Çünkü büyük bir yalandır. Boş bir laftır bul

Kendimizi aldatmayalım, gerçekçi olalım. Bakın, Atatürk, Rousseau'ya daha yakındı. Montesquieu'den esinlenmediğini biliyoruz. Atatürk gerçekçi bir önderdi ve Kurtuluş Savaşını yaparken bazı önerileri reddetti. Sözgelimi, ölüm cezasını kim onayacak? O dönemde ölüm cezası vardı, Atatürk dedi ki, "ölüm cezasını meclis onasın". Dediler, "Paşam siz onayın?" "Hayır..." dedi, "...şimdi, Mustafa Kemal kendisini padişah ilan etti derler." dedi. Dünyanın her tarafında ölüm cezasını onama yetkisi hemen hemen devlet başkanlarındandır. Devlet başkanı, yargının vermiş olduğu kararı incelemeyiz. Bunu onamak, bu infazı yapmak ülkenin yararına mı zararlı mı buna karar verir; yani, siyasi bir değerlendirme yapar. Biz yıllarca söyledik, dedik ki, bu kurtuluş savaşı bitti, artık bunu devlet başkanına verelim. Yanlış bu, çünkü mecliste yargı organının yerine geçen konuşmalar yapıldı, siz de bilirsiniz (Doç. Yanık'a dönerek), sizin de bir meslektaşınız, güçlü bir hukukçu olan rahmetli Mehmet Ali Aybar, "yargı organını biz denetleriz." derdi. Mecliste çıktı konuştu bunları. Peki, erkler ayrılığı nerede kaldı? Hikâye bunlar. Eğer erklerin gerçekten ayrılmasını istiyorsak, çağcıl bir anayasa yapacağız ve bu anayasada bunu güvence altına almak zorundayız. Aksi takdirde, yasama yasama olmaz, yargı yargı olmaz. Yargı bugün yürütmenin kuşatması altındadır. Bunları 1999'da adli yılı açarken söylemiştim. Son günlerde sandılar ki yeni söylenmiş bu sözler. Bugün yargı, o günden bu yana 82 Anayasası'ndan beri ne yazık ki yürütme organının kuşatması altındadır. Herkes bunu böyle bilsin. Ben ve başkaları bunu 11 yıldır söylüyoruz, ne kızıyorsunuz? O zaman bunu söylediğimde ayakta alkışladılar beni. Şimdi kızıyorlar, değişen bir şey yoki ki! Ben aynı yerde duruyorum. Bu kadar basit!

Şimdi bakın, buyurgan anayasa dendi, doğru: Yukarıdan anayasa yapılıyor. Carnavalet Müzesi'ni gezerseniz, Fransa'ya yolunuz düşerse mutlaka gezin, her defasında müzede gösterilen gereçler, araçlar değişir. Çünkü Paris'in kuruluşundan bu yana yaşananlara ilişkin

gereçler orada sergilenmektedir. Bir keresinde gittiğimde şunu gördüm ben. İhtilalin ünlü savcısı Foulquié bir yazı yazıyor. Diyor ki, "Bay X gönderilmiştir, ölüm cezasını infaz edin". Yanıt geliyor. Yanıt yazının hemen yanında: "Bay X giyotinle idam edilmiştir." Üç gün sonra bir iddianame görüyorsunuz: Foulquié iddianameyle cezası infaz edilen kişi hakkında dava açıyor. Bakın, bu ayıpları yaşayan Fransa, ayıplarını gizlemiyor. Bir de küçük el büyüklüğünde kirli bir şey görürsünüz orada. Altındaki yazıları okursunuz, şunlar yazılıdır: "Bu Anayasa'da insan derisiyle kaplanmıştır." Özgürlükleri böylesine canı kanı pahasına elde etmiş insanlar. Elde ettikten sonra da işi sağlama bağlamak, Leviathan devletini hizaya getirebilmek için yeni anayasalar yapmışlardır. Olay bu. Halka şu mesaj veriliyor: "Cumhuriyet, özgürlükler nice ayıplar, acılar pahasına elde edildi. Değerini bil, Fransa!" o halk da gerçekten değerini biliyor.

Türkiye'de yargı bağımsızlığı sık sık çiğnenir, kamuoyu demokrasisi yoktur, kimsenin sesi çıkmaz. Kamuoyu demokrasisinin olduğu yerlerde sıkıysa bunu yapın. Yer yerinden oynar. 1950'lerde De Gasperi, ki Avrupa Topluluğu'nun temelini atanlardan biri, İtalya başbakanı, çok da sevilen bir başbakan... Anayasa Mahkemesi bir iptal kararı verdi. İptal kararının konusu şuydu: Yoksul Güney'den varıl Kuzey'e göç oluyor. Suç patlaması yaşanıyor. Mussolini bir Yasa çıkardı, bu göçü önledi. Valilere sınır dışı etme yetkisi vererek. Demokratik düzene geçilince Anayasa Mahkemesi bunu iptal etti. De Gasperi, "Bu Yasa'ya gerek var. Çünkü suç patlaması yaşanıyor" dedi ve yeniden bu türden bir yasa tasarısını Meclise getirdi. O gün, Anayasa Mahkemesi başkanı Prof. De Nicola, "Demek ki ben gereksiz bir Mahkemenin başkanımıyım. Mahkemeyi kapatıyorum, Napoli'ye gidiyorum," dedi ve gitti. Arkasından diğer üyeler de... Ne oldu biliyor musunuz? Kıyamet koptu. Genel greve kadar dayandı gösteriler... Kamuoyu yargı bağımsızlığı ilkesine ve yargıya sahip çıktı. Ve başbakan tasarıyı geriye

çekti, özür diledi ve Napoli'ye kadar da gitti. Aynı şey 1966 Ban Barka olayında yaşandı Fransa'da. Faslı bir militan öldürüldüğü zaman tabii bir dava açıldı, sorgu yargıcının önüne geldi. Sorgu yargıcı bir gün bir telefon aldı Adalet Bakanından. Bakanın isteği son derece masum bir istek: "Biraz hızlandırın şu işi, çünkü kamuoyu çok fazla ilgili." Yargıç yemedi, içmedi, Le Monde Gazetesinde sorgu yargıcı takma adla bunu kamuoyuna duyurdu. Yine kıyamet koptu ve bildiğimce bakan gitti. Peki, bizde neler oldu? Bizde birileri darbe yapıyor. Anayasa Mahkemesi başkanı ve üyeleri gidip elini sıkıyor, "iyi yaptınız" diyorlar. Ve Türkiye'nin en köklü, en eski hukuk fakültesi darbeciye, veteriner doktora değil, dikkat edin "hukuk doktora" veriyor. Korkunç bir şey! Böyle bir ülke burası. Olacak iş değil! Hepimizin günahı var bu işte. Lütfen yerimizde iyi duralım, ilkelere sahip çıkalım. Türkiye, ilkesizlerin ülkesi olmamalı! Her gün bu ülkede yargıya dokunuluyor. Diyeceksiniz ki, kendi meslektaşlarınızı mı savunuyorsunuz? Asla. Peki yargının hiç mi yanlışı, günahı yok. Elbette var, Hem de pek çok. Eğer yargı iyi çalışsa 20 bin dosya zamanaşımına uğrar mı? Zaten, hastalık bir yerde başladı mı bulaşıcıdır o. Hiçbir uygar ülkede böyle bir şeyi yaşayamazsınız. Eğer kurumlar ve kavramlar otursaydı Türkiye'de, yargı bugün başka bir noktada olurdu. Hiçbir kavram, hiçbir kurum Türkiye'de bugün doğru dürüst yerleşmemiş. Kırk bir yıllık bir yargıç, elli yıllık bir hukukçu olarak söylüyorum, bunları. O kurumun başından gelen birisi olarak, bütün sorumluluğu üstlenerek söylüyorum. Kendine güvenenler çıksınlar karşıma konuşalım. Yanlışlarımız çok, üniversitesiyle var, yargısıyla var.

Şimdi de diyorum ki, bütün bunları düzeltmek için baştan aşağı, kavramlarıyla, kurumlarıyla, ilkeleriyle bütün bir anayasa yapalım. Bunun formülünü mutlaka bulacağız, başka çaremiz yok. Şimdi, Nikaragua'yla aynı düzeydeyiz diyorlar. Nikaragua ancak 1990'dan sonra demokrasiye geçebildi. 1990'a kadar o ülkeyi darbeciler yönetti.

Düşünebiliyor musunuz? Bu çok üzücü bir olay. Kendimize gelmemiz gerekir. Ben diyorum ki, anayasayı yapmanın yolunu Türkiye bulmalıdır. Bunu Meclise, siyasete zorlamalıdır halkımız. Bu konuda bir kamuoyu yaratılmalıdır. Sivil toplum örgütleri buna sahip çıkmalıdır. Türkiye'yi yeni baştan kurmak zorundayız; demokratik Türkiye'yi kurmak zorundayız. Başka çaremiz yok arkadaşlar. Aksi takdirde, Türkiye ne AB'ye girebilir, ne ekonomide ne de şunda bunda ilerleyebilir... Ama Bu anlayışla bu yaklaşımla ne yazık ki, Aydınlanmayı bile gerçekleştiremeyiz. Başka çaremiz yoktur. Ben onun için diyorum ki, bütün üniversitelere, bütün aydınlara ve toplum kesimlerine, hiç değilse Cumhuriyet'in 100. yılından önce, bunu artık yapalım! 13 yıl kaldı. 13 yıl sonra doğanlar, 100. yılda doğacaklar. Bu insanlara Türkiye yeni bir anayasa veremeyecek mi? Yani, arkadaşımızın sözünü ettiği *The Economist* dergisini lütfen okuyun. Orada objektif ölçütler var, öyle değil mi? Yani, şundan bundan değil, işte başta diyor ki, tam demokrasiler, ikincisi özürlü demokrasiler, üçüncüsü hibrid, melez... Yani dergi diyor ki, ne olsun ne busun, neredesin? Bu belli değil. Çok üzücü bir olay. Ben böyle bir Türkiye'de değil, daha güzel bir Türkiye'de yaşamak istiyorum. Bu hepimizin doğal hakkı.

Hukuk devleti sözcükleri çok kullanılıyor. Ben buna karşıyım. Hukukun üstünlüğü deyişinde direniyorum. Bakın, devletten alacağınız olsa devlete karşı hacze gidemezsiniz. Niye? Yargının önünde bireyle devlet eşit değil de ondan. Çünkü hukuk devletinde devlet hukuku üretir ve kendine göre yapar. Şimdi de diyorum ki, anayasayı öyle insanlara teslim edelim ki kendilerine göre yapmasınlar, öyle bir kurum oluşturalım ki o anayasayı yapanlar özveride bulunsun. Ve kurucu meclis kurulursa bir koşulum daha var: Bu anayasayı yapanlar on yıl süre ile devlette görev almasınlar! Çünkü kendilerine göre anayasa yapmaya kalkarlar.

Geçen gün sordular, demokrasiden ne anlıyorsun? Ben demokrasiden şunu anlıyorum. Demokrat insanı yaratan bir ortamı anlıyorum ve demokrat insanı da şöyle tanımlıyorum: Kendine karşıt olanların, hak ve özgürlükleri tehlikeye düştüğü zaman, kendi hak ve özgürlükleri tehlikeye düşmüşçesine tehlikeye düşürenlere karşı çıkarsa, yani Voltaire bilincini kazanmışsa demokrat insan olur. İçinden sevinirse, o demokrat insan değildir, içinde bir faşist var demektir, bu yanlış adamdır. Bunu Türkiye gerçekleştiremiyor, eğitimiyle gerçekleştiremiyor, öğretimiyle gerçekleştiremiyor. Demokrasinin de ne olduğunu zaten halk tam anlamıyla algılamış değil, çünkü yapılan anketler de onu gösteriyor. İşte, komşunuz falanca olsa razı mısınız? Bakıyorsunuz, yüzde 70'i hayır diyor, istemem. Çok ilginç bir sonuç bu ve gerçekten yürekler acısı. Demek ki, demokrasi bilincini verememişiz halka, farklılıkların doğal olduğunu anlatamamışız. Ben bugüne kadar, açık konuşuyorum, kendileriyle görüşme olanağı bulduğum kişilerin ve Türkiye'yi yönetenlerin hiç birisinin eleştiriyi sevdiğini görmedim. Ama hiçbirini. Bunun hiçbir istisnası yok! Yani, sağ, solu, ortası vesaire demiyorum. Hiç bir liderin eleştiriden hoşlandığını görmedim. Önce, bu konuyu çözmemiz gerekiyor.

"Korsan sunum" biraz ileri gitti galiba. Teşekkür ederim.

NEVİN ÜNAL ÖZKORKUT- Bir soru var, *Türkiye'nin insan yapısı, her açıdan, etnik, kültürel ve benzeri?* Ben Türk vatandaşları için Lozan'da ne gibi hükümler tesis edildiğini burada tekrar etmek istemiyorum. Bugün T.C vatandaşları, Anayasa'ya göre kanun önünde eşittir.

1908 Meşrutiyeti'nin olumsuz sonuçları soruluyor. "Meşrutiyet'in ilanının olumsuz sonuçları" derken, galiba Kanun-ı Esasî'deki olumsuzluklar soruluyor diye düşünüyorum. 1909'da, Kanun-ı Esasî'de olumlu değişiklikler yapıldı. Örneğin Kanun-ı Esasî'nin, kişilere veri-

len yargısal güvenceleri, kişi güvenliğini etkisiz kılan 113. maddesindeki hüküm kaldırıldı. Kişi hak ve özgürlükleri genişletildi, padişahın yetkileri sınırlandırıldı, parlamentonunkiler artırıldı. Eğer uygulamadaki olumsuzluklar soruluyorsa, evet bu kez de İttihat ve Terakki'nin, iktidara tırmanışı ve iktidarı ele geçirdikten sonra bunu korumak istemesi; tek kişinin mutlak yönetimi yerine İttihat ve Terakki'nin oligarşiye dönüşen yönetiminin gelmesi yeni olumsuzlukları da beraberinde getirdi. Muhalef sesler kısılmaya çalışıldı. Anayasada verilen hak ve özgürlükler uygulamaya yansımada. Padişahın anayasa değişikliği ile sınırlanan, Meclis-i Mebusan'ı dağıtma yetkisinin kapsamı, daha sonra yeniden genişletildi. Eğer sorulmak istenen buysa söyleyeceklerim kısaca bu kadar. Teşekkür ederim.

MURAT YANIK – Teşekkür ederim Sayın Başkan. Şimdi birtakım sorular var. Bunlardan biri *anayasayı kim yapmalı* sorusu farklı biçimde sorulmuş. Şunu söyleyeyim, genellikle yanlış bir anlayışla Anayasayı anayasa hukukçuları yapar zannediliyor. Hayır. Anayasa yapımında anayasa hukukçuları sadece teknisyenlik yaparlar; yani bir nevi mimardır, inşaat mühendisidir, teknik elemandır. Sonuç olarak anayasa hukukçuları anayasa yapımında çalışan uzmanlardır. Anayasayı toplum yapmalı, toplum ortaya koymalı. Hukukçusuyla, ziraatçısıyla, ekonomistiyle toplumun tüm kesimleri. Anayasa kime uygulanır? İnsanlara, topluma. Kimden kaynaklanmalı? İnsanlardan, toplumdan. O halde, toplum tüm kesimleriyle, işçisi, iş adamı, mühendisi, ziraatçısı, çobanı, çocuğu, kadını kim varsa toplumda, bütün bu toplumdaki elemanlar, katmanlar, anayasa yapım sürecine katılmalı ve anayasayı onlar yapmalı, onlar adına yapılmalı ve onlar tarafından uygulanmalıdır. Dolayısıyla biz anayasa hukukçularının buradaki rolü sadece ve sadece bunun teknik kısmını halletmek. Yoksa, zannedildiği gibi anayasa hukukçusu en doğruyu, en iyiyi bilir. Hayır! Bu toplumun giyeceği elbiseyi dikmek için ölçüleri bilmeye bağlı bir şeydir ve bunu

sadece anayasa hukukçuları tarafından değil, sosyal bilimciler, sosyologlar, psikologlar ve değişik uzmanlar tarafından yapılmalı. Dolayısıyla anayasa geniş bir uzmanlar heyetince yapılan ve içinde anayasa hukukçularının da olduğu karşılaştırmalı anayasa tecrübelerinin de oraya yansıtıldığı bir heyet tarafından yapılmalıdır.

Bir başka soru: *Bugünkü anayasa kimleri dışlıyor?* Bir akademisyen hocamızın sorusu. Şunu söyleyeyim, son günlerde moda bir kavram var: “Çarşı, her şeye karşı” Yani 82 Anayasası, kimleri değil, herkesi dışlamış bir anayasadır. Baktığınızda 82 Anayasası’nın yapım sürecinde 61 Anayasası’ndan farklı olarak bütün siyasal partilerin, Atatürk’ün kurduğu CHP dahil, bütün siyasal partilerin yasaklandığı, kapatıldığı, bütün siyaset kurumunun ya da o güne değin yetişmiş insanların dışlandığı, toplumun bir şekilde baskı altına alındığı ve benzeri nedenlerle o anayasa yapım sürecine katılmadığı, sonrasında anayasanın içinde de sivil toplum ya da siyasî partilerin çalışma alanı ve birçok yere baktığınızda toplumun bir kesiminden çok hemen hemen bütün kesimlerinin dışlandığını görüyoruz. Bu anayasada 1995 yılında çok önemli değişiklikler yapıldı. Dernekler konusunda, çeşitli konularda, bir takım özgürlükler genişletildi. 1999, 2001, 2004 ve 2010 yıllarında çok önemli değişiklikler yapıldı. Bütün bu değişikliklerle kısmen, toplumun bazı kesimleriyle bir barışıklık kurulduğunu söyleyebiliriz. Fakat bu süreçte anayasa, 15-16 defa değiştirildi ve bu değişikliklerin bir kısmı anayasanın entegre işleyiş sisteminde yapıldı. Aslında her anayasa bir tasarımdır. Her anayasa bütünsel, mantıksal bir kurgudur. Bir gün hocamızla bir çalışma yapıyoruz, “Hocam...” dedim “şu cümleyi bir kaldıralım şuradan” “Olmaz!” dedi, “kaldıramayız.” Neden? “Eğer onu kaldırırsak anayasanın beş maddesinde onunla alakalı şeyler var, onları düzenlememiz lazım.” O gün anladım ki, anayasa kendi içinde bir bütünlüğü olan, mantıksal bir entegre işleyiş sistemi olan kurgusal bir tasarım. Dolayısıyla, on beş defa değişiklik yaptığınızda ve bu de-

ğişiklikler anayasanın işleyiş mekanizmasına etkili konulardaysa eğer, bu anayasanın mantıksal kurgusunun bozulduğunu, entegre işleyiş sisteminin bugün iflas ettiğini, anayasanın adeta yamalı bir bohçaya döndüğünü, böyle bir anayasadan da, ölmüş bir anayasadan da çok fazla bir şey beklemediğimi söylemek isterim.

TC Anayasası'nın çok fazla sayıda değiştiğini vurguladınız. Yapılan tüm düzenlemeler, ABD'de olduğu gibi, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu üzerinde yapılmış olsaydı daha sağlıklı olmaz mı? Bilindiği gibi, iki tür anayasa vardır: Geniş anayasalar, dar anayasalar (çerçeve anayasa). Amerikan anayasası 7. paragraftan ya da yedi maddeden ibaret çok dar bir anayasadır ve bu anayasada çok çok temel konular belirlenir. Yasama, örneğin, bir paragrafta düzenlenir. Bizde onlarca maddede düzenlenir. Bu siyasal bir tercihtir. Yani, bir ülke dar anayasa mı yapacak, çerçeve anayasa mı yapacak, geniş bir anayasa mı? Her iki anayasa modelinin de yararlı ve sakıncalı özellikleri var. Dar anayasa yaparsanız da bunun da birtakım faydalı ve zararlı yönleri var. Bizim anayasacılık tarihimiz geniş anayasa modelidir, hatta biraz da fazla geniş anayasa modelidir. Yani, anayasada olması gerekmeyen bir çok hükme yer verildiğini görüyoruz. Bu, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu üzerinde değişiklik yapılmış olsaydı" mantıksal kurgusu doğru bir mantık ama sürekli toplum değişir, insan değişir, her şey değişir; değişmeyen tek şey değişimdir. İşte, değişimi algılayıp, bu değişime uygun şekilde bir sistem ve yorum geliştirilmesi zaman içerisinde gerekiyor. Bu durum tamamen anayasal tercihlerle ilgili bir konudur. Elbette her anayasal tercihin her ülkede aynı sonucu vereceğini söyleyemeyiz. Zira ülkelerin birikimleri ve diğer bazı özgül durumları farklı sonuçların alınmasına neden olabilir. Kanaatimce bizim geniş anayasa modelini devam ettirmemizde şimdilik yarar var.

12 Eylül 2010 referandumuyla yapılan Anayasa değişikliklerini olumlu buluyor musunuz? Baştan belirtiyim bu değişikliklerin bekle-

nen düzeyde olmadığını, çeşitli konuşmalarımda belirttim. Bu anayasa değişikliğinin çok fazla bir şey değiştirmediğini, sadece bazı kurumlarda bazı temel değişimler öngördüğünü, onun dışında beklenen, istenen sorunların büyük çoğunluğuna pek dokunmadığını, çok sorunlu alanlara hiç eğilmediğini, dolayısıyla bu anayasa referandumunda yapılan değişikliklerin istediğimiz, beklenen çözüm olmadığını zaten birçok yerde söyledim, böyle de olduğunu düşünüyorum. Ama, burada yapılan çeşitli değişiklikler var, örneğin en önemli değişiklikler ki geçen yıl Anayasa Mahkemesi'nin kuruluş yıldönümünde Anayasa Mahkemesi'nde yaptığım konuşmada da bahsetmiştim, HSYK'nın yapısının değişmesi çok önemliydi, belki de en önemli değişiklik o. Elbette ki Anayasa Mahkemesi'nin yapısının da değişmesi, bireysel başvurunun getirilmesi de önemli; ama bence ondan daha da önemli olan HSYK'nın değişmesi. Yani yargının yönetim ve denetimiyle alakalı kurumun değişmesi. Buradaki değişiklikler hakkında ne düşünüyorsunuz? sorusu akla gelebilir. Buradaki değişikliklerin belirli açılardan olumlu, belirli açılardan da olumsuz olduğunu düşünüyorum. Aslında, esas soruna da değinilmediğini düşünüyorum. Üstadımız sayın Selçuk, az önce de söyledi, "erkler ayrılığı yok" dedi, ki gerçekten yok. Ne teorik olarak var, ne de fiiliyatta, uygulamada var. Aslında sorun temelde, yani, kurumların iç işleyişiyle ilgili düzenlemeler, fiziksel şartlar, şimdi çok güzel bir HSYK binası var, sorunun özüne dokunan ve onları çözen şeyler değil. Dolayısıyla, sorudaki "yargı şimdi daha mı bağımsız?" sorusuna eskiye göre kısmen daha bağımsız ama yeterince değil şeklinde cevap vermek gerekir.

Bir başka soru: *En son yapılan halk oylaması dikkate alındığında toplumu ve devleti anayasayla dönüştürmenin mahsurları nelerdir?* şeklinde. Konuşmamda da belirttim, anayasalarla siyasal bir mühendislik yapılmamalı. Anayasalarla insanlara belirli konular dayatılmamalı. Anayasalar, toplumu belli yönlerde dönüştüren değil, toplumu

yansıtan metinler olmalıdır. Yoksa, anayasalarla bir elbise dikiyorsunuz ve o elbiseyi topluma giydiriyorsunuz. Bu giydirdiğiniz elbise ya bol gelir ya kolu uzun gelir ya bacağı kısa gelir çünkü toplumun yapısı farklıdır. Bunu bir çok anayasamızda görüyoruz. Anayasalarda toplumsal bir yapı ve toplumsal bir düzen oluşturulmaya çalışılıyor, fakat toplumun o güçlü varlığı bunu karşılamaya çalışıyor ya da bunun içerisinde bol geliyor. Dolayısıyla, jakoben bir biçimde vesayetçi bir anlayışla, toplumu belli yönler kanalize etmek veya toplumu belli bir kalıba dökmek için yapılacak tepeden inme bir anayasacılık anlayışı, bugünkü çoğulcu demokrasi anlayışıyla bağdaşmaz ve böyle bir anayasanın bu çağda yaşama geçeceğini ben düşünmüyorum doğrusu.

Son soru: *82 Anayasası'nın nasıl kabul edildiğini belirttiniz. 12 Eylül referandumuyla bunu beraber düşünürseniz, burada yaşanan birtakım olumsuzlukları beraber düşünürseniz 12 Eylül referandumu, 82 Anayasası'nın kabulüyle benzer şartlarda mı yapılmıştır?* Benim bu soruya olumlu cevap vermem mümkün değil. Elbette ki 12 Eylül referandum sürecine ilişkin görüşlerimiz, oradaki kabul edilen metinlerin hangi yenilikleri getirdiğine ilişkin eleştiri hakkımı saklı tutuyorum. İki süreci karşılaştırdığımızda 12 Eylül 2010 referandumundaki sürecin 82 Anayasası referandum sürecinden kıyaslanmayacak derecede demokratik bir süreç olduğunu söyleyebilirim. 82 Anayasası'nın referandum sürecinde kesinlikle herhangi bir şekilde muhalefet etmek, eleştiri yapmak, anayasaya hayır demek mümkün değildir. O günlerde 82 Anayasası hakkında insanlar ancak şunları söylüyordu: "Hayır" da hayır vardır. Komşu, "hayır"lı günler, "hayır"lı sabahlar... O günkü süreçle bugünkü süreci karşılaştırdığımızda, bazı eleştirilerimi saklı tutmak kaydıyla, bu karşılaştırmamızın yanlış olduğunu, 82 Anayasası'nın kabul ediliş sürecinin asla demokratik olmadığını, referandum sürecinin ise belirli eleştiriler, belirli eksiklikler ile birlikte olabildiğince demokratik olduğunu düşünüyorum. Teşekkür ederim.

SAMİ SELÇUK – Teşekkürler. Değerli bilim insanları, değerli gençler. Şimdi, hepimize düşen görevler olduğunu düşünüyorum. Biraz önce arkadaşlarımız da söylediler. Her şeyden önce yasama organının bağımsız olması şart. Neden biliyor musunuz? Yürütmeyi denetlemek için var yasama organı. Sadece yasa çıkartmıyor, öyle değil mi? Peki TBMM’nde yürütmeyi yasama organı denetleyebiliyor mu? Hayır. Denetleyemez ki! Bakınız, bir tartışma oldu, birkaç ay önce. Hükümet Başkanı, Meclis Başkanını azarladı mı diye. Azarlar tabii, ben de olsam ben de azarlarım. Eğer, onu ben milletvekili seçmişsem, eğer onu ben Meclis Başkanlığına aday göstermişsem bal gibi azarlarım. Lütfen derinine inelim işin; bu tip yüzeysel tartışmaları bırakalım. Bunun derinine inersek, temeline inersek, demek ki sistem yanlış bir sistem, bunu görürüz. Bu, 1950’lerden beri hep yaşanmıştır. Tabii, Atatürk döneminde de yaşanmıştır. Ben, çok partili dönemden bahsediyorum. Öbür dönem, adı üstünde tek partili bir dönemdi, demokrasi orada söz konusu olmaz. Eğer demokratsa size cömertçe davranabilir, o kadar. Burada bir parantez içerisinde bir şey söyleyeyim, yalnız, işin ilginç tarafı, Atatürk’ü anlatmak isteyenler arşiv yöntemiyle işlerine gelen yerleri yakalıyorlar kelimeleri falan, aleyhte konuşuyorlar. Ben bunu doğru bulmuyorum. Atatürk’ün 1935’ten sonra CHP’nin Mussolini biçiminde örgütlenmesini isteyen Recep Peker’in getirdiği tüzüğe bir itirazı var; lütfen onu okuyun. Ve o itirazda, öyle bir söz söylüyor ki, ben şahsen çok şaşırdım. Cumhuriyet’i kurmuş bir lider, onun üzerine titreyen bir lider ne diyor biliyor musunuz? “Bu zorbalı kimler?” dedikten sonra ekliyor, “ben ileride öyle bir demokrasi istiyorum ki, padişahlığı savunanlar bile bir parti kurabilsinler.” Bakın, bugünü söylüyor, bugünü. Hani ötekileştirme, farklılıklar, çoğulculuk, hani 1950’lerden sonra gündeme gelmiş olgular var. Onları söylüyor, dikkat edin.

Yani, şunu söylemek istiyorum: Bir kere, hukukun üstünlüğüyle hukuk devletini ayırın. Ve bakın, Türkiye bir şey yaptı, dedi ki ben as-

kerî yargının alanını daraltayım. Doğru yapıyor, bu yol doğru. Şimdi kimi bilim insanları da, bilmiyorum siz ne düşünüyorsunuz, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi kaldırılсын, Askerî Yargıtay kalsın, diyorlar. Niye kalsın? İki de tek olur. Bütün dünyada böyledir. Yargıtay'ın biricikliği, Danıştay'ın biricikliği ilkesi vardır. İki Yargıtay, iki Danıştay olabilir mi? Böyle bir şey olur mu? Neymiş, öbürü köklü, eskiden beri varmış. Ne münasebet! Ve Türkiye'nin devamlı yaptığı bir saçmalık var. Türkiye'nin koşulları bahanesiyle kendinden menkul icatlar yapması. İşte Askerî Yargıtay, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi de bunlardan biri.. Ben de diyorum ki o zaman memurlar için bir Yargıtay kurun, işçiler için bir Yargıtay kurun, tacirler için de kurun. En iyisi bu! Böyle bir şey olabilir mi! Türkiye kendisini gözden geçirmek zorunda. 1950-1960 arası Yargıtay başkanını, Yargıtay üyesini Adalet Bakanı seçerdi o dönemlerde. Günün birinde öyle bir Adalet Bakanı geldi ki, rahmetle anıyorum, adı Osman Şevki Çiçekdağ. O dönemi yaşayanlar bilir. Yargı bağımsızlığı üzerine titrerdi. Başbakan onu değiştirmede hiç bir zaman, müthiş bir adamdı. O dönemde yargıya söz getirmemek için çok pratik çareler buluyordu kendine göre. Osman Şevki Çiçekdağ, maalesef kanserden öldü. Belki de kanser yaptılar onu. Çok direndi çünkü. O gitti, bizim hocamız olan birisi geldi, yargının canına okudu. Neler yaşadı yargı o dönemde biliyor musunuz? Bir ilçede bir siyasetçi Ahmet'i tutuklamak istiyor, ama yargıçlar tutuklamıyor. İktidar tutuklamayan yargıcın yetkisini telgrafla kaldırdı, onu tutuklayacak bir yargıç buldu, tutuklama işlemini yaptırdı. İki saat sonra da yetkiyi geriye aldı. Bunları yaşadı arkadaşlar toplum. Yaşadığı için de yargının bağımsızlığının değerini öğrendi. Yeni bakanla birlikte yargı bağımsızlığının farkına vardı, önemini anladı, halk. Allah Allah, ne oluyor dedi; iktidar istediği biçimde yargıçları değiştiriyor, Yargıtay başkanını emekli ediyor, Yargıtay üyelerini emekli ediyor. O zaman Türk insanı yargı güvencesini ve yargı bağımsızlığını anlamaya, öğrenmeye başladı. Tam öğrendi mi bundan kuşkuluyum, onu da söyleyeyim.

Ne olursa olsun işimiz zor değil bence. Neler yapılacağı bellidir. Türkiye. Biraz önce *The Economist* dergisinden söz etti arkadaşımız. Türkiye 10 üzerinden 4 almıştır demokraside çünkü 167 ülke arasında 89'cudur, sınıfta kalmıştır. Bunu artık kabul edelim. Zaten AİHM'nin önünde sınıfta hep kalıyor. 8 Temmuz 1999 tarihinde AİHM Türkiye'yi bir gün içinde 12 ayrı davadan mahkûm etti arkadaşlar. Bu bir rekordur! Yani, gerçekten üzücü bir rekordur. Bir hukukçu olarak kahrolursunuz bunu duyduğunuz zaman, korkunç bir olay bu. Hep demokrasiden söz ediyoruz ama demokrat insanı yetiştiremiyoruz.

Ahmet Haşim'le ilgili olarak Ataç'ın bir yazısı vardı. Başlığı da şu: "Şiirden Kim Anlar?" Ataç anlatır: Lise son sınıfta öğrencileri sınava çekiyorduk, bir kız öğrenci karşımıza geldi. Bilirsiniz, Rahmetli Ataç, ünlü denemeci Montaigne'e biraz özenirdi. Üç öğretmen kız öğrenciye şu soruyu sorduk: "Ahmet Haşim nasıl bir ozandır?" Kızımız, "Ahmet Haşim öğretmenlerimize göre sembolist bir ozandır" dedikten sonra nedenleri sıralar. Ama arkasından ekler: "Bana göre değildir." Bu kez kendi gerekçelerini sıralar. Öyle güzel nedenler söyler ki, tam not verirler. İkinci bir örnek daha verir Ataç. Üçüncü sınıf bir ozan, adını da verir, komşu kızına tutulmuştur. Yazdığı dörtlüğü okuyacak ona duyuracaktır. Ancak tam okuyacağı sırada iki ev arasındaki duvarın üstüne bir horuz çıkar, tüner ve ötmeye başlar. Ozanımız da sevdasını duyuramaz. Şöyle, bitirir denemesini Ataç: "Ben ömrümde şiirden anlayan iki yaratık gördüm. Biri o kız, biri o horoz". Ben de demokrasinin ne olduğunu ve kesin tanımını bir türlü öğrenemedim, Hâlâ onun arayışı içindeyim. Arkadaşıma ve sizlere teşekkür ediyor, saygılar sunuyorum.

BİRİNCİ OTURUMUN SONU

İKİNCİ OTURUM

Saat 13:30 - 15:10

DIŞ POLİTİKA TARTIŞMALARI

KATILIMCILAR

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Gökhan ÇETİNSAYA
İstanbul Şehir Üniversitesi Rektörü

KONUŞMACILAR:

Prof. Dr. Atila ERALP
ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü

Doç. Dr. Mitat ÇELİKPALA

Kadir Has Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü,

Dr. Bahadır PEHLİVANTÜRK

TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Uluslararası
İlişkiler Bölümü,

ÖZHAN KAPICI - Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü ile Atatürk Araştırma Merkezi'nin birlikte düzenlediği Cumhuriyet'in 87. yılında Anayasa ve Dış politika tartışmaları başlıklı toplantımızın dış politika oturumuna hoşgeldiniz. Oturumu yönetmek ve sunumunu yapmak üzere İstanbul Şehir Üniversitesi rektörü Prof. Dr. Gökhan Çetinsaya ve katılımcılar ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Atilla Eralp, Kadir Has Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Başkanı Doç. Dr. Mitat Çelikpala ve TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi Dr. Bahadır Pehlivan Türk'ü kürsüye davet ediyoruz. Oturum sonrasında sorularınız yazılı olarak alınacaktır ve oturum esnasında size bunun için küçük kağıtlar dağıtılacaktır. Teşekkürler.

YONCA ANZERLİOĞLU* – Pardon, oturumu açmadan önce ben bir şey söylemek istiyorum: Bir önceki oturumda Sayın Murat Yanık Bey, bir cümle kullandı, “Kurucu Meclis anayasayı yapsın”. Kurucu Meclis'ten kastı nedir? Kurucu Meclis sadece anayasa mı yapar yoksa yeni bir devletin oluşumuna da imza atar mı? Bu cümleyi ben çıkarken kendisine sormuştum ama ikinci oturum başlarken cevaplandıracağını söyledi. Fakat, şu anda ben kendisini salonda göremiyorum. Eğer gelirse bunu kendisine tekrar soracağım ve cevap almadan bu salondan çıkmayacağım. Teşekkür ederim.**

GÖKHAN ÇETİNSAYA – Değerli meslektaşlarım, sevgili öğrenciler,

Dış politika başlıklı ikinci oturumu müsaadenizle açıyorum. Aşağı yukarı hepimiz 15-20 dakika konuşacağız ve ondan sonra sizlerden

* Doç. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi.

** Konferans bitiminde Prof. Dr. Cezmi Eraslan, Doç. Dr. Yanık'ın salonda bulunmayışının sebebini salondakilere kendilerini önceden bilgilendirerek hukukî bir meseleden ötürü acilen YÖK'e gitmesi biçiminde izah etmiştir.

gelen sorularla tartışmaları genişletmeye derinleştirmeye çalışacağız. Öncelikle bütün katılımcılar adına bu toplantıyı tertip eden Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü ve Atatürk Araştırma Merkezi'ne teşekkür ediyorum. Ayrıca, hem yıllarca emek verdiğim Hacettepe'de olmaktan hem de gerek Atatürk Araştırma Merkezi tarafından gerekse Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü tarafından meslek hayatına birlikte başladığım, yıllarca aynı sıralarda aynı kurumlarda mesai yaptığım arkadaşlarım arasında olmaktan da ne kadar mutlu olduğumu belirtmemeye izin verin lütfen. Şimdi çok konuşmadan, vakit kaybetmeden tartışmalara başlamak isterim. Ben ilk sözü Prof. Dr. Atilla Eralp'e vermek istiyorum. Buyrun Hocam.

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

Prof. Dr. Atıla ERALP

Ortadoğu Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Sayın Başkan, çok teşekkür ederim. Bu anlamlı toplantıya davet edildiğim için çok büyük onur duydum. Bu toplantıyı düzenleyenleri çok tebrik ederim, çok anlamlı bir toplantı. Bu iki konunun; anayasa ve dış politika konularının tartışılması son derece önemli. Ben konuları bağlantılı diye düşünüyordum ve sabahtan beri iki konuyu nasıl bağlayacağım diye endişeliydim ama iki konunun birbirinden bağımsız olduğunu anladım. Rahatlamış bir şekilde dış politika konusu üzerinde yoğunlaşacağım. Ve burada da benim uzmanlık alanım Avrupa Birliği konuları olduğu için, Avrupa Birliği, Türkiye ilişkileri ve buradan da tabii daha genel dış politika konuları üzerine konuşacağım. Avrupa Birliği konusu sadece bir dış politika konusu değil; hepimizin bildiği gibi önemli bir dönüşüm meselesidir. O yüzden dış politika konusu haline gelmesi, Türkiye de yavaş yavaş bence üzücü bir gelişme diye düşünüyorum. Yani esasında çok kapsamlı bir konu. Burada da dış politika konusu halinde tartışacağız ama bu sadece burada değil başka yerlerde de böyle olmaya başladı. Tabii Avrupa Birliği konusunun neden bir dış politika konusu haline geldiği üzerine düşünmemiz lazım, çünkü bakıldığı zaman, Avrupa Birliği meselesi çok kapsamlı bir dönüşüm meselesi. Fakat buradan ilerleyerek belki şunu yapabilirim diye düşündüm, Avrupa Birliği konusu bir dış politika konusu haline geldikçe, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile tıkanan ilişkilerini açmada bir araç olabilir mi? Yeni bir yöneliş olabilir mi? Bununla ilgili isterseniz bazı fikirlerimi, bazı düşüncelerimi bu oturum vasıtasıyla sizlerle paylaşmak isterim.

Her şeyden önce, Türkiye - Avrupa Birliği ilişkilerine baktığımız zaman ciddi bir diyalog eksikliği, bir güven bunalımı gözlenmekte. Kısaca örnek vereyim, geçen hafta Avrupa Birliği Zirvesi gerçekleşti. Bu son derece önemli, Avrupa'da herkes bu konuyu tartışıyor, Türkiye'ye baktığımız zaman bununla ilgili hiç bir tartışma yok. Televizyonda, gazetede Avrupa Birliği Zirvesi'yle ilgili bir şey yok. Dün Hükümetlerarası Konferans toplandı. Bu konferans her zaman çok önemlidir; çünkü, Hükümetlerarası Konferans'ta fasıllar açılır, kapanır. Ne yazık ki, o da hiç gündeme gelmedi; çünkü, ilk defa Türkiye bu dönemde hiç bir fasıl açamadı. O yüzden de dün Hükümetlerarası Konferans'ta sadece Hırvatistan konusuna odaklandı ve Hırvatistan'ın bazı fasıllarını açmasına karar verildi. Bu da ilişkilerin geldiği noktayı gösteriyor. İlk defa bir dönem başkanlığında hiç bir fasıl açılmamış durumda. İlişkilerin koptuğunu ve tıkanma noktasına geldiğini gösteriyor. Daha da önemlisi, Aralık ayı Avrupa Birliği için şu açıdan da önemliydi: Aralık ayında Avrupa Birliği Dış Politika alanında büyük bir atılım yaparak Dış Eylem Gücü'nü oluşturdu. Bununla ilgili uzun bir çalışma içindeydi ve nihayet bu ay içerisinde bu konu Avrupa Parlamentosu'ndan geçti ve dış eylem gücü denilen mekanizma ile Avrupa Birliği'nin ilk defa diplomatları oluşuyor, diplomatik servisi oluşuyor ki bu çok önemli bir gelişme kurumsallaşması açısından. Bu gelişme de Türkiye'de yine hiç bir şekilde tartışılmadı. Bu Türkiye'nin Avrupa Birliği gündeminden nasıl uzaklaştığını açıkça gösteriyor.

Şimdi buradan ilerleyerek bakıldığında, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde çeşitli dönemler olmuştur. Çok uzun bir ilişki olduğu için inişli dönemler, çıkışlı dönemler, daha iyi dönemler, daha olumsuz dönemler. Şu anda benim gözlediğim bir inişin olduğu dönemdir. Talihsizliği şu, müzakerelere başlamış bir ülke olarak iniş içinde olmak tabii daha da vahimdir. Müzakerelere başlamamış olsanız belki diyebilirsiniz ki, böyle iniş normaldir ama müzakerelere başladıktan sonra

genelde daha çıkış olur ilişkilerde. Ancak, Türkiye - Avrupa Birliği ilişkilerinde müzakerelere başlanılmasına rağmen bir iniş süreci içerisindeyiz. Ve ucu açık üyelik meselesi, daha da ucu açık bir sürece dönüşüyor. Ucu açık müzakere sürecine ve geleceği belirsiz bir noktaya ilerliyor. Tabii ki görüşmeler başlarken ucu açıktır ama görüşmeler ilerledikçe ucu açıklık azalır. Türkiye’de ise ilk faslın açılmasının üzerinden 5 yıl geçti, ama ucu açıklık daha da artıyor. Bu da işin dikkati çeken bir tarafı. Kısacası, son durumlara baktığımız zaman 5 yıldır müzakere yürütüyor Türkiye. Bu 5 yıl içinde Türkiye 35 fasıldan ancak 13’ünü açabildi ve bir faslı geçici olarak kapattı. Bu vahim bir tablodur. 5 yılda mesela, kısaca Hırvatistan’la karşılaştırsak, Hırvatistan da bu işin çok yavaş ilerlediğini düşünüyor. Ben geçenlerde Hırvatistan’daydım. Onlar da şimdiye kadar üye olmaları gerektiğini düşünüp şikâyet ediyorlar. Hırvatistan ise, Türkiye ile karşılaştırdığımız zaman şu an bütün fasılları açmış durumda ve çünkü Hükümetlerarası Konferans’ta 28 faslı da geçici olarak kapattı, Hırvatistan sona yaklaşmış durumda. Önümüzdeki yıl, özellikle Ocak ayından itibaren Macaristan’ın dönem başkanlığında bütün fasılları kapatacaklarını düşmekteler. Nihayet, 2011 yılında, olmazsa 2012 ya da en fazla 2013’te Avrupa Birliği üyesi olacaklarını düşünüyorlar ki sürecin yavaş ilerlediğini düşünüyorlar. Türkiye’nin durumunu Hırvatistan’la karşılaştıracak olursak, durum vahim. Aynı noktada müzakerelere başladık ama geldiğimiz durum oldukça farklı.

Şöyle bir karşılaştırma da yapılabilir; son yıllarda Türkiye çok iyi dönem başkanlıklarına denk geldi. Mesela İsveç başkanlığı, mesela İspanya dönem başkanlığı, bu iyi dönem başkanlıklarında bile bir tek fasıl açılabilirdi. Ben o dönemde İspanya’ya gittiğimi hatırlıyorum; İspanyollar 3-4 fasıl açma niyetiyle başladılar ama sonunda tek bir fasıl açabildiler. İyi dönem başkanlıklarında zaten tek bir fasıl açılması vahim, ondan evvel biliyorsunuz her dönem başkanlığında 2 fasıl aç-

lıyordu, hatta olumsuz Fransız dönem başkanlığında bile 2 fasıl açılmıştı, şimdi teke indi. Hatta Belçika dönem başkanlığı da, onlar da iyi niyetle başladılar. Ama hiçbir fasıl açılmadı.

Burada tabii Avrupa Birliği'ni de eleştirebiliriz ama diğer yandan da Türkiye'nin de gerekli şeyleri yapmadığını gözlüyoruz. Rekabet faslı açılacaktı mesela, Türkiye rekabet faslında gerekli değişiklikleri yapmadı ve yükümlülüklerini yerine getirmeden ilgili faslı açabileceklerine inandı. Ama artık ortaya şu çıkmaya başladı, ve geçen sene de bir fasıl son günde açıldı. Belçikalılar dediler ki "Biz son güne bırakmak istemiyoruz, en az 3 hafta önce tümünü tamamlamanız lazım". Türkiye o takvimi tamamlayamadı ne yazık ki, Belçika uğraşmasına rağmen hiçbir fasıl açılmadı. Bundan sonra Macaristan dönem başkanlığı başlıyor. Macaristan dönem başkanlığında bir fasıl açılabilir. Macarlar da daha fazlasını beklemiyorlar. Zaten şu an kilitlenmiş bir durum var. 18'e yakın fasıl siyasi nedenlerle bloke edilmiş durumda ve zaten 13 fasılda da müzakere yapıldığına göre geriye 3-4 fasıl kalmış durumda ve ancak bundan sonra 3 veya 4 fasıl da müzakere yapılabilecek durumda bu da zaten ne kadar sürükleseniz bir iki yıllık bir süreçtir. Buna göre, takvim bize gösteriyor ki Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri ciddi bir tıkanıklık noktasına doğru ilerliyor. Her ne kadar da Komisyon da Avrupa Birliği Genel Sekreterliği de bu işlerden sorumlu bakanlarımız da "Biz çalışıyoruz" dese de. Ancak gelinen nokta, teknik olarak açıkçası tıkanmışlık.

Buradan şöyle bir noktaya gelmek istiyorum; 2005'ten itibaren müzakereler yürütülüyor, fakat bu müzakerelerin içeriğine baktığımız zaman Türkiye ve Avrupa Birliği'nin ciddi konularda esasen diyalog içinde olmadığını görüyoruz. Teknik konularda bir şeyler yapılıyor gibi gözüküyor ama ciddi konular nedir mesela? Enerji konusu Avrupa Birliği için çok önemli şu anda, Türkiye için de. Nedir önemli olan? Dış Politika konusu... Nedir? Güvenlik meseleleri ve Komşuluk ko-

nuları çok önemli. Avrupa Birliği gündeminde de önemli, uluslararası gündemde de, Türkiye açısından da önemli. Bu gibi ciddi konularda Türkiye ile Avrupa Birliği arasında herhangi bir ciddi diyalog mekanizması yok. Bu tuhaf. Çünkü bütün ülkeler müzakere süreçlerine girdiklerinde bu tür mekanizmalarda geliyor. Avrupa Birliği'ne yönelik işin içinde olduğunuz zaman sadece teknik olarak müzakere etmiyorsunuz, bu tip önemli meselelerde de diyalog içine giriyorsunuz, yavaş yavaş Avrupa Birliği ile bu konularda yakınlaşıyorsunuz ve birlikte hareket etmeye başlıyorsunuz. Fakat Türkiye ile müzakere sürecinin tuhaflığı da bu tip önemli konularda da ilişkinin iyi bir şekilde yürümemesi. Bu tabii ki işin daha da önemli bir kısmı.

Açıkçası, bu mesele bir açıdan Avrupa'da da huzursuzluk yaratmaya başladı. İspanya eski Başbakanı Gonzales liderliğinde Avrupa'nın geleceğiyle ilgili bir grup kuruldu ve Avrupa'nın geleceğine (2030) bakan bir rapor yayınlandı. Bu esasında zamanında Sarkozy'nin, ortaya attığı "Avrupa'nın sınırları nerede bitecek?" şeklinde başlayan Türkiye'yi dışlama politikasıydı. Fakat Gonzales grubu raporunda Türkiye'ye çok önem verdi. Avrupa'nın geleceğinde Türkiye'nin çok önemli yeri olduğunu ve Avrupa'nın içe kapanık bir noktaya doğru ilerlediğini, bunun çok vahim olduğunu ve Avrupa'nın dışa açılması gerektiğini ortaya koydu. Bununla ilgili bir tartışmanın Avrupa'da arttığını görüyoruz.

Mesela iki hafta önce Avrupa'nın önde gelen 4 Dışişleri Bakanı New York Times'da bir makale yazdı ve makalelerinde Avrupa Birliği'nin dışa dönük olması gerektiğini ortaya koydular. Bu bakanlar İsveç, İngiltere, Finlandiya ve İtalya dışişleri bakanları. Birbirinden biraz farklı dört kritik dışişleri bakanı. Avrupa'nın içe dönük yapısından çıkıp dışa dönük yapıda olması gerektiğini; dışa dönük sürece ilerlerken Türkiye de önem vermesi gerektiğini; Türkiye'yi genişleme süreci dışında tutmaması gerektiğini ve Türkiye'nin Avrupa'nın geleceği

açısından son derece önemli olduğunu ortaya koydular. Bu Dışişleri Bakanları'nın fikirleri de esasında Avrupa Birliği'nde çok önemli bir tartışma yaşandığını ortaya koyuyor. Kısaca bu tartışmayı size ileteyim:

Tartışmanın içinde iki önemli iki grup var: Bir tanesi Avrupa'da önemli bir ekonomik kriz yaşandığı için krizin de etkisiyle Avrupa'nın içe dönmesini isteyenler, *"entegrasyonu bir şekilde kendi içimizde kuvvetli tutalım, dışa açılmayalım, kendi içimizdeki sorunlarımızı çözelim, bu çerçevede genişleme politikasından vazgeçelim, bunu buzdolabına koyalım, ondan sonra daha ziyade reforma, derinleşmeye önem verelim, özellikle bu Euro ile ilgili sorunları gidermeye çalışalım, bu çerçevede ekonomik yönetim konularına ağırlık verelim, kendi içimizde daha sağlam bir birliktelik kuralım, dışarıyı bir şekilde unutalım"* dışarıya karşı bir duvar yaratma anlayışı. Buna karşılık, biraz evvel de belirttiğim dört bakanın ve Gonzales Grubu'nun gündeme getirdiği ve birçok ortamda Avrupa'da dile getirilen, *"Avrupa Birliği bugünkü aşamada içe dönük olamaz, çünkü dünya değişiyor, dünya çok kutuplu bir dünya haline geliyor. Avrupa Birliği'nin bu dünya içinde yerini alması için muhakkak dışa dönük olması lazım, komşularla başlayarak bir anlamda daha yakınlaşması, genişlemeye önem vermesi, genişleme politikasını ihmal etmemesi lazım"* görüşü. Hatta, buradaki önemli tartışma da genişlemede Balkanlara önem verilmesi. Tabii ki Balkanlar Avrupa'da sorunlu bölge ve değişik şekillerde sorunlar ortaya çıkarmış ama Avrupa'nın geleceği açısından da önemli bir bölge. Özellikle Avrupa'daki bir grup genişlemesinin muhakkak Balkanlara doğru olması gerektiği, Hırvatistan ile başlayarak, ama Hırvatistan'la sona erdirmekten özellikle tedricen Makedonya, Arnavutluk, Karadağ, hatta Sırbistan'ın dahil edilmesi. Buradaki en önemli soru, Balkanlara doğru genişlemeye yönelirken Türkiye'ye doğru genişleme ne olacak?

Burada da iki akım var. İsveç Dışişleri Bakanı *Carl Bildt*'in ön ayak olduğu birinci akım Türkiye'nin muhakkak Balkanlarla birlikte olması,

birlikte ele alınması gerektiğini, hatta bu konular zamanla referanduma giderse Balkanlar ile beraber bir Türkiye'yi Avrupa halklarının daha kolay kabul edeceği bir iletişim stratejisi içindedir. Buna zamanla Finlandiya Dışişleri Bakanı da katıldı, buna Türkiye'nin Balkanlar'dan ayrılması gerektiğini ortaya koyan Gonzales Grubu da katıldı.

Diğer akım ise Almanya'nın içinde olduğu, *"Balkanlara önem verelim, Balkanları alalım Türkiye meselesinin de nereye gideceğine bakalım"* diyen, Türkiye ile Balkanları ayırmaya çalışan bir akımdır. Aslında Türkiye'nin geleceği için çok önemli bu konular Türkiye'de tartışılmıyor. Bu neyi getiriyor? Avrupa Birliği tamamen Balkanlar'a yönelip onu içine alırsa, Türkiye Balkanlar'dan uzaklaşacak. Türkiye açısından Balkanlar'ın ne kadar önemli olduğunu hepimiz biliyoruz. Bu zamanla, yani uzun dönemde Türkiye'nin Balkanlarla ilişkisinin ne olacağı meselesidir. Bu bile Türkiye de çok tartışılan bir konu değildir. Ne yazık ki, içimize çok dönük olduğumuz için bazı önemli gelişmeleri, özellikle Almanlar'ın Balkanlar politikasını, Türkiye meselesini nasıl baktığını pek görmüyoruz, görmek istemiyoruz, tartışmak istemiyoruz ama bunların tartışılması gerekir.

Böylece, biraz evvel altını çizdiğim gibi, bir yandan içe dönük bir yaklaşım var, bir yandan dışa dönük, *"genişlemeye önem verelim, Balkanlar ile genişlemeye önem verelim Türkiye'yi ihmal etmeyelim, Türkiye özellikle Avrupa'ya dışarıya doğru taşıyacaksa uluslararası sistemde önemli hale getirecekse Türkiye'yi ihmal edemeyiz"* şeklindeki yaklaşım ağırlık kazanıyor. Avrupa'da son zamanlarda her gittiğiniz toplantıda Türkiye konusu konuşuluyor. Gözlemim, son bir yılda artan bir şekilde gittiğiniz her toplantıda, Orta Doğu ile ilgili olsun, Barselona Süreci'yle, Akdeniz ile ilgili olsun, en çok konuşulan konunun Türkiye olduğudur. Balkanlarla ilgili bir toplantıda en çok konuşulan Türkiye, Avrupa Birliği'nin konuları ile ilgili bir toplantı da yine Türkiye. Türkiye'nin gündemde olduğu bir ortamda yaşıyoruz. Bundan ya-

rarlanmak lazımdır. Şunun da altını çizmek lazım ki, açıkçası Türkiye'deki siyasî, akademik ve entelektüel çevrelerin bundan yararlandıklarını görmüyorum. Bu ortam her zaman oluşmaz. Bir sosyal bilimci olarak söyleyeyim, bu bir dönem Latin Amerika, bir dönem Afrika için olmuştur. Ülkeler ve bölgeler bir dönem gündemde olur, sonra kaybolur. Şimdiyse, Türkiye gündemde ve ne yapılacağı, Türkiye ile ilgili ne yapılabilir ilgili tartışmaların yoğunlaştığını görüyoruz.

Öte yandan, Avrupa'da bir yıl önce Lizbon Antlaşması'nın onaylandığını ve devreye girdiğini görüyoruz. Lizbon Antlaşması'yla birlikte Avrupa Birliği kurumsal sorunlarını aşmaya başladı. Yoğun bir ekonomik kriz yaşıyor ama kurumsal sorunlarını yavaş yavaş aşmaya başladı. Özellikle de Lizbon Antlaşması'nın en yaratıcı kısmı dış politika alanıdır. Avrupa Birliği ilk defa dış politika alanına kurumsal anlamda önem veriyor ve Avrupa Birliği kurumsal bir yapı olduğu için, bununla ilgili meseleleri kurumsal olarak değerlendirmeye çalışıyor. Bu metinlere bakarak Avrupa Birliği'nin ne yapmaya çalıştığını, kurumsal meseleleri nasıl ilerletmeye çalıştığını görmek lazımdır. Dış Politika alanında yeni yapılar, yeni mekanizmalar ve takvimler oluşturuluyor ve bunların hepsi Avrupa Birliği'ni, tabii yavaş çalışan bir kurum olduğu da göz önünde bulundurulmalı, tedricen dış politika alanıyla yoğun bir şekilde ilgilendiğini gösteriyor. Burada da dış eylem gücü oluşturuldu, diplomatik servis oluşturuldu. Bu da zamanla kurumsallaşacak ve Avrupa Birliği dış politika alanına girecek. Tabii kriz onları belli ölçüde etkiliyor ama krizden çıkmaya başlarsa benim tahminim dış politika alanı daha da önemli hale gelecek. Avrupa'daki tartışmalarda artık Avrupa'nın belli kesimlerinin hiç içe dönük olmadığını görürsünüz. Belli bir toplantıda, sözgelimi Paris'te, Çinliler, Ruslar, Afrikalılar, Latin Amerikalılar görebilirsiniz. Yani, Dünyanın batı merkezli, Avrupa merkezli olmadığı ve AB'nin global düşünmesi gerektiği anlaşılmaya başlanıyor. Bunu değişik toplantılarda gözlemeniz

mümkündür. Türkler'den fazla Çinliler'i ya da Ruslar'ı veya başkalarını görüyorsunuz. Onlarla çok yakın bir çok şeyin tartışıldığını görüyorsunuz, işin bu boyutunu kaçırmamak lazım. Bu çerçevede doğal olarak dış politika alanı da giderek önemli hale gelecek.

Şöyle bitirmek isterim, Türkiye'ye baktığımız zaman Türkiye de dış politika konusunda son yıllarda bir hareketlilik var. Bölgesel konularda Türkiye'nin ağırlığı artıyor ve uluslararası sistemde de bölgesel konular önem kazanıyor. Hatta, bazılarına göre 21. yüzyıl bölgesel konuların yüzyılı olacak ve global dünyada bölgesel aktörler giderek önem kazanacak. Türkiye de bu anlamda Soğuk Savaş'tan farklı olarak, daha da önem kazanan bir noktaya doğru ilerliyor. Türkiye kazandığı bu önemi uluslararası sistemde nasıl kullanacaktır? Bu bir temel sorun. O yüzden, Amerika'da, Rusya'da, Çin'de, Avrupa Birliği'nde Türkiye ile ilgili tartışmalar artıyor. Türkiye'nin Avrupa Birliği sürecinde tıklandığını düşünürsek, Avrupa Birliği ile diyalog kurulacak alanlardan birisi de dış politika ve güvenlik alanıdır. Avrupa'daki tartışmalara bakıldığında böyle bir arayış olduğunu görüyoruz, bir anlamda *Türkiye'ye yaklaşılabilir mi, nasıl mekanizmalar kurulabilir* gibi. Lizbon Antlaşması da bu alana çok önem verdiği için, yeni açılımlar getirilmiştir. Avrupa Birliği'nin bu konuyla ilgili yarattığı mekanizmanın başında Barones Catherine Ashton var ki, o da, esasen Türkiye konusuna önem veriyor ve arayışlar içerisinde. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile bir kaç kez biraraya geldiler ve nasıl mekanizmalar oluşturulabilir konusunu görüştüler. Böyle bir arayış var ve Türkiye'nin de konuda hassas olması gerekir; dış politika ve güvenlik alanı da buna dahildir. Lizbon'daki NATO Zirvesi'nde, NATO Genel Sekreteri de zaten Avrupa Birliği ile NATO'nun yakın işbirliği içinde çalışması gerekliliğini ortaya koydu. NATO Genel Sekreteri Rasmussen de Avrupa Birliği'nin dış politika ve güvenlik alanına katılması açısından Türkiye'ye son derece önem vermektedir. Esasında Türkiye ile Av-

rupa Birliği'nin dış politika ve güvenliği alanında yakınlaşmasını sağlayacak bu gelişmeler dikkatle izlenmelidir. Bu konuda yakınlaşma sağlanırsa ve işleyen diyalog mekanizmaları kurulursa başta bahsettiğim güven sorununun aşılmasına yardımcı olabilir. Şu anda Türkiye ile Avrupa Birliği arasında ciddi güven sorunları var. Ciddi konularda konuşulmadığı için bu güven sorunu daha da derinleşmekte ve Türkiye'nin siyasi elitleri Avrupa'ya çok kuşkucu bakmakta. Dış politika ve güvenlik alanında yakınlaşma olduğu takdirde bu kuşku azalabilir.

Tabii ki sadece bu alanda yakınlaşmayla meseleler belli bir noktaya gelmez. Burada tartışılması zor ama gelişen başka bir alan örneğin, Türkiye'ye vize kolaylıklarının sağlanması. Bu da dikkatle izlenmesi gereken bir alandır, kritik bir alandır. Şu anda Türkiye'ye belli alanlarda vize kolaylıkları sağlanması hususunda Avrupa'da sayısız raporlar yazılıyor, bununla ilgili çok çalışma yapılmakta ve Avrupa Birliği üzerinde muazzam baskılar var. Vize meselesi siyasî aktörler açısından önemli olduğu gibi sosyal aktörler açısından da önemli. Bu iki konuda ilerleme sağlanırsa, güven bunalımı, diyalog kopukluğu çerçevesindeki bazı noktaların aşılmasına ve tıkanan müzakere sürecinin belirli ölçüde daha iyi bir noktaya getirilmesini sağlayabilir diye düşünüyorum.

GÖKHAN ÇETİNSAYA – Çok teşekkür ediyorum Hocam. Hemen sözü vakit kaybetmeden Doç Dr. Mitat Çelikpala'ya bırakmak istiyorum, buyrun.

TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASINDA AVRASYA: ANLAM VE UYGULAMALARA DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Doç Dr. Mîtat ÇELİKPALA

Kadir Has Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

21.yüzyılda yaşanan gelişmelere çok genel bir bakış açısıyla baktığımızda, dış politika yapım süreçlerinin ve karşılıklı etkileşimlerin önceki dönemlere kıyasla daha fazla bölgeselleştiği görülmektedir. Bölgesel ilişkiler ve bölgesel aktörler arasındaki bağlar önceki dönemlerden daha fazla dikkat çeker bir hale geldi. Bu değişimi yansıtan ve bu değişime uygun politikalar üreterek uygulayan unsurların daha etkin ve etkili bölge politikaları şekillendirerek yürütebilmeleri veya yürütememeleriyle bağlantılı olarak, küresel alanda da etkili ya da etkisiz aktör olup olmadıkları değerlendirilmeye başlandı. Bu yaklaşıma uygun bir biçimde Türkiye içinde yer aldığı çeşitli bölgelerde daha görünür ve etkili bir aktör olmaya çalışmaktadır. Türk dış politikasının Akdeniz’den Balkanlara, Orta Doğu’dan Kafkaslara kadar, Türkiye’nin aktör olarak yer aldığı alt bölgelerin neredeyse tamamında görünür olmaya çalıştığı, bu bölgelerde yaşanan anlaşmazlık ve çatışmaların çözümünde yapıcı bir rol yüklenmeyi amaçladığı görülmektedir.

Türkiye’nin doğal “etki alanları” olarak adlandırılan bu bölgelerin tamamında, bölgesel politikaları belirleyen ya da en azından etkileyen aktör olmayı hedeflediği anlaşılmaktadır. “Etki alanı” olarak adlandırılan alanlar, Türkiye’nin yakın/sınır komşularının yer aldığı, yaşanan gelişmelerin Türkiye’yi yakından ilgilendirdiği, Türkiye’nin

iç ve dış politikasını doğrudan etkileyen alanlardır. Bu alanlar, bir nevi Türkiye'nin yakın çevresidir. Son dönem Türk dış politika yapıcıları bu alanı, hem tarihi geçmişinin hem de bu geçmişin getirdiği sorumluluğunun getirdiği bir zorunluluk nedeniyle, ilgilenilmesi gereken bir alan olarak tanımlamaktadırlar.¹ Bu ilgi sadece bilgi edinilmesi anlamına gelmemektedir. Bölgelerin normalleşmesi, Türkiye'ye yakınlaşması bağlamında bu bölgelerin ihtiyaçlarına yönelik bir takım siyasi, ekonomik ve kültürel politikaların tanımlanması ve yürütülmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede üretilen politikalar ve bunların uygulanması, Türkiye'nin tanımlanabilir ve tahmin edilebilir bir aktör olup olmaması, yakın çevrenin Türkiye algılaması gibi süreçlerle birleştiğinde karşımıza bir dış politika alanı çıkmaktadır. Son dönemde politik önceliklere söylem bağlamında bakıldığında 'komşularla sıfır sorun', 'bölgesel entegrasyon', 'güvenlik-özgürlük-demokrasi dengesi' ya da 'bölgesel düzeyde dış politika yapmak' ve bu politikayı bölgesel düzeyde yaparken de aktörlerin tamamının kazan-kazan prensibi çerçevesinde rasyonel aktörler olarak oyuna girmesi gibi çeşitli yeni kavram ve uygulamalar karşımıza çıkmaktadır. Bu söylem bütünüünün ardında bölgesel dış politika yapım süreçlerinin şekillendirilmesinde Türkiye'nin bu işten kazanç sağlayan, bölgesel dengeleri şekillendirebilen ve yönlendirebilen bir aktör olmasını sağlamak düşüncesi yer almaktadır. Bu hedefe ulaşmak adına politikaların uygulanmasında nasıl bir yöntem izlenmelidir sorusuna cevap olarak da 'pro-aktif ritmik diplomasi' söylemiyle karşılamaktayız. Bu söylemle ifade edilmek istenen ön alan, önceden hesaplayan, bölge okumalarını iyi yapan ve bu çerçevede ne istediğini bilen ve olaylar gelişmeden önce olayları izleyerek şekillendiren ya da şekil-

1 Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Kure Yayınları, İstanbul, 2001.

lendirmek üzere harekete geçebilen, girişken bir diplomasi izleyen Türkiye ya da Türk dış politikasıdır. Bu yaklaşım bir nevi çok hareketli, dinamik Türk dış politika uygulamasını kastetmektedir.²

Çok boyutlu bir dış politika izlenmesi prensibi, bu yaklaşımı tamamlayan bir bakış açısı olarak belirginleşmektedir. Bu çok boyutluluk hem bölgesel anlamda çok boyutluluk, hem üzerinde ilgilenilen ve çalışılan konulardaki çok boyutluluk olarak algılanmalıdır. Tüm bu değerlendirmeler bir bütün olarak ele alındığında sorun merkezli yaklaşımdan, çözüm merkezli yaklaşıma geçiş şeklinde bir çerçeve değişikliğine gidilmeye çalışıldığı görülmektedir. Türkiye bu anlamda sorunların üzerine giden; sorun üretmekten çok, sorunları çözmeye çalışan; sorunları öne çıkartıp hareketsiz bir aktör olmaktansa, sorunların çözümü yolunda cevaplar arayan ve bu amaçla elindeki tüm imkân ve kabiliyeti harekete geçiren bir aktör olarak tanımlanmaya çalışılmaktadır. Bu söylem ve yaklaşım, elbette bir politik vizyon olarak değerlendirilmelidir.

Bu sunumun amacı ise değinilen genel perspektif çerçevesinde Türkiye'nin Avrasya olarak adlandırılan coğrafi alandaki tutumunu ve politik uygulamalarını değerlendirmektir. Türkiye, "Avrasya olarak adlandırılan coğrafyada nasıl bir görünüm sergilemektedir; İzlenen politikalar ve uygulamaların çerçevesi nedir ve ne gibi sonuçlar yaratmaktadır; Türkiye'nin pozisyonu bu çerçevede nasıl okunabilir?" gibi sorulara cevap aranmaktadır.

İlk olarak cevaplanması gereken "Avrasya neresidir" sorusudur. Avrasya literatürde ya da gündelik yaşamda sıkça kullanılan bir coğrafi terim olmakla birlikte sınırları çok net biçimde tanımlanmamış, üze-

2 "Principles of Turkish Foreign Policy", Address by H.E. Foreign Minister of Republic of Turkey Ahmet Davutoğlu, SETA Foundation's Washington D.C. Branch, December 8, 2009 <http://www.setav.org/document/FM%20of%20Turkey%20A.Davutoglu%20address%20at%20SETA-DC%2012-08-2009.pdf>.

rinde genel geçer doğru sınırları olan bir bölge değildir. Genel olarak, "Avrupa'yla Asya'nın bir araya geldiği kara kütle" olarak kabul edilen bu coğrafik alan yüzölçümü olarak dünyanın yaklaşık %17'sini ve demografik olarak da dünya nüfusunun yaklaşık %75'ini ifade etmektedir. Aslında Avrasya politikasından bahsedilirken çoğunlukla farkına dahi varılmadan dünya politikasından bahsedilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Avrasya politikası adı altında bir bölge politikasından bahsedilmesi çok da anlamlı olmamaktadır. Avrasya coğrafi alan olarak dış politika yapım süreçleri bağlamında çok da anlamlı bir şey ifade etmemektedir. Bu nedenle Avrasya ile kastedilen alanın somutlaştırılması gerekmektedir. Avrasya kavramıyla kastedilen alanı ve bu alana yönelik politikaları iki şekilde analiz etmek mümkündür. İlk bölge merkezli olarak analiz yapılmasıyken ikincisi konu/tema merkezli bir değerlendirme yapılmasıdır. Bölge merkezli olarak bakıldığında, Türkiye'de Avrasya'dan ağırlıklı olarak eski Sovyet coğrafyası algılanmaktadır. Bu alan Orta Asya-Türkistan coğrafyasının eklenmesiyle biraz daha geniş bir çerçevede değerlendirilebilir. Kısacası Afganistan, Pakistan ve Hindistan'la birlikte Çin'in bir kesimini içine alan eski Sovyet coğrafyasının tamamını kapsayan bir alanı Avrasya olarak kabul edebiliriz. Bu çerçevede, Türkiye-Rusya, Türkiye-Kafkasya, Türkiye-Orta Asya ve Türkiye-Afganistan/Pakistan/Hindistan ilişkileri değerlendirilebilir.

Konu merkezli olarak Türkiye'nin Avrasya politikasının değerlendirilmesinin yapılabileceği ikinci boyutta birkaç başlık dikkati çekmektedir. Bunlar arasında Avrasya coğrafyası dediğimiz coğrafyada devam eden ulus-devlet inşası süreçleri ilk göze çarpan konu başlığıdır. Yani, Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrasındaki sürece bakıldığında, bu coğrafyanın tamamında yeni bağımsızlığını elde eden devletlerin ortaya çıktıkları görülmektedir. Bu devletlerin ulusal kimliklerini şekillendirme süreçleri hala devam etmektedir. Türkiye bir yandan bu devletlerin

birer devlet olması için çabalayıp enerji sarf ederken, aynı zamanda da bu devletleri oluşturacak vatandaşların ulusal kimliklerinin nasıl şekilleneceği ile ilgili projeler üretmekte, küresel sistemin asli oyuncularından biri olarak hareket etmektedir.

Diğer bir konu başlığı olarak karşımıza bölgesel çatışma ve anlaşmazlıklar çıkmaktadır. “Dondurulmuş”, “çözümsüz” anlaşmazlıklar gibi değişik isimlerin verildiği bu sorun başlıklarından, Avrasya coğrafyasında ve Türkiye’nin etki alanında bol miktarda bulunmaktadır. Abhazya, Osetya, Kosova ve Dağlık Karabağ gibi sorunlar bunlar arasında ilk aklımıza gelenlerdir. Türkiye’nin tarihin ve bölgesel birikiminin bir mirası, zorunluluğu olarak bu sorunların tamamıyla ilgilenmek zorunda olduğu görülmektedir. Bu zorunluluğun Türkiye’yi Gagavuz bölgesinden Kırım’a, Tataristan’dan Afganistan ve Pakistan’a uzanan geniş bir Avrasya coğrafyasında hareketli olmaya, politikalar üreterek uygulamaya zorladığı bir gerçekliktir.

Üzerinde durulması gereken ve Türkiye’yi politikalar üretmeye zorlayan bir üçüncü konu başlığı enerjidir. Türkiye üreticilerle tüketiciler arasında yer alan coğrafik konumu, hızla büyüyen ekonomik ve ticari yapısı ve artan nüfusuyla enerji konusunun her boyutuyla ilgili olmak durumundadır. Rusya ve Orta Asya/Hazar bölgesi cumhuriyetlerinin aralarında yer aldığı üreticiler ve Avrupa Birliği’ne dâhil olmak üzere tüketicilerin tamamının enerji konusunda bir seri çalışmalar yürüttükleri görülmektedir. Türkiye’nin de bir enerji merkezi olma politikası benimsediği ve bu bağlamda Avrasya coğrafyasıyla yakından ilgilendiği belirtilmelidir. Kısacası enerjiyle ilintili olarak paylaşım ve güvenlik konuları da bu bölgenin asli konuları arasında sayılabilir.

Bir dördüncü başlık olarak ise işbirliği ve rekabet ikili arasında yaşanan dengeden bahsedilmelidir. Türkiye’nin Avrasya’da işbirliğini merkeze koyan bir dış politika mı yoksa rekabet merkezli, rekabeti öne

çıkartan fakat daha farklı idealist söylemlerle şekillenen bir dış politika mı yürüttüğü konusu, üzerinde durulabilecek bir diğer başlık olarak belirginleşmektedir.

Bu değerlendirmede her iki yaklaşımı da kapsamaya çalışan bir analiz yapılmaya çalışılmaktadır. Türkiye'nin Avrasya coğrafyasına yönelik olarak izlediği politikayı anlamak ve etkinliğini değerlendirebilmek için Türkiye-Rusya ilişkilerinin anlaşılması ve değerlendirilmesi bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.³ Türkiye-Rusya ilişkileri 1990'ların başında rekabet söylemiyle başladı. Bu rekabette Türkiye'nin işbirliği içerisinde olduğu Batılı aktörler ve uluslar arası kuruluşların Türkiye'yi Avrasya coğrafyasında yeni ortaya çıkan devletler için bir model ülke olarak tanımlamalarıyla rekabeti artırmıştır. Türkiye'nin 'eksen ülke', 'model ülke', gibi çeşitli tanımlamalar altında öne çıkartılması ve Türk karar alıcıların da Türkiye'yi Avrasya'da Batı dünyasını temsil eden, Batı dünyasının çıkarlarını gerçekleştirebilecek yeğâne aktör olarak benimsemeleri, rekabeti belirginleştirmiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin Rusya ile 1990'lar boyunca rekabet ettiği, bir rekabet ilişkisi geliştirdiği ileri sürülebilir. Rusya Avrasya'da var olan düzenin devamını isteyen, eski Sovyet döneminin ya da eski imparatorluk döneminin, kalıntılarının mirasçısı statükocu bir aktör olarak görülürken Türkiye Avrasya'da değişimi, Batılı değerlerin hâkim kılındığı bir düzeni şekillendirmeyi öngören, değişimi destekleyen bir aktör olarak belirginleşmiştir.

Fakat reel politik bağlamında ve Türkiye'nin gerçekleri çerçevesinde bakıldığında, Türkiye dış politikasının 1990'lar boyunca yaşa-

3 Mitat Çelikpala, "1990'lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, 13 (1), 2007, s.267-298. Duygu Sezer, "Turkish-Russian Relations in the 1990s: From Adversity to 'Virtual Rapprochement'," Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (der.), *Turkey's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy*, Washington D.C., Washington Institute for Near East Policy Papers, 2000, s.92-115.

nan ekonomik krizler, istikrarsız politik yapı ve bölgesel dengeler nedeniyle istenilen düzeyde başarılı olamadığı hedeflerini gerçekleştiremediği ve Türkiye'yi bu anlamda Avrasya'da çok da görünür bir aktör haline getirmedeği görülmektedir.

1990'ların sonlarında Türkiye ve Rusya'da meydana gelen ekonomik ve siyasi krizler, AB ve ABD'yle bölgesel konularda ortaya çıkan yaklaşım farklılıklarının büyüttüğü mevcut sorunları iki tarafın birbirlerine olan bakışlarını değiştirmiştir. Mart 1999 seçimleriyle iktidara gelen DSP-ANAP-MHP koalisyonunun dışişleri bakanı İsmail Cem'in, dış politika alanında komşularla sorunsuz ve yeni ilişkiler kurulması yaklaşımı ile Türk-Rus ilişkileri özelinde Rusya'da iktidara gelen Putin'in politikaları arasındaki uyum rekabetten işbirliğine dönüşen bir alan açmıştır. Sonuç olarak, 2000'den itibaren, iki ülke arasındaki "Çok boyutlu işbirliği"nin zemini oluştu. Bu yakınlaşma, Putin'in iktidarını sağlamlaştırması ve Türkiye'de de dış politikaya pragmatik olarak ve "Sıfır sorun" yaklaşımıyla bakan AKP'nin tek başına iktidara gelmesiyle bir üst düzeye taşınmıştır.

Bu işbirliği yaklaşımının hedefinde ise Avrasya coğrafyasının yer alması dikkati çekmektedir. Türk-Rus ikili ilişkilerinde yeni dönemi şekillendiren temel metin, 16 Kasım 2001 tarihli "Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı: İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa" başlıklı belgedir. Dönemin Ankara Büyükelçisi Lebedev'in değerlendirmesiyle Eylem Planının ardında yatan mantık şudur: "Çok derin bir siyasi anlamı olan bir belge bu... Türkiye ile birçok ikili anlaşmamız var ama Avrasya ilk defa söz konusu olmaktadır... Bunun anlamı, rekabetten işbirliğine geçmektir. ...Bu belgede 'stratejik ortaklık' ibaresini kullanmıyoruz, çünkü bu tür ortaklığın sağlanması için [tarafların] ...NATO gibi bir kuruluş bünyesinde beraber hareket etmeleri gerekir. İleri ortaklık her iki ülke için geçmişteki rekabetten vazgeçmeleri açısından çok önemlidir."⁴ Eylem Planıyla iki ülke, mevcut ilişkilerini, en azından

4 Cumhuriyet, 15 Ekim 2001 ve TDN, 31 Temmuz 2002.

kâğıt üzerinde, "Güçlendirilmiş Yapıcı Ortaklık" düzeyine çıkartmıştır. Bu dikkat çekici bir gelişme olarak algılanmalıdır. 2001'e kadar iki ülke Avrasya coğrafyasında büyük bir rekabet içindeydiler ve bu rekabet sert bir rekabetti. İşbirliğini öngören bir rekabet değildi; "ya ben ya sen" ilişkisiyken, 2001'de bu süreç değişti ve birdenbire işbirliği yapılması politikası gündemin merkezine oturdu. Bu ilişkiyi ya da işbirliğini şekillendiren itici güç olarak da ekonomik ve ticari ilişkiler belirginleşti. Her ne kadar bu ticari ilişkilerde Türkiye enerji ihtiyacı nedeniyle bir tür 'ödeyen ülke' konumunda olsa da ciddi bir ticaret hacmi söz konusudur. Bu ticaret hacmi 2008 senesinde 38 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. 38 milyar dolar Rusya'nın dünyanın asli ticari aktörü konumundaki Almanya'nın Rusya ile olan ticaret hacmine denk gelmektedir. Bu büyüklük sadece Türkiye için değil, küresel anlamda da çok büyük bir rakamdır.

Sonuç olarak, 2000'ler Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir dengenin kurulduğu yıllar olmuştur. 2001 Avrasya Eylem Planıyla her iki tarafta da, Türkiye ve Rusya'nın Avrasya'da yeni, alternatif bir işbirliği yaratabileceği düşüncesi hakim olmaktaydı. Bu, 1990'lar boyunca aynı coğrafi alanda etkinlik kurmak için rekabet eden iki ülkenin genel çizgilerini değiştirmeleri anlamına gelmektedir. Bu dönemde ilişkiler çok boyutlu olarak güçlendirilerek ortaklık düzeyine çıkartılmıştır. Belli başlı konularda anlaşmazlıklar ya da politik bakış farklılıkları olmakla birlikte taraflar ikili ilişkileri geliştirmeyi tercih ettiler. İlişkiler stratejik boyuta varmasa da, Mayıs 2010'da tarafların iki ülke arasında vizenin kaldırılması konusunda anlaşmasının da işaret ettiği gibi üst düzeye ulaşmıştır.

Bu yönde radikal bir dönüşümün gerçekleşmemesinin temel nedenleri, Türkiye'nin Batı dünyası içindeki konumunu muhafaza etmek istemesi ve Rusya'nın ilişkileri stratejik boyuta taşımaktan ziyade avantajlı olduğu ekonomik çerçevede tutma isteğidir. Arada bir sözü edi-

len stratejik ortaklık ise; ekonomik işbirliği, artan turist sayısı ve büyük müteahhitlik hizmetleri gibi başlıkların çok ötesinde, daha önemli ve kapsamlı başlıkları kapsamaktadır. Türkiye ve Rusya, ilişkileri geliştirmeye yönelik adımlar atarken Kıbrıs, Kafkasya'daki gelişmeler, çatışmalar ve Kürt/Çeçen sorunu gibi hayatî konularda farklı bakış açılarını korumuşlardır. Diğer yandan; doğalgaz ve petrol taşımacılığı ve bu kaynakların kesintisiz ve uygun fiyatlarla temini konusunda Rusya, Türkiye için hâlâ yeterince güvenilir bir ortak olarak görülmemektedir. Hatta, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi gereği hususunda bir MGK kararı bulunduğu göz önüne alındığında, konunun Türkiye açısından stratejik güvenlik sorunu olarak algılandığı görülmektedir.

Ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi süreci ise, aynı ivmede olmasa da devam etme potansiyeli taşımaktadır. Tarafların ikili işbirliğini derinleştirmek için iki ülkenin para birimleriyle ticaret yapmaya başlamaları, gümrüklerde yaşanan sıkıntıları aşmaları, vize uygulamasının kaldırılması, enerji alanında yeni işbirliklerine girişmelerinin yanı sıra askerî alanda bir takım yatırımlarla işbirliğinin artarak devam etmesi beklenmelidir. Diğer yandan, akılda tutulması gereken nokta iki ülkenin rekabet etme potansiyelinin hala yüksek olduğudur. Türkiye Avrasya coğrafyasında, Türkiye'nin daha etkin olduğu farklı bir alan yaratmaya çalışırken Rusya'nın bu rekabete baş eğeceği beklenmemelidir. Dolayısıyla iki unsur öyle bir noktaya gelecek ki saklı durumdaki rekabet yeniden bir şekilde öne çıkacak. Avrasya coğrafyası ise işbirliğine olduğu kadar rekabete sahne olacak ana alan olarak görülmelidir. Türkiye'nin eski Sovyet coğrafyasına yönelik yeni yaklaşımında 1990'lar boyunca Türk cumhuriyetlerinin öncelikli bir konumda olduğu görülmektedir. Fakat Türkiye'nin kaynaklarının ve alt yapısının, Batı dünyasının tam desteği olsa dahi, bu ülkelerin tamamına ve eş zamanlı olarak cevap vermeye yeterli olmadığı kısa sürede anlaşılmıştır. Özellikle Orta Asya'nın düşünüldüğü kadar "yakın" ol-

madığının görülmesiyle Türkiye'nin beklenti ve önceliklerinde bir takım değişiklikler söz konusudur. Kafkasya, bu bağlamda "yakın ve öncelikli" bölge konumuna gelmiştir. Üstünlük ve nüfuzun öncelikli olarak Kafkasya'da tesis edilmesi, Orta Asya'ya ve Avrasya coğrafyasının geneline ulaşmada bir zorunluluk olarak görülmeye başlamıştır. Türkiye'nin eski Sovyet coğrafyasına yönelik politikalarının ve bu bağlamda Kafkasya politikasının bu çerçevede değerlendirilmesi gereklidir.⁵

Türkiye-Kafkasya ilişkileri özellikle Rus-Gürcü savaşının yaşandığı 2008 Ağustos'undan sonra yeniden gündeme geldi. 2008 Ağustos öncesinde Kafkaslarda 1990'larda şekillenen dış politika süreçlerinin yarattığı dengelerin ürünü bir yapı söz konusudur. Bu denge, gerek küresel gerekse bölgesel rekabete açısından analiz edildiğinde bir tarafta Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan; diğer tarafta da İran-Rusya-Ermenistan eksenlerinden bahseder. Bu eksenler aralarında Türkiye ve Rusya'nın ana unsurlar olarak yer aldığı bir açık/gizli rekabetin ürünüdür. Türkiye dış politikası bu rekabette gayet aktiftir. Bu eksenlerin oluşması adına hareketlidir ve bölgede büyük bir denge yaratılmıştır. Yani bu denge içerisinde örneğin Gürcistan'ın bağımsızlığını desteklenmesi, Gürcistan'ın ayağa kaldırılması, Ermenistan'ın saldırgan tavırını geriye çekmesi adına köşeye sıkıştırılması ve Azerbaycan'ın güçlenerek öne çıkması gibi politikalar takip edilmiştir.

Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasında görünürlüğünü artırırken dikkate almak durumunda kaldığı unsurlar arasında enerji ile etnik anlaşmazlık ve çatışmaların üzerinde dikkatle durulmalıdır. Türkiye'nin etnik anlaşmazlıkların çözülmesi konusundaki yakla-

5 Mitat Çelikpala, "Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 25 (Bahar 2010), s. 93-126.

şımına, tarafları karşılıklı müzakereye davet eden bir söylem çerçevesinde, bölgesel ve küresel dengeleri gözetken bir bakış açısı hâkim olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin müdahaleci olmayan, savunmacı bir dış politika vizyonuna sahip olduğu değerlendirilebilir. Bu yaklaşım çerçevesinde Türkiye, Dağlık Karabağ meselesinde takındığı net tutum dışında -ki burada da müdahaleci olunması söz konusu değildir, Abhazya, Çeçenistan ya da Güney Osetya gibi sorunlarda, dönemsel farklılıklar saklı kalmak kaydıyla mümkün olduğunca mesafeli bir tutum takınmıştır. Bu yaklaşımın ardında, PKK terörü bağlamında yaşanan ve yaşanması muhtemel sorunlar yatmaktadır. Kafkasya'daki anlaşmazlık ve çatışmalar, Türkiye'nin iç meselelerine de etki etme potansiyeli taşıyan güvenlik sorunları olarak algılanmış, gelişmeler karşısında mesafeli bir tutum takınılmaya çalışılmıştır.

Kafkasya sınır komşusu konumu nedeniyle, Türkiye'nin ihracata dayalı bir ekonomik ve ticari düzen kurması adına aktif olunması gereken bir bölge olarak değerlendirilmiştir. Türkiye, sadece Hazar merkezli enerji kaynaklarına ulaşılması ve bunların Batılı pazarlara ulaştırılmasına odaklanmış politikalar geliştirmemiştir. Kafkaslar, özellikle de Gürcistan ve Azerbaycan hem Rusya pazarına hem de Orta Asya'ya ulaşmada ve ticaret yapmada öncelikli bir konuma yerleştirilmiştir. Bölgesel işbirliği ve ticari/ekonomik bağlar bu anlamda öncelikli konular olarak değerlendirilmiştir. Bu ilişkiler ağının kurulması, bölgenin bir güvenlik tehdidi olmaktan çıkartılabilmesinin gereği olarak kabul edilmiştir. Nitekim Kafkaslar, Türkiye'nin Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİT) benzeri bölgesel girişimlerinin de merkezinde yer almıştır. Buradan hareketle, kültürel ilişkileri de içerecek biçimde işbirliğini şekillendirecek kurumsallaşmaya gidilmesi politikası bu dönemin ürünüdür. Türkiye'yi 2000'li yıllarda dış yardım alan ülke konumundan dış yardım yapan ülke konumuna taşıyan ve alanda görünür kılan Türkiye Kalkınma ve İşbirliği Ajansı (TİKA) gibi yapılanmalar da bu dönemde kurulmuş ve örgütlenmiştir.

2008 Ağustos'undan sonra Kafkaslarda yeni bir konjonktür ortaya çıktı. Gürcü birliklerinin, Gürcistan'da "Anayasal düzeni" tesis etmek amacıyla, 7-8 Ağustos 2008 gece yarısı Güney Osetya'ya girmesine Rusya'nın karşıt harekâtla tepki vermesi, iki ülke arasındaki gerginliği savaşa dönüştürmüştür. Savaş, Rusya'nın askeri gücü karşısında Gürcü kuvvetlerinin çekilmek zorunda kalması nedeniyle hızla Gürcistan topraklarına yayılmış, Rus birliklerinin Zugdidi ve Gori gibi Gürcü şehirlerini işgal ederek Tiflis'e 40 kilometre yaklaşmaları üzerine de uluslararası bir kriz halini almıştır. İki tarafın topyekûn bir savaşın sınırına gelmesine yol açan silahlı çatışmalar, AB'yi temsilen dönem başkanı Fransa'nın araya girmesiyle imzalanan ateşkes anlaşması neticesinde yatıştırılmıştır. Bu gelişme, sadece bölgenin dengelerini değil, küresel dengeleri de sarsmıştır. Sınırlar değişmiş, bağımsızlık ve self-determinasyon kavramları tanımayla birlikte yeniden tartışılmaya başlamıştır. Uluslararası hukuk tartışılmaya başlandı. Acaba tanıma kararı, kendi kaderini tayin hakkıyla birlikte nasıl okunmalıdır, Kosova'nın bağımsızlığı Kafkasya'yı nasıl etkiler, gibi sorunlar ortaya atıldı.

Türkiye'nin bu süreçte aktif bir aktör olarak öne çıktığı görülmektedir. Türkiye gerek bir bölge ülkesi olarak konumu ve Rusya ile ilişkileri, gerekse Batı dünyası ve onun kurumlarının tarihsel bir ortağı/müttefiki olarak gelişmelerden doğrudan doğruya etkilenmiştir. Türk ekonomisi ve ticari ilişkileri zarar görmüştür. Çok sayıda köprü ve bağlantının yanı sıra ana liman konumundaki Poti limanının bom-balanması nedeniyle Gürcistan'ın kara, deniz ve demiryolu ağı kullanılamaz hale gelmiştir. Bu Türkiye'nin Kafkaslar üzerinden Orta Asya ve Rusya ile yapılan ticaretinin durmasına yol açmıştır. BTC petrol boru hattı çalışmaz duruma gelirken, BTK doğal gaz boru hattından doğal gaz akışı da güvenlik nedeniyle durdurulmuştur. Takiben yeni stratejik durum, gelişmelerin siyasi etkileriyle birlikte tartışılmaya başlamıştır. Rusya'yla işbirliği, Gürcistan'ın toprak bütünlüğü konusu, Ab-

hazya'ya nasıl yaklaşılacağı, Azerbaycan'la ilişkiler ve Dağlık Karabağ meselesinin izleyebileceği seyir ile Türkiye-Ermenistan ilişkileri bu çerçevede yeniden ele alınması gereken başlıklar olarak gündeme taşınmıştır. Diğer taraftan Rusya ile Gürcistan arasındaki ilişkilerin çökmesi ve tarafların yıkıcı bir savaşın sonucu olarak karşı karşıya kaldıkları uzlaşmaz zeminin, Türkiye'nin Karadeniz merkezli politikalarını, BLACKSEAFOR ve Karadeniz Uyumı gibi bölgesel güvenlik girişimlerini, BTC/BTE boru hatları ve BTK demiryolu hattı gibi ekonomik ve siyasi projelerini çökertme potansiyeli taşıdığı değerlendirilmiştir. Küresel rekabet çerçevesinde ve Gürcistan'a Batılı yardımların aktarılması bağlamında Montrö Anlaşması dahi tartışma konusu olmuştur. Bu gelişmelerin zorlamasıyla, Türkiye'nin neredeyse son 15 yılda kurduğu Kafkasya politikasını temelden etkileyen yeni bir takım adımların atıldığı görülmektedir.

Türkiye'nin savaşın yarattığı belirsizlik ve karmaşa ortamındaki ilk tepkisi, savaşın hızla sona erdirilmesi ve soruna bölgesel düzeyde çözüm bulunması adına gündeme getirdiği "Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu" (KİİP) kurulması önerisidir. Öneri gündeme, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 11 Ağustos'ta yaptığı, Türkiye'nin Balkanlar'daki örneğe benzer biçimde "Kafkaslar İttifakı" gibi bir çalışma içine girebileceği, Rusya Federasyonunun (RF) da bu ittifakta yer alması gerektiği yönündeki açıklamasıyla geldi. Süreç, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün de bu fikre destek verdiğini belirtmesiyle ivme kazanmıştır. Başbakan Erdoğan'ın, 13 Ağustos Moskova ve 14 Ağustos Tiflis ziyaretleri, Türkiye'nin KİİP teklifinin resmîyet kazandığı gezilerdir.

KİİP, bölgesel düzeyde işbirliğiyle istikrar ve güvenin tesisini amaçlayan diğer bölgesel kurumları tamamlayan ve diyalogu öne çıkartan yeni bir forum olarak nitelenmiştir. Platformla bölge ülkeleri arasında savaşa dönüşen gerginliğin, karşılıklı görüşmelerle ve ekonomik ve ti-

cari ilişkiler merkezli biçimde şekillendirilecek bir yapılanma şemsiyesi altında giderilerek, bölge barış ve istikrarına katkı sağlanması amaçlanmıştır. Türkiye'nin öncülüğündeki girişimin, Güney Kafkasya ülkeleri ile Rusya'yı AGİT prensipleri çerçevesinde bir araya getiren güvenlik, istikrar ve kalkınma arayışlarının öncelikli olduğu bir işbirliği platformu olması istenmiştir. Kafkasya cumhuriyetlerinin ekonomilerinin yeniden yapılanması, kalkınma ve işbirliğinin sağlanması, dünya ile ekonomik işbirliğinin artırılması, serbest ticaretin teşvik edilmesi, özel sektörün desteklenmesi, çevrenin korunmasının sağlanması, uluslararası enerji ve ulaşım hatlarının gerçekleştirilmesi, idari yapının yeniden düzenlemesi ve şeffaflığın sağlanması ile mültecilerin sorunlarının çözümü KIİP'in ilgileneceği öncelikli konular olarak sayılmıştır.

KIİP önerisi, bu ülkelerin tamamına resmi bir teklif olarak iletiliyse de 2010 Baharı itibarıyla herhangi bir kurumsallaşma gerçekleştirilememiştir. KIİP'in kurumsallaşabilmesinin önündeki en büyük engel, Kafkaslarda karşılıklı güven ve barış ortamının bir türlü tesis edilememiş olmasıdır. Taraflar, Türkiye'nin girişimleriyle yapılan görüşmelerde, bölgedeki anlaşmazlıkların çözülmesinin gerekliliğini vurgulayarak bu yönde çaba göstermeye ve gerekli işbirliğini yapmaya hazır olduklarını açıklasalar da ikili sorunların yarattığı olumsuz havanın KIİP'in hayata geçirilmesini engellediği görülmektedir. Bölgenin sorunlarına bölge dışından gelecek çözüm önerilerinin yetersizliği ve etkisizliği gibi değerlendirmelerle ortaya atılan Platform önerisi, sorunun çözümünde ABD ve AB gibi bölge dışı aktörlerin rolünü gerekli bulan Gürcistan'ı bu türde bir bölgesel platform önerisine yabancılaştırmaktadır. Diğer taraftan, KIİP'in AGİT prensipleri çerçevesinde kurumsallaşması önerisi İran gibi bölgesel aktörleri de sürecin dışına çıkartırken, Abhazya ve Güney Osetya gibi bölgedeki sorunların tarafı durumundaki unsurların konumunu da belirsizleştirmektedir.

Diğer yandan Türkiye'nin KİİP önerisi başlangıçta ABD başta olmak üzere Batılı müttefiklerce de kuşku, hatta tepkiyle karşılanmıştır. Tepkinin nedeni, Batılı müttefiklerce RF'ye karşı AB ve NATO şemsiyesi altında ortak bir tavır geliştirilmeye çalışılırken, Türkiye'nin tek taraflı olarak ve müttefiklerinden bağımsız bir takım adımlar atıp atmadığı kuşkusudur. Platform önerisinin başlangıç aşamasındaki belirsiz içeriği, bölgeselliğe yapılan vurgunun yarattığı dışlanma çekincesi ve önerinin ilk olarak Moskova'yla müzakere edilmiş olmasının doğurduğu rahatsızlık bu kuşkunun ana nedenleridir.

KİİP önerisi RF tarafından hemen desteklenmiştir. RF Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un 2 Eylül'de 2008'de yaptığı Türkiye ziyaretinde, ikili işbirliğinin yanı sıra KİİP konusu da ele alınmıştır. Lavrov, Ali Babacan'la ortaklaşa yaptığı basın toplantısında KİİP'i, bölge ülkelerinin kendi sorunlarını kendilerinin çözmesi gerektiği fikrini öne çıkartması nedeniyle, sağduyunun bir sonucu olarak gördüklerini belirtmiş ve bölgesel istikrarı artıracak ve çatışma potansiyelini azaltacak bir yapılanma olarak tanımlamıştır. Rusya'nın olumlu yaklaşımının temelinde, KİİP önerisinin başta ABD olmak üzere bölge dışı aktörleri "dışlaması" yer almaktadır. KİİP, Türkiye ile Rusya arasında gelişen ilişkilerin olumlu etkisi altında, Kafkaslarda Rusya'nın belirleyiciliğinin devamını sağlayacak bir yapılanma olarak görülmüştür.

Azerbaycan ve Ermenistan'ın KİİP'e karşı olumlu ya da olumsuz yönde net bir tepki verdikleri söylenemez. Azerbaycan KİİP'i, Dağlık Karabağ meselesinin Azerbaycan'ın tezlerini dikkate alır bir çerçevede çözümünün tartışılabileceği yeni bir zemin olarak değerlendirmiştir. Meselenin Türkiye'nin etkin olduğu bölgesel bir zeminde tartışılması ve çözülmesi ihtimalinin yanı sıra çatışmaların Kafkasların geneline yayılmasını önleyecek bir mekanizmanın kurulması akılcı bulunmuştur. Ermenistan'ın da KİİP'i kendi beklentilerini karşılayabilecek bir yapılanma olarak görme eğiliminde olduğu görülmektedir. Tür-

kiye-Ermenistan sınırının açılması, Türkiye ile yeni bir zeminde görüşme imkânının sağlanması, Dağlık Karabağ meselesinin Ermenistan'ı tatmin edecek bir yönde çözümü ve AGİT Minsk Grubunun çalışmalarını destekleyecek/tamamlayacak bir zemin olması beklentilerin başlıcalarıdır. Diğer taraftan KİİP'in Gürcistan savaşının yarattığı ekonomik ve ticari yıkımın üstesinden gelinmesi bağlamında yeni ve etkin bir mekanizma olması beklentisi de bulunmaktadır.

KİİP konusunda en gönülsüz unsur ise Gürcistan'dır. Gürcistan'ın KİİP'i, Gürcistan'ı Rusya'nın saldırgan tavrından koruyacak, özellikle AB üyeliğine taşıyacak süreci destekleyecek bir yapılanma olarak görme eğiliminde olduğu belirtilebilir. Bu beklentinin karşılanmasının mümkün görülmemesi ve yapılanmanın özellikle AB'yi dışlaması ihtimali Gürcistan'ı KİİP'e yabancılaştırmıştır. Her ne kadar Saakaşvili, Başbakan Erdoğan'ın 14 Ağustos Tiflis ziyareti sırasında KİİP'e yönelik destek açıklaması yaptıysa da, Gürcistan'ın genel tavrının, güvenilir bir aktör olduğunu ispat etmediği sürece, Rusya ile ortak hiçbir zeminde yer alınamayacağı yönündedir. Sonuçta KİİP, Kafkaslardaki hiçbir unsurun reddetmediği ama kurumsallaşmanın bölgenin sorunlarının çözümüne endekslendiği, bölgesel rekabetin işbirliği ve istikrarın önündeki en büyük engel olduğunun ispat edildiği bir öneri olarak masada durmaktadır. Bölgenin sorunlarına çözüm bulma iddiasıyla ortaya atılan bir bölgesel yapılanma fikri olan KİİP, bölgesel sorunlara kurban olmuştur. Taraflar, bir tür "bekle ve gör" politikası izlemeye devam etmektedirler.

Kısacası bu öneri ortaya atıldığında; çözüm merkezli politika yapmak üzere somut bir öneriyle ortaya çıkıldığında şöyle bir durum vardı Kafkasya'da, iki ülke, iki bölge ülkesi savaşta; Azerbaycan ve Ermenistan. Ateşkes durumu var ama sınırdaki çatışıyorlar birbirleriyle, savaş bitmiş durumda değil. İki bölge ülkesi yeni savaşılmaya başlamışlar, Rusya ve Gürcistan; iki bölge ülkesi arasında sınırlar kapalı, Türkiye ve

Ermenistan; bölge ülkesi diyebileceğimiz İran da diğer aktörlerin istemediği bir ülke; küresel alanda da izole edilmiş. Türkiye'nin bu koşullar altında bölgesel dengeleri dikkate almadan bölgesel bir çözüm üretmeye çalışması bir aktivizm örneği olarak kabul edilse de yazık ki bir sonuç getirmemiştir.

Türkiye'nin Kafkasya politikasının ikinci boyutundaysa daha aktif olunmaya çalışılan, Türkiye-Ermenistan açılımı göze çarpmaktadır. Ağustos 2008 savaşının Türkiye'nin Kafkasya politikasında ve bunun doğrudan yansımaları olarak genel dış politikasında yarattığı en önemli değişiklik, "Ermenistan açılımı" olarak da nitelenen sürecin başlamasıdır. Ermenistan'la 1990'lı yılların başından itibaren genelde üstü örtülü biçimde yürütülen görüşmeler, Ağustos 2008 sonrasında artan bir ivmeyle görünürlük kazanmıştır. 10 Ekim 2009'da imzalanan iki protokolle somutlaşan ve bir anlamda kritik eşiğe ulaşan açılımın başlangıcı, 19 Şubat 2008'de yapılan Ermenistan Devlet Başkanlığı seçimlerine kadar gitmektedir. Serj Sarkisyan'ın Devlet Başkanı seçilmesiyle neticelenen olaylı seçimler sonrasında, Türkiye'den gönderilen üst düzey kutlama mesajlarına Erivan'dan olumlu tepki alınması, iki ülkeyi müzakere sürecine taşımıştır. Sarkisyan'ın Temmuz ayında yaptığı, iki ülke millî takımları arasında Erivan'da oynanacak Dünya Futbol Şampiyonası elemeleri grup maçını birlikte izleme davetine Cumhurbaşkanı Gül'ün olumlu cevap vermesi, "futbol diplomasisi" olarak da anılan süreci başlatmıştır. Rusya'nın Gürcistan operasyonu, Türkiye-Ermenistan yakınlaşmasını hızlandırmıştır. Türkiye'nin Ermenistan'ı da dâhil ettiği KİİP önerisi ve bu çerçevede attığı adımlar ise olumlu etkenlerdir. Sonuçta, Cumhurbaşkanı Gül'ün 6 Eylül 2008'de futbol maçı vesilesiyle yaptığı Erivan ziyareti, tüm dünyanın yakından takip ettiği, diplomatik açıdan yeni ve umut dolu bir siyasal ortam yaratmıştır.

İki ülke kamuoylarına hâkim olan tartışmalara, Ermeni diasporasının ve Azerbaycan'ın tepkilerine rağmen protokoller, Türk ve Ermeni Dışişleri Bakanları tarafından 10 Ekim'de İsviçre'nin Zürih kentinde imzalanmıştır. Protokoller, 1921 Kars anlaşmasından bu güne, iki taraf arasında imzalanan ilk belgelerdir. Fakat imzaların, büyük bir törenle ve sorunsuz bir biçimde atıldığı söylenemez. Tarafların, imza töreni sırasında yapılması beklenen konuşmalarda yer vermek istedikleri bir takım ifadeler nedeniyle çıkan kriz, ABD, Rusya ve İsviçre Dışişleri bakanlarının devreye girmesiyle aşılabilmektedir.

Süreç, imza sonrasında beklenildiği kadar hızlı ve sorunsuz bir biçimde ilerlememiştir. Her iki tarafın kendi anayasal ve yasal prosedürlerine uygun biçimde onay işlemini başlatmaları sonrasında gelinen noktanın tikanıklık olduğu görülmektedir. Protokoller Türkiye'de onaylanması için Başbakanlıkça 21 Ekim'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) sunulmuştur. Türk hükümeti, protokolleri tarihi şekillendiren ve Lozan Anlaşmasını tahkim eden metinler olarak değerlendirmektedir. Türkiye açısından protokoller Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırları düzenleyen Kars ve Moskova anlaşmalarına atıfta bulunmakta ve Türkiye-Ermenistan sınırını teyit etmektedir. Davutoğlu'nun değerlendirmesiyle, protokollerle, "Ermenistan ile sınır anlaşmazlığının ya da Ermenistan'ın Türkiye'den toprak talebinde bulunduğu gibi iddiaların, hukuken herhangi bir geçerliliğinin kalmadığı Ermenistan tarafından da teyit edilmiştir". Protokollerin hedefi de, "Türkiye'ye dönük olarak tek taraflı oluşturulan hafızanın adil bir biçimde [yeniden] şekillendirilmesi"dir. Bu yapılırken, üzerinde hassasiyetle durulan nokta Azerbaycan'dır. Türk tarafı, her seviyede, Azerbaycan'ı ve Dağlık Karabağ meselesinin çözümünü bu süreçten bağımsız görmediğini açıklamaktadır. Bu açıklamalar, protokollerin öngördüğü normalleşme sürecinin işleyişi üzerinde olumlu bir etki yapmamıştır. Ne yazık ki Azerbaycan'ın tepkileri de giderilememiştir.

Protokollerle ilgili süreç Ermenistan'da da tartışma konusu olmuştur. İktidarla muhalefet arasında yaşanan tartışmalar ve diasporanın eleştirilerinin yanı sıra Ermenistan Anayasa mahkemesinin, Ermenistan'daki prosedürün gereği olarak, protokollerle ilgili olarak yaptığı değerlendirme gerginlik yaratmıştır. Gerekçeli karara tepki olarak Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada, mahkemenin kararının Protokollerin müzakere gerekçesini ve Protokollerle hedeflenen temel amacı sakatladığı ve bu yaklaşımın Türkiye tarafından kabul edilemeyeceği belirtilmiştir. Söz konusu kararın, Protokollerin lafzına ve ruhuna aykırı önkoşullar ve kısıtlayıcı hükümleri içerdiği vurgulanarak Türkiye'nin "uluslararası alandaki taahhütlerine olan her zamanki sadakati istikametinde söz konusu Protokollerin asli hükümlerine bağlılığını muhafaza ettiği" ve aynı sadakatin Ermenistan Hükümetinden de beklendiği ifade edilmiştir. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan da, Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin Türkiye ile imzalanan protokolleri onaylarken Türkiye sınırlarını tanıma ve soykırım komisyonu kurulmasına şerh koyduğunu ileri sürmüştür. Erdoğan, kararla ilgili olarak, "Ermenistan, metnin üzerinde operasyona kalkıştı. Bunun düzeltilmesi lazım, bu düzeltilmedikten sonra süreç zedelenmiş olur" diyerek, mahkeme'nin kararının, temel ilke olarak asla kabul edilemeyecek bir yaklaşım tarzı olduğunu ifade etmiştir. Ermenistan, 22 Nisan 2010'da yapılan açıklamayla, "Türkiye'nin protokolleri makul bir zaman içerisinde onaylamayı reddetmesini" gerekçe göstererek protokollerin onay sürecini askıya almıştır. Bu karar, iki tarafın normalleşmeyi sağlamak adına başlattıkları sürecin şimdilik kaydıyla sonuçsuz kaldığı anlamına gelmektedir. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrasında Kafkaslara yönelik olarak şekillendirdiği dış politikasının ana çizgisi Ağustos 2008'e kadar değişmemiştir. Ağustos 2008 sonrasındaysa uluslararası konjonktürün de etkisiyle bir takım değişikliklerin yaşandığı görülmektedir. Bu değişim, yeni dönemde öne çıkan "komşularla

sıfır sorun", proaktif ve sorunlara çözüm arayan aktif dış politika söylemleriyle ilişkilendirilmektedir. Gelineen noktaya bakıldığında yeni açılımların, geleneksel çizginin bir takım değişmeyenlerini içerdiği görülmektedir. Bunlar arasında, sorunların barışçıl yollarla ve karşılıklı görüşmeler vasıtasıyla, tarafların tamamını içeren süreçlerle çözülmesi; ülkelerin toprak bütünlüklerinin korunması ve bağımsızlıkların devamının sağlanması gibi başlıklar yer almaktadır. Türkiye'nin beklentisi, tarafların bölgenin sorunlarına barışçıl yollarla ve karşılıklı müzakerelerle çözüm aramalarıdır. Bölgenin sorunlarına kalıcı ve sağlıklı çözümlerin ancak KİİP gibi bölgesel girişimler vasıtasıyla sağlanabileceği fikri savunulmuştur. Bu noktada Batılı müttefiklerle kurum ve kuruluşların önemi sürekli olarak vurgulanmıştır. Türk dış politika yapıcılarını Türkiye'yi RF ile dengeli ilişkilere sahip, bölge ülkeleri için vizyon çizebilecek yegane Batılı aktör olarak görmektedirler. Türkiye'nin ekonomik ve ticari gücünün de bu süreci hızlandıracak ve destekleyecek faktör olduğu varsayılmaktadır.

Bölgenin sorunlarının doğası, bölge ülkeleri arasındaki anlaşmazlıkların büyüklük ve derinliğinin yanı sıra uluslararası aktörlerin konumları ise çözümün bölge içinde üretilmesinin önüne geçmektedir. Ağustos 2008 sonrası başlayan süreçte gelinen noktaya bakıldığında, Türkiye açısından Azerbaycan'ın asli konumunu koruduğu görülmektedir. Ermenistan'la başlatılan normalleşme süreci, gerek Ermenistan'ı bölgesel sorunların çözümünde uzlaşmaya ikna etmeyi gerekse diasporanın Türkiye'nin üzerinde yarattığı baskıyı azaltmaya zorlamayı hedeflemektedir. Fakat gelinen aşamada, bu politikanın Dağlık Karabağ sorununun çözümüne ve diasporanın "soykırım tasarıları" girişimlerinin engellenmesine yardımcı olmadığı görülmektedir. Diğer taraftan Türkiye'nin, en azından kamuoylarındaki tartışmalara bakılarak bir analiz yapıldığında, Azerbaycan'ı huzursuz ettiği ve ikili ilişkilerde önceki dönemlerde söz konusu olmayan yeni bir gerginliğe yol

açtığı görülmektedir. Ermenistan'la ilişkilerde normalleşme yönünde olumlu bir noktaya varılamazken, Azerbaycan'la ilişkilerde de bir takım sıkıntılara yol açıldığı görülmektedir. Bu süreçte, Kafkaslar politikasında merkezi bir konuma sahip olan Gürcistan'la ilişkilerin de geri planda kaldığı görülmektedir. Gürcistan, Türkiye'nin Kafkaslar politikası açısından merkezî konumunu kuşkusuz devam ettirmektedir. Fakat Türk diplomasisinin Ağustos 2008 sonrası dönemdeki ağırlığının Türkiye-Ermenistan normalleşmesine kaydığı algısı, Gürcistan'ın ikinci plana itildiği izlenimini yaratmaktadır. Türkiye'nin Abhazya ve Güney Osetya konularının çözümü noktasında da önceki dönemden çok farklı bir duruş sergilemediği görülmektedir. Bu durum, Tiflis'le olduğu kadar en azından Abhazya ile de zaman zaman sorunlara yol açmaktadır. Türk gemilerine Abhazya'ya yük taşıdıkları için el konularak mürettebatının tutuklanması ve Ahıska Türkleri meselesinde adım atılmaması örnekler olarak dikkat çekmektedir.

Bu karmaşık ilişkiler ağında Türkiye'nin "futbol diplomasisi" adı altında başlattığı Kafkaslarda aktif dış politikanın aslında Türkiye'yi 2008 öncesi dönemdeki duruşundan çok da öteye taşımadığı görülmektedir. Dengeler Dağlık Karabağ meselesine bağlanmış, meselenin çözümünde herhangi bir gelişme yaşanmaması nedeniyle de sorun önceki dönemlerde olduğu gibi Türkiye-Ermenistan normalleşmesinin önüne geçmiştir. İki yıla yakın süredir devam eden sonuçsuz süreç, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine bir tür güvensizlik unsurunu eklemiştir. Sonuçta, Türk dış politikasının iki yıllık bir denemeden sonra yeniden durağan ve reaksiyoner çizgisine geri döndüğü görülmektedir.

Türkiye'nin Avrasya'daki etkinliğini izleyebileceğimiz üçüncü bir alt alan olarak karşımıza Türkiye'nin Orta Asya ülkeleriyle olan ilişkileri çıkmaktadır. Orta Asya, Türkiye'nin özel önem verdiği bir bölgedir. Bu alana yönelik olarak 1990'ların başından beri çok aktif bir politika yürütülmek istenmiştir. Bu politikaların reel *politik* bakış açısı

sından ziyade daha duygusal ve kültürel tabana dayalı politikalarla yürütülmeye çalışılması ciddi sonuçlar yaratmıştır. Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri, İşbirliği Konseyi'nin kurulması, Ak-sakallar Meclisi, Türk Soyu, TİKA'nın kurulması ve faaliyete geçmesi, bu politikanın somut ve istenilen düzeyde olmasa da Türkiye açısından kazanç hanesine yazılabilecek başlıklardır. Fakat bu kazançları elde etmek ya da gerçekleştirmek düşündüğümüz kadar kolay ve kısa vadede olmadı. Orta Asya Türkiye'nin, Türkiye'den Orta Asya'nın algılandığı gibi algılanmadığının anlaşılması zaman aldı. Bu da aktivasyonu ya da aktivizmi ortaya çıkartmıyor. Enerji merkezli bir takım hareketlenmeler son dönemde dikkat çeken girişimler olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Kazakistan'la kurulan bağ ve ilişkiler, Türkmenistan'da her geçen gün artan etkinlik ve Türkmenistan'la Azerbaycan'ın arasında yaşanan sorunların çözümünde Türk karar alıcıların oynadıkları rol, Kırgızistan'ın normalleşmesi için harcanan çaba ve başarılı politik uygulamalar Türkiye'nin bu coğrafyada daha bir görünür hale geldiğinin işaretleri olarak kabul edilmelidir. Bu çabaların Türkiye bölgesinin genel sorunlarına çözüm öneren, aktif biçimde destek olan bir aktör profili çizmesine yeterli olmadığı da belirtilmelidir. En azından bölgeye gidildiğinde böyle gözüküyor. Ve Türkiye'nin genel politikası içinde de Orta Asya'nın Türkistan coğrafyasının düşündüğümüzden daha uzakta olduğu düşünülüyor. Uzak, yani her şeye rağmen gönül orda olabilir ama fiziki olarak burada değiliz. O zaman da bir aktivizmden bahsetmek çok da mümkün değilmiş gibi gözükmektedir.

Avrasya söz konusu olduğunda, Türkiye'nin bayrak göstermeye çalıştığı ve önemsedığı, üzerinde durulabilecek bir diğer alt saha Afganistan ve Pakistan'dır. Türkiye'nin tarihi ve kültürel nedenlerle önemsedığı, Siyasal ve ekonomik nedenlerle görünür olmaya çalıştığı bu alanda son dönemin en dikkat çeken dış politika uygulaması Tür-

kiye-Afganistan-Pakistan üçlü zirveleridir. Bu üçlü zirveler Afganistan ve Pakistan'ı bir araya getirmek, bölgeyi daha sağlıklı ve Türkiye'ye daha yakın bir coğrafya haline getirmek açısından önemlidir. Afganistan'da devlet ve ulus inşası süreçlerinin devam ettirilmesi ve bölgenin istikrara kavuşturulması sadece Türkiye açısından değil küresel gelişmeler açısından da önemlidir. Pakistan'ın radikal unsurlar tarafından etkisizleştirilmesi ve bir tür başarısız devlete dönüşmesinin önüne geçilmesi Türkiye'nin dış politika öncelikleriyle uyumludur. Bu Türkiye'yi küresel bir aktöre dönüştürmektedir. Avrasya'da görünür olmak bu çerçevede ele alınmalıdır. NATO üyesi, AB ile müzakere eden ve Batılı bir Türkiye'nin önemi ve önceliği bu noktada belirginleşmektedir.

Bu çerçevede Avrasya merkezli ve fakat küresel sonuçları olan bir politik vizyonla hareket edilirken küresel alanda, küresel aktörlerle oynanması gerekmektedir. Türkiye'nin, aktivizm adına daha önceki dönemlerde izlediği uluslararası kuruluşlarla, müttefikleriyle birlikte hareket etme politikasından uzaklaşıyor gibi gözükmesinin önüne geçilmelidir. Bölgesel politikalar uygulanabilmesi için alanda olunması, alanda olmak için de güçlü olunması gerekmektedir. Türkiye birikimiyle, geçmişiyile durağan bir ülke değildir, merkezi ve iyi tanımlanmış/kurgulanmış bürokratik bir devlet yapılanması olan, güçlü bir hafızaya sahip bir devlettir. Dolayısıyla bu hafızanın etkin biçimde kullanılması, dış politikaya yansıtılması gerekmektedir. Bu da bölgenin iyi tanımlanması, koordineli olunması ve organize dış politika yapılmasıyla bağlantılıdır. Daha geniş bir perspektiften ve vizyoner bir biçimde düşünmek gereklidir, fakat bunu yaparken de kurumsal alt yapının desteklenmesi bir zorunluluktur.

GÖKHAN ÇETİNSAYA – Teşekkür ediyorum. Ben de sözü Dr. Bahadır Pehlivan Türk'e bırakıyorum, buyrun.

TARİHİ ASYA DÜNYA SİSTEMİNDEN BUGÜNE YANSIMALAR VE ÇİN

Dr. Bahadır PEHLİVANTÜRK

TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Günümüzde önemli tartışmaların içinde yer almaktayız. Bugün Türkiye dış politikasının yön değiştirdiği, “ekseninin” değişmekte olduğu, çeşitli ortamlarda dile getirilmektedir. Türkiye’deki eksen kayması tartışmaları daha çok Türkiye’nin dış politikasında ağırlık verdiği coğrafyalar ve bunun ideolojik içermeleri ile ilgili olarak yapılmaktadır. “Eksen kayması” tartışmaları sadece Türkiye’de var olan bir tartışma değildir. Aslen, bütün dünyayı kapsayan bir eksenin kaymasının gerçekleşmekte olduğu bugün çok çeşitli uluslararası forumlarda tartışılmaktadır. Fakat burada kastedilen Batı ağırlıklı bir dünyadan yavaş yavaş Asya’nın, özellikle de Çin’in ağırlıklı olduğu bir dünyaya doğru büyük bir değişimin gerçekleşmekte olduğu iddiasıdır. Burada değişim denildiğinde ideolojik olmaktan çok siyasi ve ekonomik konular kastedilmektedir. Her ne kadar dünyadaki eksen kayması tartışmaları ile ülkemizdeki eksen kayması tartışmaları arasında büyük farklılıklar varsa bile, Türkiye’nin dış politikasındaki değişikliklerin dünyada bugün devam eden değişimlerden etkilenip etkilenmediği veya bunun bir parçası olup olmadığı soruları da sorulmaya başlanmıştır.

Türkiye dış politikasındaki değişimlerin dünyanın ağırlık merkezinin Asya’ya kaymakta olmasıyla ne kadar alakalı olduğu cevap verilmesi zor bir sorudur. Batı, yani ABD ve AB’nin dünyada *göreceli* olarak azalan öneminin Türkiye dış politikasında da Batı’nın ağırlığı-

nın azalmasına yol açtığını iddia etmek pek yanlış olmasa gerekir. Ancak bugünkü Türkiye dış politikasında Asya'nın hâlâ bir ağırlığının olmadığı da bir gerçek olarak karşımıza çıkmakta ve Türkiye'nin dış politika yönelimindeki bölgesel değişimlerin, Asya'nın yükselişinden çok Batının göreceli gerileyişi ile alakalı olduğunu düşündürmektedir. "Göreceli" tanımlamasını kullandığımızda bunun Batının sadece Asya değil bütün dünya ile kıyaslı bir gerileme içinde olmasının tartışılmakta olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin BRIC ülkeleri ifadesinin içinde yer alan Brezilya da yükselen güçlerden birisi olarak tanımlanmaktadır. Fakat dünyada yapılan 'Batı'nın göreceli gerileyişi' tartışmalarında odak bölge özellikle Asya'dır ve Batının, bugün belki sadece Çin ve Güneydoğu Asya, ama muhtemelen gelecekte Hindistan'a karşı da konumundan kaybetme ihtimalinin olduğu söylenmektedir. Bu ışık altında düşünüldüğünde bugün için Asya'nın yükselişi Türk dış politikasını belki ancak dolaylı olarak etkilemektedir ama muhtemelen gelecekte doğrudan etkileyecek olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Bu açıdan hem Türkiye dış politikasının yönelimi konusunda hem de dünyanın siyasi ekonomik ağırlık merkezinin değişmesi konusunda önemli olduğuna inandığımız için bu çalışmada Asya'nın yükselişi konusunu irdelemeyi ve bunun ekonomik, siyasi, tarihi ve ideolojik yönlerini yansıtmayı uygun bulduk. Ülkemizde "eksen kayması" tartışmaları devam ede dursun, bu tartışmaların uluslararası boyutunu irdelemek Türkiye'deki tartışmalara bir küresel arka plan kazandıracak ve ülkemizdeki tartışmaların perspektif kazanmasına faydalı olacaktır.

Asya'nın Yükselişinin Ekonomik Boyutu

Asya'nın ve özellikle Çin'in yükselişinin Türkiye'de ve dünyada her geçen gün gittikçe daha fazla işitiliyor olması, özellikle ekonomik alanda Asya-Pasifik ülkelerinin son 30 yıl içinde yaptığı atılımlardan kaynaklanmaktadır. Bu ekonomik atılım dünyada Asya-Pasifik'e git-

tikçe artmakta olan ilginin de temelini oluşturmaktadır. Tarihte ilk defa Çin büyüklüğünde, 1 milyardan fazla nüfusa sahip bir ülke açık bir ekonomi haline gelmektedir. IMF verilerine dayanarak yapılan hesaplara göre son 50 yılda Doğu ve Güneydoğu Asya ekonomileri, dünyanın toplam üretimindeki paylarını tam 2,5 misli artırarak %50'ye çıkarmışlardır. IMF'nin yayınladığı Dünya Ekonomik Görünümü (*World Economic Outlook*) Nisan 2010 verilerine bakılacak olursa¹ 2000-2009 yılları arasındaki dönemde AB ve ABD'nin yıllık büyüme oranları sırasıyla % 1,2 ve % 1,8, gelişmiş dünyanın büyüme oranı % 1,7 ve dünya ortalaması da % 3,2 olarak gerçekleşmiştir. Çin ise aynı dönemde % 9,7 gibi muazzam bir büyüme oranına ulaşmıştır. Üstelik bu yüksek büyüme oranı bütün dünyayı etkileyen küresel mali krize rağmen devam etmiştir. 2002 ve 2006 yılları arasında dünya ekonomisindeki büyümenin % 70'i Çin ve Hindistan'dan kaynaklanmıştır. Yüksek kalkınma hızı sayesinde Çin'in yoksul insan sayısı 1981-2005 yılları arasında 800 milyondan 200 milyona düşmüştür. Çin'in dünyadaki rolü sadece üretim ve dış ticaretten ibaret değildir. Finans piyasalarında da Çin'in etkinliği hissedilmektedir. 25 yıldır yüksek ticaret fazları ile döviz birikimi gerçekleştiren Çin, bu şekilde sermaye biriktirerek dünya finans piyasalarında yatırmaktadır. Çin dünyanın yeni yükselen sanayi üretim merkezi haline gelmiştir. Bugün ABD'ye başlıca borç veren ülke konumundadır ve dünyadaki döviz rezervi en yüksek olan ülkedir.

Ekonomik yükseliş, diplomatik ve askeri gücü de beraberinde taşır. Bugün gözlemlediğimiz Asya'nın ekonomik ve diplomatik alanındaki yükseliş algısı, özellikle 2009 yılında Batı yarı küresini alt üst eden ekonomik kriz ile birlikte kuvvetlenmiştir. Bütün bunlar ABD hegemonyasındaki zayıflama algılaması ile birleşerek dünyanın son 200

1 <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/01/index.htm>

yıllık süregelen düzeninde Asya lehine bir değişimin oluşmakta olduğu fikrini kuvvetlendirmiştir. Bu algılamaya Batı'da ve dünyanın hemen hemen her köşesinde bulunmaktadır. Son ekonomik krizde Asya'nın ve özellikle Çin'in bundan pek de fazla etkilenmemiş gözükmesi, ABD'nin sahip olduğu Yumuşak Güç'te (Soft Power)² özellikle 2000-2008 yönetim döneminde yaşanan zayıflama, dünyada Batı'dan Asya-Pasifik'e doğru bir güç kayması yaşandığı görüşünü kuvvetlendirmektedir.

Gerçekte bu güç kayması –veya sosyolog tarihçi Andre Gunder Frank'in deyişiyle *dünyanın ağırlık merkezinin Asya'ya kayması*– hızlı ve ani bir süreç değildir. Çin'in ekonomik açıdan ABD'nin büyüklüğünü yakalaması için 2020 – 2030 arası tahmini bir tarih olarak verilmektedir. Bu tarihten sonra da Çin'in askeri, diplomatik ve fıkırsel anlamda ABD'yi geçmesinin daha da fazla zaman alacağı tahmin edilmektedir. Öte yandan ekonomik yönden Asya'nın kaderimize etki etmesi çoktan yaşamakta olduğumuz bir olgudur. Bölgedeki ülkelerin büyük çoğunluğu etkileyici büyüme rakamları ile birlikte kesintisiz kalkınma sürecini devam ettirmektedir. Asya'nın baş döndüren yükselişine karşı Kuzey Amerika ve AB'yi kapsayan bir "Transatlantik Ekonomik Birliği"nin kurulması çağrıları bile yapılmaktadır³ Bu çağrıyı yapanlara göre dünya önemli bir yapısal değişim geçirmiştir. Artık büyük güçlerin ekonomik sorunlarını hegemonik savaşlarla çözmediği dönem kapanmıştır. Artık ekonomik etkinliği devam ettirmenin yolu daha fazla ekonomik bütünleşmeden geçmektedir. Asya'da bunun farkındadır. Asya aslında 1967'de ASEAN'ın (Güneydoğu Asya Milletleri Birliği) kurulmasından bu güne ciddi bir ekonomik birliktelik kurma çabası içindedir. Bu çabalar 1997-98 Asya Mali Krizinden sonra daha

2 Joseph S. Nye, "Soft Power", *Foreign Policy*, Ağustos, 1990, ss. 153-171

3 Richard Rosecrance, "Bigger Is Better", *Foreign Affairs*, Mayıs/Haziran 2010, ss. 42-50

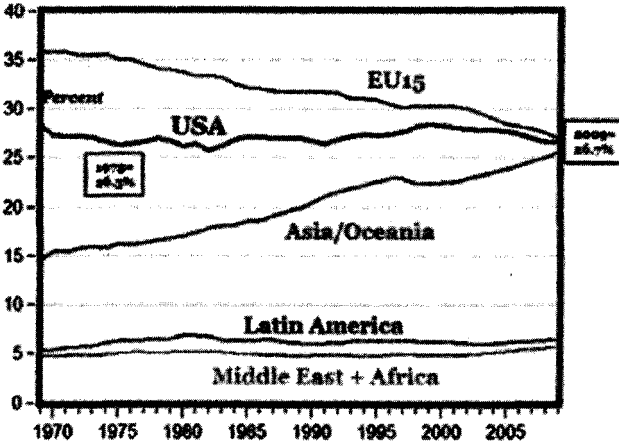
da artmıştır. 1997-98 Asya krizi küçük Asya ülkelerinin ticaret devletleri olarak mali krizlere karşı tek başlarına duramayacaklarını onlara öğretmiş, dünya ekonomisindeki gel-gitlere karşı birlikte tavır alabilecekleri daha büyük ekonomik bütünleşmenin gerekli olduğunun farkına varmalarına sebep olmuştur. Bu nedenle sadece Güneydoğu Asya'yı değil ASEAN+3 gibi Çin, Japonya ve Kore'yi de içine alan bütünleşme arayışları ortaya çıkmıştır. Asya bütünleşmesinde siyasi sorunlar devam etmektedir. Yani Almanya-Fransa yakınlaşması gibi, birlik fikrine hız verecek hatta onun temelini oluşturacak işbirliği imkânı henüz daha Çin ve Japonya arasında görülmemektedir. Hatta Güneydoğu Asya ülkeleri de daha önceki sömürge geçmişlerinin getirdiği sosyo-psikolojik problemlerden dolayı egemenliklerinden vazgeçme konusunda kısıkanç davranmaktadırlar. Ancak yavaş hızda olsa bile Asya ekonomik bütünleşmesi devam etmektedir. Çin ve Japonya arasındaki rekabet de şu anki aşamada bu bütünleşmeye olumsuz değil olumlu katkıda bulunmaktadır, çünkü her iki ülke de diğerinin bölgede kendisini dışlayabilecek bir ekonomik üstünlük kurmasını arzu etmemektedir. Bu da her iki ülkenin ayrı ayrı ASEAN ile ekonomik yakınlık kurma çabasına girişmesine yol açmakta, bu dolaylı olarak Asya ekonomik bütünleşmesini kuvvetlendirmektedir.

Asya'daki ekonomik bütünleşme resminin içine Asya ekonomilerinin toplamda dünya ekonomisinde artan ağırlıkları da eklenince Batı'nın endişelenmesi ve bir Transatlantik Ekonomik Birliği yolunda kafa yorması kaçınılmaz hale gelmiştir. Asya, ABD ve AB ekonomilerinin dünyadaki ağırlıkları ile ilgili şu grafik durumu daha da net ve anlaşılır bir hale getirebilir⁴:

4 Mark Selden, "Nation, Region and the Global East Asia: Conflict and Cooperation", Japanfocus, <http://www.japanfocus.org/-Mark-Selden/3422>. Grafikteki veriler ABD Tarım Bakanlığı Ekonomik Araştırma Servisi, "Uluslararası Makroekonomik Dataset" verilerinden oluşturulmuştur.

Share of World GDP 1969-2009

Bu grafik de ortaya koymaktadır ki Asya'nın dünya ekonomisindeki ağırlığı artmakta ABD'ninkisi ise düşmektedir. ABD'nin göreceli ağırlığında fazla bir değişikliğin yaşanmadığı gözlenmektedir. Fakat Asya'nın ağırlığının artmaya devam edeceği ve daha Hindistan, Endonezya gibi dev nüfus barındıran ülkelerin de Çin benzeri büyüme atacağına geçme potansiyelleri hesaba katıldığında ABD'nin de uzun vadede gölgelenme ihtimalinin çok kuvvetli olduğu düşünülmektedir. Yani her ne kadar Asya'nın Batı'ya göre dünyadaki ağırlığının artması (veya Çin'in diplomatik/askeri gücünün ABD'ye denk olması) birkaç on-yıl alacak ise de, dünyada yaşanan bu tarihsel değişim inkâr edilemez bir hale gelmiştir; gelecek kuşak dünyada Asya'nın daha hâkim olduğu bir düzende yaşayacaktır. İşte uluslararası forumlarda dünyanın ekseninin değişmekte olduğu tartışmaları bu verilerin ışığında yapılmaktadır.

Asya'nın Yükselişinin Tarihsel Arka Planı

Fakat Çin'in yükselişinin dünya ve Asya bölgesine nasıl bir etki yaratacağının tam analizini yapmak güçtür. Son 2-3 yüzyıldır Batı'nın hâkim olduğu bir dünyayı tarih kitaplarından öğrenmiş olanlar Batı'nın merkezde olmadığı bir dünyayı hayal etmekte zorlanacaklardır. Bu amaçla tarihte en azından Asya-Pasifik bölgesinde Batılı güçlerin hâkimiyet kurmalarından önceki dünyayı, Batının değil Çin'in merkezde olduğu bir dünyayı analiz etmek bugün ve yarının nasıl şekillenebileceği konusunda bize fikir verebilir. Bu yaklaşım aynı zamanda Avrupa-merkezci veya Batı merkezci olmayan bir dünyayı tahayyül etmekte zorlanan, Asya tarihi konusunda hemen hemen hiçbir şey bilmeyen Türk okuyucusuna yeni bazı perspektifler katabilmesi açısından da faydalı olacaktır.

Tarihçi Andre Gunder Frank, *ReOrient* isimli çalışmasında Asya'nın dünya tarihindeki yerini daha iyi anlayabilmemiz için "Hümanocentrik" yani insan-merkezci ve "holistic" yani tüme varışçı bir tarih yaklaşımı önermektedir⁵. Yani sadece Batı'yı dünyanın merkezine oturtan, Avrupa çıkışlı, Batıyı dünyanın kalbi ve ruhu ilan eden bir tarih yorumu yerine, insanlığın genelini merkez olarak alan ve dünyadaki çeşitliliği göz önüne alan bir dünya ekonomi tarihi analizi yapmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, dünya ekonomi tarihinde çok daha ağırlıklı olagelmış, daha dinamik bir ticari ve kültürel dünya kurmuş olanın Asya olduğu ortaya çıkar. Tarih içinde asıl şaşkınlık verici olan yükseliş hikâyesi Asya yerine asıl "Avrupa'nın yükselişi"dir. Wallerstein tarafından geliştirilen Dünya Sistemi bakış açısına⁶ Avrupa-mer-

5 Andre Gunder Frank, 1998, *ReOrient: Global Economy in the Asian Age*, University of California Press: Berkeley, Los Angeles, London.

6 İmmanuel Wallerstein, *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press, 1976, ss. 229-233.

kezcilikten uzaklaşarak bakıldığında Avrupa'nın son bir-iki yüzyıla kadar dünyada hiç de "core" veya merkezi bir rol oynamamış olduğu görülür. Erken modern dünya sistemine hegemonik merkez bağlamında baktığımızda 1800'den önce Avrupa ne yapısal ne fonksiyonel ne de ekonomik ağırlık açısından, ne de üretim, teknoloji, verimlilik veya tüketimde merkezi bir rol oynamadığı ve kesinlikle hegemonik bir görünüm vermediği ortaya çıkar. Eğer 1800 öncesi dünyada bir hegemonik "merkez" (veya en azından "merkezlerden en önemlisi") şeklinde bir şey aranacak olursa, bir hegemonik sistem görüntüsü taşıyan başlıca aday Çin merkezli Ming/Qing hegemonik sistemidir. Çin'in yanı sıra Hint Mughal (Babür), Pers Safavi ve Türk Osmanlı imparatorluğu gibi sistemlerin hepsi uzun süre gerek ekonomik gerek politik olsun Avrupa'dan daha fazla ağırlık taşımıştır. Ancak Çin merkezli sistem hepsinden daha geniş ve uzun süreli olmuştur.

Bu açıdan bakıldığında Asya'nın yükselişini anlamak için önce Avrupa'nın yükselişine bakmak daha faydalı olabilir. Avrupa'nın dünya sahnesinde yükselişi konusunu kültürel, siyasi, ideolojik açılardan incelemeye çalışan birçok görüşe Türk okuyucusu zaten aşinadır. Bu konuya Frank'ın ekonomik bakışı ile bakmak bugünkü Çin ve Asya'nın yükselişini daha iyi anlatacaktır. Frank Avrupa'nın yükselişini dışsal faktörlerle açıklar. Frank'a göre Avrupa, Amerika parasını kullanarak, yani yeni keşfedilen kıtadan gelen gümüşlerle ekonomik kaslarını güçlendirmiştir. Avrupa, Asya'nın dünya ekonomisindeki hâkim pozisyonundan kâr ederek, yani Asya üretimi, pazarları ve ticaretinden faydalanarak yükselmiştir. Frankın deyişiyle Avrupa "Asya'nın sırtına tırmanıp, -kısa bir süre için- Asya'nın omuzlarında" durarak yükselmiştir. Kısacası Avrupa'yı yükseltén şey Asya ile olan ticaretidir. Bu "Avrupa mucizesi" son on beş yılda duymaya alıştığımız "Asya mucizesine" benzemektedir. Çin de (daha önce 70 ve 80'lerdeki Japonya ve 90'lardaki Güneydoğu Asya gibi) Batı ile olan ticaretinde verdiği

fazlalar sayesinde yükselmekte, Batının teknolojisi ve üretim metotlarını benimseyerek ve Batı pazarlarına ulaşım ile ekonomisini güçlendirmektedir. Bu Avrupa'nın deniz yollarını keşfedip yeni dünya ve Asya pazarlarına ulaştıktan sonra yaptıklarına benzemektedir. Avrupa ve Asya yükselişlerinin arasındaki önemli bir fark Avrupa'nın başta gümüş olmak üzere yeni dünyada bulduğu kaynakları kullanırken Asya'nın yükselişindeki itici güç ucuz iş gücü yani emektir.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Asya, Batılı güçlerin gelişi ve Japonya'nın ikinci dünya savaşı sırasında kendi hegemonyasını kurma çabasından çok önce yüzyıllarca süregelen bir hegemonik sistem içerisinde olmuştur. Çin'in merkezde olduğu bu sisteme "Ming/Qing Fidyeye Ticaret Sistemi" adı verilmektedir⁷. Ming/Qing Fidyeye Ticaret Sistemi Çin'in Asya'daki diğer krallıklara, onları fidye karşılığı tanıma ve ticari imtiyazlar vermek şeklindeki metotlarla nominal üstünlüğünü kabul ettirdiği, Çin merkezli hegemonik sisteme verilen isimdir. Adını bu sistemin en yoğun olarak yaşandığı dönem olan Çin'deki Ming ve onu izleyen Qing Hanedanlıkları döneminden almıştır⁸.

Denizler Asya'sı tarihçisi Takeşi Hamaşıta'ya göre sistemin yapısı şu şekilde açıklanabilir: Merkezde güç İmparatorun kişiliğinde yoğunlaşmıştır. Onun çevresinde devlet düzeneği vardır ve Çin bu düzene ile doğrudan idare edilmektedir. Pekin Çin'in sınırlarındaki çevresel (*periphery*) Moğol ve Tibet bölgelerini, veya Qing zamanında henüz tam olarak Orta Krallığa bağlanmamış Güneydoğu kıy bölgelerini, bölgedeki kralları "yerel yöneticiler" veya "yerel memur-

7 Ming-Qing Tributary Trade System (朝貢貿易制度, Pinyin romanizasyonu: Chaogong Maoyi Zhidu)

8 Hamashita Takeshi. 1990. (*Kindai Chuugoku-no Kokusai-teki Keiki: Choukei Boueki Shisutemu to Kindai Ajia Toukyou Daigaku Shuppankai*: Tokyo / Hamaşıta Takeşi. 1900. *Modern Çin'in Uluslararası Fırsatı: Fidyeye-Ticaret Sistemi ve Modern Asya*, Tokyo Üniversitesi Yayınları: Tokyo)

lar” olarak atamak yoluyla yönetmektedir. Çin’in dış ilişkilerini idare eden politikası bu iç yapı ile devamlılık halindedir. Çin’in doğrudan yönettiği bölgeleri çevreleyen ülkeleri Çin, fidyeye ilişkisi içerisindeki alanlar, boyunduruk altına alınmış gruplar, ve en son olarak da ticaret ortakları şeklinde sınıflandırmakta ve bu şekilde idare etmektedir. Fidyeye sistemine göre Pekin ile fidyeye ilişkisi içerisindeki yerel memleketin lideri ya kendisi bizzat ya da elçiler göndererek İmparatoru ziyaret eder ve İmparator da bu fidyeye heyetini tanıyarak o liderin hâkimiyetini meşrulaştırır. “sadık” ülkelerin merkeze düzenli fidyeye göndermeleri beklenir. Bir ülke Çin’e ne kadar yakınsa o derecede sık fidyeye gönderir. Verilen fidyeye karşılık Çin imparatoru da karşısındaki “geri kalmış barbara” çeşitli “hediyeler” verir. Bu sistem çeşitli değişimlerle Ming döneminden Qing dönemine uzayıp daha da genişleyerek uzun süre devam etmiş ve bir noktada Portekiz ve Hollanda dahi bu sisteme üye olmuşlardır⁹.

“Fidyeye” denilen şey de başta kulağa gelen bir süzeren-vassal ilişkisinden çok daha karmaşık bir anlam taşımaktadır. Bu sistemin işleyişini şu şekilde anlayabiliriz: Fidyeye heyeti Çin imparatoruna resmi fidyeyi sunar ve saygılarını *kowtow* yaparak gösterir. Buna karşılık İmparatorluk merkezi gelen heyete “hediyeler” verir. Bu daha çok dışarıdan gelen barbarlara uygarlık getirecek kitap, teknik aletler, sanat eserleri tarzı şeylerdir. Sınırlı sayıda tüccara fidyeye misyonlarına katılma izni verilir ve ayrıca Çin’in kara sınırları üzerinde sınır ticareti ve önceden belirlenmiş Çin limanlarında da deniz ticareti yapma izni verilir. Ziyaretçi heyetin getirdiği “fidyeye” ve karşılığında aldığı “hediyeye”nin fiyatları aslında Pekin’deki pazar fiyatları ile belirlenmiştir. Bu “hediyeler” Pekin’de ihtiyaç duyulan başka ürünlerle çevrilir ve bu şekilde

9 Hamashita Takeshi. 1997. The Intra-regional System in East Asia. Ch 3. pp. 113-135 in Network Power: Japan and Asia. Ed. Peter J. Katzenstein and Takashi Shiraishi. Cornell University Press: Ithaca & London

ülkeye geri götürülecek mallar edinilmiş olur. Yani bu sistem bir süzeren-vassal ilişkisinden çok bir ticaret ilişkisidir. Sistemin formasyonu Çin'deki fiyat yapısı ile belirlenmiştir. Ülkelerin kendi istekleri ile Çin imparatorunun ayağına gitmeleri ve fidye sunmaları da Çin'in askeri gücü veya yeni başa geçen bir hanedanın yetkisini meşrulaştırma çabasından çok, bu kârlı dev Çin pazarı ile ticaret yapabilme arzusudur. İşte bu sisteme akademi dünyasının Ming-Qing Fidyeye-Ticaret Sistemi demesinin sebebi de budur.

Çin bu sistemi kurmak için çok fazla güç harcamak zorunda kalmamıştır. Hatta Hamashita'ya göre sistemin oluşumu "kazara"dır. Sistemi yürütmek için ise çok daha az güç kullanması gerekmiş ve Batılı güçler bile uzun süre bu sistemin parçası olmuştur. Sistem neden sonra Avrupalı güçlerin saldırıları sonunda (ama Asya güçleri tarafından) parçalanmıştır. Hegemonik sistemin sürdüğü dönemlerde Çin'e kowtow yapmak fazla bir bağımsızlık kaybına yol açmamış, Asya ülkeleri iç ve dış ilişkilerini Çin'den bağımsız olarak sürdürmeye devam etmişlerdir. Çin'in üstünlüğünü ve saygınlığını kabul ettikten ve Çin sınırlarına saygı gösterildikten sonra, kendi savaşları için Çin'in desteğini almaları bile mümkün olmuştur. Çeşitli tarihsel güçlerin çekiştirilmesi sonucu bu sistem yıkılmış, Çin önce Batılı ülkelerin daha sonra Japonya'nın yarı sömürgesi haline getirilmiş, 1949'daki Mao'nun devrimi ile de içine kapanmıştır. 80'lerdeki açılma ile başlayan bir süreç içerisinde Çin tekrar dünya sistemine dâhil olmaya başlamış, 90'ların sonu ile birlikte dünya ekonomisine büyük bir "geri dönüş" gerçekleştirmiştir.

Tarihî Ming-Qing Fidyeye-Ticaret sistemine bakıldığında Çinli yöneticilerin Soft Power yani yumuşak gücünü kullanarak bölgeyi düzenlediğini, askeri politikalar yerine ekonomik gücünü kullanarak, yani diğer ülkelerin Çin pazarına olan erişim haklarını düzenleyerek bölgede hâkimiyet kurduklarını görmekteyiz. Bugün de Çin askeri bir güç-

ten çok daha fazla bir ekonomik güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölge ülkeleri ve hatta dünyanın geri kalanı için çekiciliği de bundan kaynaklanmaktadır. Hatta ekonomi değil askeri gücünü ön plana çıkardığı zamanlarda Çin'in etkinliğinin zayıfladığını bile söylemek mümkündür. Çinli yöneticiler de "Çin'in barışçı kalkınması" fikrini vurgulayarak Çin'in yarattığı iktisadi fırsatları ön plana çıkarma çabası içerisindeyler.¹⁰

Çin'in Yükselişinin Bugünü ve Yarını

Ancak dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta bulunmaktadır. Çin'in ekonomik gücü veya çekiciliğini literatürdeki anlamı ile bir Yumuşak Güç olarak tanımlamak zordur. Çin'in Batıdaki anlamı ile bir demokrasi olmaması, kapalılığı, internet ve medya başta olmak üzere ülke içindeki bilgi akışına kısıtlamalar getirmesi, insan hakları konusunda sahip olduğu olumsuz imaj Çin'in yumuşak gücünü fazlası ile sınırlamaktadır. Tarihi Asya sisteminde uygarlığın ve bilginin kaynağı olarak görülen Çin, bugün Batı, ve özellikle üniversiteleri, teknolojisi ve özgür siyasi ve toplumsal yapısı ile çok daha çekicilik taşıyan (her ne kadar son 10 senede izlenen uluslararası politikaları ile bir miktar gözden düşmüş olsa bile) ABD ile rekabet halindedir. Bölgesinde de Çin'e rakipler vardır. En başta teknolojik üstünlüğü ve özgür siyasi yapısı ve Çin'e denk ekonomik büyüklüğü ile Japonya modern (veya modernite sonrası) dünyada ABD ile birlikte Çin'in etkinliğini kısıtlayabilecek güçler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca uluslararası ilişkilerdeki hegemonya teorileri kapsamında bu konuya bakıldığında Çin'i bir sonraki hegemon ilan etme konu-

10 Joseph S. Nye, "The Rise of China's Soft Power", *Wall Street Journal Asia*, Aralık 29, 2005

sunda fazla aceleci davranılmaması gerektiği ortaya çıkar. Ekonomik olarak hızlı büyüyor olmak tek başına hiç bir şekilde etkinlik getirmemektedir. Hegemonik gücün her şeyden önce diğer ülkeler için net bir pazar olması gerekmektedir. Çin ise ihracatçı bir ülkedir. Bu durum, tersine, bazen Çin'in tehdit olarak algılanmasına sebep olmaktadır. Ürettiği ürünlerle de diğer kalkınmakta olan ülkeler için bir rakiptir. ABD ise sadece çok daha büyük bir ekonomi olmasından dolayı değil aynı zamanda çok daha açık bir pazarının olmasından dolayı hegemonik bir güçtür.

Hegemonik stabilite teorisi¹¹ ışığında Çin'in yükselişine bakıldığında Çin'in önünde başka ciddi engellerin de olduğu göze çarpar. Bir ülkenin hegemonik güç olabilmesi için sağlıklı bir jeopolitik güvenliğinin olması gerekir. Askeri gücünü uzak ülkelerde gösterebilmesi için ise güçlü bir donanmaya sahip olması gerekir. Çin'in bu açılarından dezavantajlı durumda olduğu görülmektedir. Zamanında İngiltere ve daha sonra ABD'nin sahip olduğu, doğrudan saldırıyı zorlaştıracak, kıtadan uzak, denizlerle çevrili bir ülke olmanın avantajından yoksundur. Orta Asya bütün tarihi boyunca Çin'e güvenlik sorunları yaratmıştır¹². Deniz tarafında ise Güney Kore ve Japonya'daki ABD üsleri Çin'in deniz çıkışıını bloke etme kapasitesine sahiptir. Tayvan adasının da ayrı bir yönetim altında olması Çin'in deniz kısmındaki güvenlik problemlerini daha da ağırlaştırmaktadır. Çin henüz bir açık deniz donanmasına sahip değildir ve bu enerji güvenliği de dâhil Çin için ciddi potansiyel problemler yaratmaktadır. Zbigniew Brzezinski'nin şu sözleri Çin'in stratejik zayıflığını iyi bir şekilde ortaya koy-

11 Keohane, Robert O, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton: Princeton Univ. Press, 1984.

12 Peter C. Perdue, "A Frontier View of Chineseness", Giovanni Arrighi, Takeshi Hamashita and Mark Selden, eds., *The Resurgence of East Asia: 500, 150, and 50-year Perspectives* (Routledge), p.51-77

maktadır: “Nükleer silah teknolojisini elde etmesinden kırk yıl sonra, Çin’in elinde sadece 24 tane ABD’yi vurabilecek kapasitede balistik füze vardır. Stratejik savaş alanının dışında, bir ülkenin sınırlı savaşa girişmeden politik objektiflerini elde edebilecek kapasitesinin olması gerekir. ABD tarafından bindirilen bir blokaj ve izolasyona karşı açıkça kırılgan durumdaki bir Çin’in amaçlarını nasıl ilerletebileceğini zihinde canlandırmak güçtür. Bir çatışma durumunda Çin deniz ticareti tamamen durur. Petrolün akışı kesilir ve Çin ekonomisi felç olur.”¹³

Ayrıca hegemonik bir gücün liderlik yapma ve sistemin kurallarının uygulanmasını sağlama gücünün de olması gerekir. Bu konuda sadece tahakküm işe yaramaz. Bu konuda hegemonya kuramları içinde belki de en fazla etkiyi yaratmış olan Gramsci’nin yazılarıdır ve Çin ekonomisinin çok daha fazla ağırlığını koyacağı geleceğin dünyasında Çin’in potansiyelinin ne olduğu konusunda bize yardımcı olabilecek bakış açıları sunmaktadır. Antonio Gramsci tutukluluk altındayken yazdığı hapisane notlarında sosyalizme geçiş sürecinin neden Marx’ın öngördüğü şekilde olmadığını analizini yapar. Marx sosyalizme geçiş devriminin ilk olarak gelişmiş kapitalist ülkelerde oluşması gerektiğini söylerken devrim tarım ekonomisinin ağırlıkta olduğu ve geri kalmış görülen Rusya’da ortaya çıkmıştır. Dünya devrimi ise hâlâ uzak gözükmemektedir. Gramsci’nin buna verdiği cevap ‘güç’ kavramını çok daha geniş bir boyutta anlamlandırdığı *Hegemonya* kavramı çevresinde geçer. Gramsci’nin anlayışına göre güç sadece tahakküm ve korkutmaya değil ikna ve rızaya da dayanmaktadır. Klasik Marxistler gücü tek boyutlu olarak almışlardır. Oysa var olan hâkim düzen özellikle gelişmiş toplumlarda tahakkümle değil rıza ve düşünüş biçimlerini şekillendirerek kendisini devam ettirmektedir. Toplamların yönetici ke-

13 Zbigniew Brzezinsky & John J. Mearsheimer “Clash of Titans”, *Foreign Affairs*, Ocak 2005

siminin hegemonyası ile kitlelerin tavırları, düzene olan rıza ve hatta destekleri tekrar ve tekrar yaratılmaktadır. Yönetici kesimin hegemonyası ile toplumların ahlaki, siyasi ve kültürel değerleri oluşturulmakta, bunların toplumun geneline yayılması sağlanmakta ve daha alt gruplar tarafından kabullenilmesi hatta sahiplenilmesi sağlanmaktadır. Bütün bunlar sivil toplumu oluşturan kurumlar sayesinde yapılmaktadır. Yani medya, eğitim sistemi, dini kurumlar, gönüllü sivil toplum kuruluşları gibi yönetici kesim ve devlet tarafından desteklenen grupların ve bireylerin kendilerini temsil edebilecekleri *kurum ve alışkanlıklar ağı* ile bu hegemonya sağlanmaktadır. Gramsci bunların tümüne 'tarihsel blok' adını vermektedir; yani sosyo-ekonomik ilişkiler ve politik ve kültürel alışkanlıklar karşılıklı olarak birbirini güçlendirmekte ve mevcut düzenin temelini oluşturmaktadır.

Gramsci'nin fikirleri Kanadalı araştırmacı Robert Cox tarafından uluslararası ilişkilere uyarlanmıştır¹⁴. Bu yaklaşım ABD'nin dünyada var olan gücünün doğası ile ilgili önemli çıkarımlar yapmamızı bize sağlar. Gramsci'ci anlamıyla bir 'ABD Hegemonyası'ndan bahsettiğimizde ABD'nin silah veya korkutmaya başvurmaya ihtiyaç duymadan gücünü genişletmesini sağlayan neo-liberal politikaların dünyada nasıl genel kabul edilmiş normlar haline geldiği akıllara gelir. Washington Konsensüs (her ne kadar son mali krize devletlerin nasıl müdahale ettiğine bakacak olursak bu konsensüsün Washington'da bile olduğu şüpheli olsa bile) olarak da tanımlanan ABD'nin öncülüğünü yaptığı bu fikirler artık bir "sağduyu" haline gelmiştir ve eleştirilmeleri bile zorlaşmıştır. Üçüncü dünya ülkeleri bile bu politikaların avantajlarına olduğu fikrini benimsemişlerdir. Oysa Marxistlere göre bu politikalar hegemonun çıkarlarına daha fazla hizmet etmektedir.

14 Cox, R. W., "Social Forces, States, and World Orders: Beyond International Relations Theory", *Millennium* 10(2): 126-55.

Peki, nasıl olmuştur da neoliberal politikalar¹⁵ böylesine geniş ve neredeyse sorgusuz kabule ulaşabilmiştir? Gramsci'nin söylediği gibi çeşitli kurumlar ve davranış biçimleri ile bu normların yayılması sağlanmaktadır. ABD'nin kurduğu veya kurulmasında liderlik ettiği Dünya Bankası, IMF, GATT/DTÖ gibi kurumlar bu normların yayılıp yerleşmesini sağlamakta ve 'uygun olan/olmayan' davranış biçimlerinin neler olduğu konusundaki inançları oluşturabilmektedir. Bu fikirlerin yayılmasında Batı medyasının dünyadaki etkinliği, yani Batı'nın bilgi akışları ve bunların yorumlanmasında ne derece etkin olduğunun da birlikte düşünülmesi gerekir. Bütün bunların sayesinde devletlerin davranışlarını güç veya bireysel çıkarlardan ziyade fikirler ve normlar belirler. Bu normlarda, tekrar söylemek gerekirse, uluslararası sistemin hegemon gücü (ki yaşadığımız dönemde bu ABD'dir) tarafından belirlenmektedir. Düşünülecek olursa bunun askeri güç gibi materyal bir güçten çok daha büyük ve etkin olduğu anlaşılır.

Güç ve hegemonya kavramının bu şekilde ele alarak ABD ve Çin'i kıyasladığımızda büyük farklar ortaya çıkar. ABD'yi farklı kılan dünyada üstlendiği rol ve misyondur. ABD dünya sistemini kurumları ve ideolojisi ile birlikte yaratırken kendi menfaatlerini ön planda düşünmüş olabilir. Ancak ortaya çıkan sistemden diğer ülkelerin çıkarları da faydalanmaktadır. ABD'nin egoist veya iyiliksever olarak tanımlanması bu gerçeği çok fazla değiştirmemektedir; üstlendiği misyon veya amaç duygusu dünyadaki etkinliğini de beraberinde getirmektedir. Bu amaçla Avrupa'yı iki defa yıkımdan kurtarmış, denizlere, serbest ticarete ve dünya finans sistemine hâkimiyeti ile kendi milli çıkarlarını bir "kamu malı" haline getirmeyi başarmıştır. Bu açıdan ABD bir "default

15 Sadece neoliberalizm değil çok partili demokrasi vs gibi başka Batı değerlerini yansıtan fikirler "sağduyu" şeklini alabilmiştir. Burada Saddam Hüseyin'in Irak'ında demokrasi olmaması o ülkeye olan saldırıyı meşrulaştırabiliyorken Suudi Arabistan'da demokrasi olmaması ise bir sorun yaratmamaktadır.

power" yani 'varsayılan güç' (veya 'gıyabında güç') olarak tanımlanmaktadır¹⁶. Çin dahil ABD'nin bütün diğer rakiplerinin dünyaya böyle bir misyon önerme kapasitesi bulunmamaktadır. Hiçbir ülke kendi sınırlarından daha geniş bir 'ortak çıkar' iddiasında bulunmamaktadır. ABD kendi bencil milli çıkarını ortak bir dille bir ortak küresel değer olarak sunabilmektedir.

Bunu sadece ekonomik neo-liberal politikalar ile sınırlı imiş gibi değerlendirmemek gerekir. ABD demokrasi gibi, temel özgürlükler gibi, insan hakları gibi dünyanın çok yerinde birçok insana hitabeden fikirlerin öncülüğünü yapmaktadır ve bunları da misyon haline getirmektedir. Çin ise henüz dünya insanlarına hitap edecek bir fikrin öncülüğünü ve savunuculuğunu yapmamaktadır. Çin'in kültürel çekiciliği konusunda kuşku olmamakla birlikte, fikirsel alanda (ki zamanında komünizm bunu SSCB gibi Çin içinde sağlamıştı) Çin'i lider kılacak bir şey bulunmamaktadır. Her ne kadar ABD Irak savaşı ve George W. Bush yönetimi sırasında bu yöndeki hegemonik gücünde zayıflama yaşamışsa bile ABD siyasi sisteminin demokratik yapısı ve bu yapının yeni liderlerin ABD'nin yeni yüzü olmasını sağlayan doğası bu zararı tersine çevirme fırsatını da yaratmaktadır. Barak 'Hüseyin' Obama iktidara gelir gelmez Müslüman dünyası ile ilişkileri düzeltme çabasına girişmiş, ABD'nin bozulan imajını değiştirmeye çalışmıştır. Daha iktidara gelir gelmez kendisine (her ne kadar her kesim tarafından şaşkınlıkla karşılanmışsa bile) Nobel ödülü verilmesi ABD'nin şampiyonluğunu yaptığı fikirlerin ne derecede geniş kabul gördüğünün ve bu fikirleri savunan bir hegemonun –bırakın karşı çıkılmasını– arzulanmakta olduğunun bir işareti olarak yorumlanabilir. Bu ödül Obama'nın o güne kadar yaptıkları için değil yapmasını umdukları şeyler için verilmiştir. Bu ABD tarzı bir hegemonun en azından dünyadaki bazı kesimler ta-

16 Joffe, Josef, "The Default Power", *Foreign Affairs*, Eylül/Ekim 2009

rafından arzulanan bir şey olduğunu ortaya koyar. Bu yazıyı okuyanlar Nobel ödülünü verenlerle aynı fikirde olmayabilir veya ABD'yi asla bu ışıktaki görmemiş olabilir. Ancak muhtemelen onlar da takdir ederler ki dünyanın önemli bir kesimine ABD'nin kendisini bu şekilde kabul ettirebilmiş olması bile önemli bir 'güç' tür ve ABD'nin hegemonik statüsüne işaret eder. Bu şekilde arzulamak ve yukarıda bahsedilen Gramsci'ci anlamıyla 'tarihsel blok' yaratabilme gücünün Çin'de de bulunduğunu iddia etmek pek mümkün görülmemektedir.

Bu resmin yanına Çin'i koyduğumuzda çok daha farklı bir manzara ortaya çıkar. Çin internet dâhil bütün serbest fikir edinme yollarına koyduğu sınırlamalar, ifade özgürlüğüne getirdiği engellemeler ve insan hakları ihlalleri suçlamalarıyla; çekici, diğer ülkelerin peşinden gitmeyi arzu edebileceği veya ABD gibi kendi çıkarlarına da uyan bir dünya düzeni yaratma konusunda diğer ülkelere liderlik edebilecek bir ülke izlenimi vermemektedir. Çin şu anda bir ticaret ve ucuz sanayi üretimi ülkesi olarak görülmektedir. Bir fikir veya değer liderliğini yapan bir ülke olarak algılanmamaktadır. Ekonomik bir makine olarak algılanmak da çoğu zaman diğer ülkeler tarafından bir ekonomik tehdit olarak görülmesine sebep olmaktadır¹⁷. Bu Çin'in hegemonik yükselişi için bir engel oluşturmaktadır. Diplomatik alanda da Çin'in ABD'den çok daha etkisiz olduğu görülür. Bir yandan bundan on-on-beş yıl önce Çin'in ne düşündüğü hiç önemsenmezken (aklımıza ABD uçaklarının Kosova savaşı sırasında Çin büyükelçiliğini bombalaması geliyor) bugün artık hemen hemen her konuda Çin'e de danışılmakta olduğu söylenebilir. Lakin hala Çin'in dünya meseleleri için var olan diplomatik etkileme gücü veya liderlik kapasitesi ABD'den

17 "Çin Tehdidi" teorilerini içeren çeşitli kitaplar dünyanın her tarafında sürekli olarak yayınlanmaktadır. Örneğin Batıdan: Bill Gertz. 2002. Regenery Publishing, ve Japonya'dan aynı konuyu işleyen: 古森 義久. 2000. 中国は脅威か—幻想の日中友好. PHP出版社. Yoşihisa Komori, "Çin Tehdit mi? Japon-Çin Dostluğu Hayali" PHP Yayınları.

çok çok azdır. Ortadoğu'daki sorunlardan, küresel ısınmaya, savaş suçlularının yargılanmasından, Kore Yarımadasındaki sorunlar için yapılan altılı görüşmelere kadar, diplomatik liderlik ortaya koyan ABD'dir. Ekonomik gücünün artışı ile Çin'in diplomatik gücünün zaman içinde artacağı muhtemel olmakla birlikte ABD'nin dünyanın her yeri ile olan tarihsel ilgisi ve bilgi birikimi çok daha yüksek bir düzeydedir.

Diğer alanlarda da ABD açık farkla Çin'in önündedir. Küresel mali krizde gözler Çin'in ekonomik politikalarında değil ABD'dedir. Bilim, teknoloji, eğitim alanında da ABD öndedir. Dünyanın önde gelen üniversiteleri sıralamasında ilk 50 üniversitenin 39'u ABD'de bulunmaktadır. Çin'in ise ilk 500'de ancak 3 üniversitesi bulunmaktadır (200-300 aralığında)¹⁸. Çin'in çok daha büyük bir nüfusu vardır ama eğitime ve R&D'ye harcadığı miktar ABD'den çok daha azdır. ABD'nin bilim ve teknolojiadaki liderliğinin önemli bir kısmının kendi içine çektiği göçmenlerden (Çinliler dâhil) kaynaklandığı da bilinmektedir. Çin dünyanın en zeki insanlarını acaba bu şekilde kendisine çekebilecek midir?

Çin'in geleceği ile ilgili başka kuşku da zaman zaman dile getirilmektedir. Çin'in şu andaki ekonomik büyüme oranlarını lineer bir şekilde devam edeceğini varsayan çalışmalar iktisattaki azalan verim kanununu dikkate almamaktadır. Bir ülkenin ekonomisi büyüdükçe daha önceki büyüme oranlarını tutturmak zorlaşmaktadır. Çin'in geleceğinde ekonomik problemlerle bağlantılı olarak iç huzursuzlukların çıkma ihtimali de bulunmaktadır. Bunları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz¹⁹. Makro-ekonomik sorunlar kapsamında: Çin'in eko-

18 Joffe, Josef, "The Default Power".

19 Chang, G. Gordon, "China in Revolt", *Commentary Magazine*, Aralık 2006, <http://www.gordonchang.com/articles2006/commentaryarticle001.pdf>. Gordon G. Chang, *The Coming Collapse of China*, Random House: New York, 2001.

nomik büyümesini yaratan başlıca kurumlar olan²⁰ devlet teşebbüslerindeki verimsizlik, savurganlık ve yolsuzluk; bu kurumları finanse eden bankacılık ve finans sektöründeki tahsil edilemeyen alacaklar problemi ve buna bağlı bütçe açığı sorunu dile getirilmektedir. Ayrıca sosyal-güvenlik sisteminin üzerindeki yük ciddi bir sorundur (Çin nüfusu hızla yaşlanmaktadır ve zenginleşmeden yaşlanan ilk ülke olma tehdidi ile karşı karşıyadır). Son zamanlarda tartışılmaya başlanan ekonomide aşırı ısınma (aşırı yatırım) sorunu da bulunmaktadır; bugün Çin’de ekonomik büyümenin yarattığı iktisadi balonların ne durumda olduğu bilinmemektedir. Bunların yanı sıra Çin’deki büyümenin dış yatırım bazlı bir büyüme olduğu iddiası da önemlidir; bu büyümenin sürdürülebilirliği kuşkusunu yaratmaktadır. Ekonomik krizden Çin’in fazla etkilenmemiş olması bu sorunun bir miktar büyütüldüğünü düşündürmekle birlikte, 2009 itibarı ile hala Çin’in ihracatının yarısından fazlasının yabancı şirketler tarafından yapılıyor olması Çin’in iç huzurunun ve dünya ekonomisinin uzun süreli sağlığının Çin için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Bunun yanı sıra ciddi çevre sorunları da önemli bir problemdir. Bu sorun daha çok Çin’deki iç huzuru bozma yönünde bir tehdit oluşturmaktadır zira ciddi kitlesel sağlık sorunları yaratmaktadır. Bu sorunlardan etkilenenlerin önemli bir kesiminin fakir halk olduğunu belirtmek gerekir. Bu sorun Çin’deki gelir dağılımı dengesizliği sorunu ile birlikte düşünüldüğünde daha da ciddi bir hal alır. Çin’de gelir dağılımında bölgesel (iç bölgeler-kıyı bölgeleri) ve şehir-taşra arasında ciddi farklılıklar bulunmakta, ayrıca her bölge veya şehrin içinde de ciddi zengin-fakir farkı gözlenmektedir.

20 Çin’deki büyük şirketlerinin çoğu devlet teşebbüsü veya Çin devleti ile organik bağları olan şirketlerdir

Bütün bunlar Çin'de sosyal huzursuzluğun oluşma ihtimalini aklı getirmektedir. Unutulmamalıdır ki ekonomik değişimin bir sonucu sosyal güçlerin serbest kalmasıdır. Huzursuzluk ve rejimin sorgulanışı er çok zenginleşme ve değişim dönemlerinde olur. Ekonomik başarı kendinden daha emin bir orta sınıfın ortaya çıkmasını sağlar ki bu da devamlı kontrolü tehlikeye düşürür. Ülkenin zenginleşmesi çoğu zaman, sanıldığı gibi aksine, stabiliteyi tehlikeye sokar. On-yıllar sürmüş bir zenginleşme döneminin ardından gelen kısa süreli bir kriz iktidarın sorgulanması için yeterli olabilir. Çin Hükümetinin verilerine göre ülkede, 2003 yılında 58,000 protesto gösterisi, 2004 yılında 74,000 protesto gösterisi, 2005 yılında 87,000 protesto gösterisi yapılmıştır²¹. Bu protesto gösterilerinin çoğu ülkenin nispeten müreffeh bölgelerinde olmaktadır. Dolayısı ile kimse (ki buna en başta Çin'in yöneticileri de dâhildir) Çin'deki bugünkü huzurun devam edeceği varsayımı içerisinde değildir. 2010'da işçi ücretleri konusunda ortaya çıkan işçi iş-veren anlaşmazlıkları ayrıca bunun ekonomik etkisini de ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada birbiri ile gelişen iki resim sunduk. Bir taraftan ekonomik yönden hızla kalkınan, sanayi üretiminde baş döndürücü bir şekilde yükselen ve dünyada ağırlığını gittikçe daha fazla hissettiren bir Çin imajı yansıttık. Söz konusu ekonomik yükselişi sadece Çin değil bütün Asya'yı da kapsayan yadsınamaz rakamsal verilerle anlattık. Asya ekonomisinin bu imajını tarihte dünya nüfusunun yaklaşık yarısını kendisinin merkezde olduğu bir hegemonik sistemin parçası haline getirmeyi başarmış Çin'in Asya tarihinde oynadığı önemli rolden bahsederek pekiştirdik. Fakat daha sonra başta sunulan imajla gelişerek Çin'in ABD'ye karşı sahip olduğu stratejik zafiyetlerden bahsettik.

21 Ibid.

Daha sonra da Çin'in Yumuşak Gücü'nü ABD'ninki ile kıyasladık ve Çin'in ABD'den hegemonik anlamda çok çok geride olduğunu hem Hegemonik Stabilité Teorisi hem de Gramsci'ci hegemonya kavramını kullanarak anlatmaya çalıştık. En son Çin'in geleceği ile ilgili sorunlardan bahsederek Çin'in 'yükselişinin' sorunsuz bir şekilde devam edeceği konusundaki kuşku­ları dile getirdik.

Asya ve Çin'in yükselişini, bugün çoğunlukla ekonomik alanda gördüğümüz ciddi değişimin dünyamız için ne anlama geldiğini, gerçekten dünyada bir eksen kayması olup olmadığını, oluyorsa bunun ne anlama geldiğini anlayabilmek için bu birbiri ile çelişen iki imajı bağdaştıran bir analizin yapılması gerekmektedir. Çin'in merkezde olduğu bir Asya'nın yükselişte olduğu aşikârdır. Ancak 'yükseliş' kelimesinden kastettiğimiz hegemonik merkez olmak ise, veya ABD ve Batı'nın küresel üstünlüğüne son vermekten bahsediyorsak eğer bu muhtemelen Çin'in ABD'nin ekonomik büyüklüğünü yakalamasından çok daha uzun bir süre alacaktır. Çin ve ABD'yi kıyaslayan çalışmaların büyük çoğunluğu iki konuda indirgemeciliğe düşmektedir. Bunlardan bir tanesi kıyaslamanın ampirik kanıtların toplanmasının en mümkün olduğu iktisadi büyüme rakamları ile sınırlı tutulmasıdır. Oysaki 'yükselme' veya 'eksen kayması' gibi kavramların çok daha geniş bir şekilde, hegemonya kavramını da kapsayacak şekilde ele alınması gerekir. Bu noktada Çin'in ABD'den çok daha geride olduğu anlaşılır. ABD bir 'küresel devlet' imajı verirken Çin çok büyük ve bazı açılardan güçlü olmakla birlikte bir ulus-devlet görüntüsündedir. Demografik yapısı ve ideolojisi ile de ABD tarzı bir ülkeye dönüşebileceği kuşkuludur. Yani ekonomik ve teknolojik alanda ABD'yi yakalasa bile bu Çin'in ABD'nin 20.yüzyılın ikinci yarısında sahip olduğu etkinlik düzeyine gelebileceği anlamına gelmemektedir. Çin ve ABD'yi kıyaslayan çalışmaların çoğunda yapılan ikinci indirgemeci hata da Çin'in son yıllarda yaptığı atılım ve ilerlemenin bu hıza hiç değişmeden devam edeceği varsayı-

mıdır. Geleceğe yönelik ekonomik projeksiyonlar da bu varsayımla yapılmaktadır. Oysa Çin'in yavaşlayabileceği hatta bir kriz ve iç karışıklıkla karşılaşabileceği ihtimali de bulunmaktadır. Bunun gerçekleşmesi durumunda neler olabileceğini bugünden tahmin etmek nerede ise imkânsızdır.

Bunlar bu çalışmada bahsedilen tarihsel Asya uluslararası sisteminin geleceği anlama yönünde kullanılmasında bazı sınırların olduğunu da ortaya koymaktadır. Tarih analojisi her ne kadar gelecekte Çin'in ağırlıklı olacağı bir dünyayı hayal etmeyi kolaylaştırırsa bile fikirlerin Batı tarafından şekillendirildiği, hâlâ ekonomik açıdan ABD, AB ve Japonya'nın ileride olduğu, diğer yandan teknoloji alanında, ekonomik eşitlikte, ve siyasal sistemin açıklığı ve serbestliği konularında henüz daha yol kat etmesi gereken Çin'in uluslararası ilişkiler literatüründe bahsedildiği şekilde bir hegemon olabilmesi -ki eğer bu mümkünse bile- daha çok zaman alacak gibi gözükmektedir.

GÖKHAN ÇETİNSAYA - Ben de Ortadoğu konusunda birtakım değerlendirmelerde bulunayım, sonra da soru cevap kısmına geçelim...

CUMHURİYET'İN 87. YILINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI: SÜREKLİLİK VE DEĞİŞİM

Prof.Dr.Gökhan ÇETİNSAYA

İstanbul Şehir Üniversitesi

18. yüzyılın sonundan 20. yüzyıl sonuna kadar neredeyse iki yüzyıldır Osmanlı İmparatorluğu ve onun ardılı Türkiye Cumhuriyeti, önce Rusya İmparatorluğu ve daha sonra Sovyetler Birliği'nden gelen askeri ve stratejik tehditle karşılaşmıştır. 1769-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Soğuk Savaş'ın sonuna kadar Osmanlı/Türk devlet adamları için (belli kısa dönemler hariç) en önemli kaygı Rusya/Sovyetler Birliği temelli güvenlik tehdidi olmuştur. Bu büyük ve sürekli tehdit, 19. Yüzyılın başlarından beri Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin dış ve iç politikalarını şekillendirmektedir. Türkiye'nin Rusya ve Sovyetler Birliği karşısında duyduğu güvenlik endişesi, yönünü daima Batı'ya, Batı güvenlik ve medeniyet dairesine çevirmesine neden olmuştur. O günden bugüne öne sürülen farklı seçenekler Türkiye'nin güvenlik kaygılarını tam olarak gideremediği ya da yetersiz kaldığı, hem de bu farklı seçenekler doğrultusunda yapılan bazı girişimler (Müslüman ve Türk dünyası ya da yakın çevredeki komşular gibi) başarısız kaldığı için dış politika tercihi Batı'ya yönelik (Batı ile ittifak ya da Batı sistemi içerisinde bağlantısızlık yahut denge arayışları şeklinde) olmuştur. 1830'lardan itibaren Osmanlı/Türk dış politikası incelendiğinde dünya görüşleri ne olursa olsun devlet adamlarımızın Ortadoğu, İslam Dünyası veya Avrasya seçenekleri üzerinde düşünüp birtakım teşebbüslerde bulunmalarına rağmen, son tahlilde tercihlerini Batı siyasi ve stratejik sisteminden

yana yaptıklarını görmektedir. Diğer seçeneklere hazırlık teşkil edebilecek bölgesel ya da başka birtakım arayışların ise ya başarısız ya da kısa ömürlü olduğu görülmektedir. Rusya ile iyi ilişkiler geliştirilen dönemlerde bile (Abdülhamid ve Atatürk dönemleri gibi) bu güvenlik endişesi giderilememiştir. Bu dış politika yönelimi sadece Türkiye'nin komşuları ve Batı ülkeleri ile ilişkilerini belirlememiş aynı zamanda Batılılaşma süreci üzerinden iç politikasını da etkilemiştir; Önce 'Batılılaşma' arkasından 'Demokrasi' paradigması, Batı güvenlik şemsiyesi altına sığınmanın bir bedeli yahut önkoşulu olarak ortaya konulmuştur.

Atatürk Dönemi

Lozan Barış Antlaşması Ankara'nın taleplerini kısmi olarak yerine getirmiş olmasına rağmen yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne uluslararası bir tanınma sağlamıştır. Lozan sonrası dönemde dikkatler iç politikaya, yeni rejimi yapılandırmaya ve ulus devlet inşasına verilmiştir. Dış politika bağlamında ise gündemde Musul, Boğazlar ve Hatay gibi sınır sorunları ve Osmanlı borçlarının ödenmesi de dahil Lozan görüşmelerinden artakalan problemlere çözüm arayışı vardı. Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni uluslararası sistemde Türk dış politikası, Lozan Konferansı'nın bitmemiş konularını çözdükten sonra Büyük Güçler ve komşu ülkelerle (ki bunlardan bazıları Irak ve Suriye örneğinde olduğu gibi aslında yine Büyük Güçlerdi) ilişkilerin normalleştirilmesini amaçlamıştır. Atatürk'ün dış politikası yeni Türkiye'nin mutlak bağımsızlık ve egemenliğini teyit etmeye uğraşır ve bu amaçla dış politikada tarafsız bir tutum takınıyordu. Türkiye bu dönemde uluslararası hukuka ve antlaşmalara, ve 1932'de üyesi olduğu Milletler Cemiyeti şemsiyesi altında kolektif güvenlik düşüncesine büyük bir saygı göstermiştir.

1917 Bolşevik Devrimi'yle birlikte Türk-Rus ilişkilerinin tarihinde yeni bir sayfa açılmıştı. Atatürk'ün düşüncelerinin Sosyalizme uzak olmasına rağmen, Ankara ve Moskova Batılı güçlerden gelen (özellikle İngiltere kaynaklı) ortak bir tehdit ve Sevr Antlaşması'na yönelik ortak hoşnutsuzluk nedeniyle dayanışma içine girmişlerdi. Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması (16 Mart 1921) iki hükümet arasındaki yakınlaşmanın zirvesini temsil etmekteydi. Ankara'daki yeni rejim Bolşeviklerin doğal müttefiki olmuş, karşılıklı çıkar üzerine temellenen özel bir ilişki geliştirilmiş ve bu süreç Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması (17 Aralık 1925) ile sonuçlanmıştır. Bu dostluk atmosferi (1930'larda başlayan uzaklaşma eğilimine rağmen) İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar sürmüştür.

Atatürk döneminde Türkiye'nin Batı yönelimi tedrici bir şekilde oluşmuş ve 1930'larda kararlı bir şekilde temellendirilmiştir. Bu hem iç siyasi hem de dış siyasi düzlemlerde izah edilebilir; içerde Kemalist elit Batılılaşma doğrultusunda radikal modernleştirme reformları başlatmış, dışarıda da dönemin karmaşık uluslararası olaylarının ortasında kendilerini Almanya ve İtalya gibi revizyonist güçler yerine İngiltere ve Fransa gibi statükocu güçlerin safında görmüştür. Yeni millî devletini ancak içerde ve dışarda sağlanacak bir istikrar ve barış ortamında kurabileceğini bilen ve Batılı devlet sistemi içine güvenli bir şekilde dahil olmak amacını taşıyan Ankara, 1930'larda statükocu bir aktör olmuştur. Geçmişteki Osmanlı-Alman ittifakının sonuçlarını bütün bir nesil olarak bizzat yaşayan, Hitler ve Mussolini'nin yayılmacı siyasetlerini kendilerine de bir tehdit olarak algılayan devlet adamları, Türkiye'ye aynı zamanda batı ve doğu sınırları üzerinde bir güvenlik kuşağı (ya da savunma ittifakları) oluşturmaya girişmiştir. Ankara bu doğrultuda 1934'te Balkan Antantı'nın (Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya) ve 1937'de Sadabad Paktı'nın (Türkiye, İran, Irak ve Afganistan) kurulmasında öncü bir rol oynamıştır. Bu dönemde Oniki

Adaları elinde bulundurması nedeniyle komşu olan İtalya, öncelikli temel stratejik tehdit olarak Rusya/SSCB'nin yerini almıştır. Sovyetler Birliği ile ilişkiler 1920'ler boyunca ve 1930'ların başında en sıcak seviyesinde olmasına rağmen, 1930'ların ikinci yarısında Britanya ve Fransa ile ilişkileri hatırı sayılır derecede geliştikçe Ankara kendisini Moskova'dan uzaklaştırmıştır.

1923 sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Arap ülkelerine yönelik politikası "eylemli bir yardımda bulunmamak kaydı ile bağımsızlıklarını istemek"¹ şeklinde tanımlanabilir. "Eylemli bir yardımda bulunmamak" kaydı yakın geçmişin 'tarihsel miras'ından (İttihat ve Terakki Politikaları ve Arap İsyanının yarattığı karşılıklı olumsuz hissiyattan) kaynaklanırken, "bağımsızlıklarını istemek" yaklaşımının altında ise hem ideolojik hem de stratejik sebepler bulunabilir. İdeolojik bakımdan Türk devriminin bir model olarak bütün Ortadoğu'ya ve Arap ülkelerine örnek olması arzusu vardı. Stratejik bakımdan ise Suriye ve Irak (Türkiye ile ilişkileri 1920'lerin sonuna kadar düzelmeyen) İngiltere ve Fransa'nın Mandası altında kaldıkça Türkiye'nin güvenliğine bir tehdit oluşturmaktaydı. Türkiye bu nedenlerle Manda rejimlerini kabul etmediğini hem sözlü hem de yazılı olarak her platformda ifade etmiştir. Aynı zamanda Türkiye "tedbirli" olmak zorundadır: "Türkiye; İngiltere, Rusya, Fransa gibi devletlerin Araplar üzerindeki siyasi hedeflerini göz önünde bulundurmak ve bu yoldaki siyasetlerin paralelinde olmak durumunda idi."² 'Eylemsizlik' dönemi olarak nitelendirilebilecek 1920'lerde Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkisi şu iki durumla sınırlıdır: Bir yandan Lozan'dan arta kalan ve Arap ülkelerini ilgilendiren (Musul gibi) sorunlarla uğraşırken, diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun hukuken sona ermesinden sonra ortaya çıkan hukukî boşluğu gidermek ve ilişkilerin gelişmesi için meşru hukukî bir

1 Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları (İstanbul: Kaynak, 1992), c.1, s.27.

2 Genelkurmay, s.27.

zemin yaratmak amacıyla bütün Ortadoğu ülkeleriyle 'dostluk' antlaşmaları imzalamak.

Genel olarak bakıldığında 1930'larda Arap ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıkça ya da bağımsızlıkları yolunda adımlar attıkça Türkiye ile bu ülkeler arasında ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Dikkat çekici bir nokta, ilişkileri geliştirme talebinin Irak ve Ürdün örneğinde olduğu gibi Arap ülkelerinden gelmiş olmasıdır. İşte bu aşamada, 1930'larda, Türk-Arap ilişkilerinde özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde iyice belirginleşecek bir trendin ortaya çıktığı görülür: Ulusal ve bölgesel çıkarları Türkiye ile uyuşanlarla ilişkiler daha kolay gelişirken ve problemler çıksa bile bunlar uzlaşıyla halledilebilirken, çıkarları Türkiye ile uyuşmayanlarla ilişkiler yavaş gelişmiş ve kalıcı problemler ortaya çıkmıştır. Örneğin bu dönemde (Kürtler, Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin politikaları, bölgesel dengeler gibi) çeşitli sebeplerle Irak ve Ürdün'le (yani Haşimilerle) çıkarlar uzlaşır ve ilişkiler gelişirken, yine (Türkiyeli muhalifler, kaçakçılık, Kürtler, psikolojik faktörler, bölgesel dengeler, Hatay, Arap milliyetçiliği gibi) çeşitli sebeplerle Suriye ve Mısır'la uzlaşılamamış, ilişkiler gelişmemiş ve problemler çıkmıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse 1930'larda Türk-Arap ilişkilerinde bir Bağdat-Kahire (ya da Irak/Ürdün-Mısır/Suriye) ayrımının belirmeye başladığı görülür. Türkiye'nin genel Ortadoğu politikası söz konusu olduğunda ise, Bağdat-Tahrân ve Şam-Kahire olmak üzere iki ayrı ek-senden yahut kulvardan bahsedebiliriz. 1930'larda Türk-Arap ilişkileri söz konusu olduğunda iki önemli gelişmenin altını çizmek gerekir: Sadabad Paktı (1937) ve Hatay Meselesi (1937-39). Bu iki olaya yu-karıda sözü edilen Bağdat-Şam ayrımından bakmak ilginç olacaktır.

İran'la ilişkilere gelince, 1920'lerin ilk yarısında iki komşu ülkenin, Rıza Han/Şah İran'ı ve Mustafa Kemal Türkiye'sinin, dış politika amaçları ve çıkarları örtüşmekteydi. Milliyetçi, anti-empéryalist, tam bağımsızlıkçı ve mezhebî önyargılardan arınmış iki rejimin de ortak

düşmanı İngiltere, kısa vadeli dostu Sovyetler Birliği idi. Bu doğrultuda işbirliği yapmaktan ve birbirlerine en azından 'manevi' destek vermekten kaçınmamışlardır. İleriye yönelik işbirliği ve dayanışma için her türlü ortamın mevcut olmasına rağmen, Türk ve İran milliyetçiliklerinin uzlaşmadığı konular (Kürt, Azeri ve Ermeni milliyetçilikleri) üzerinde iki ülkenin birbirine zıt politikaları ve farklı tehdit algılamaları kısa zamanda su yüzüne çıkmakta gecikmemiştir. Türkiye'nin İran'la ilgili en büyük endişelerinden biri güçsüz bir İran'ın etnik problemler sonucu parçalanarak Sovyetlerin işgaline uğraması veya İngiltere'nin Ortadoğu'nun her yerinde yaptığı gibi İran'ı da nüfuzu altına almasıdır. Türkiye hiç olmazsa doğu sınırında bağımsız bir İran'ın yaşamasına hayati bir önem atfetmiştir. Türkiye'nin İran'ı Sovyetler Birliği ve İngiltere'den bağımsız ve kendi tarafında görme isteğinin en önemli örneklerinden biri İran'da da cumhuriyet ilan edilmesi için gösterilen çaba olmuştur (Sonbahar 1923-İlkbahar 1924).³

1925'ten itibaren ise Türkiye'de başlayan ve aralıklarla devam eden Kürt isyanları (Özellikle Ağrı bölgesinde isyancıların İran sınırını kullanmaları ve İran tarafından yardım almaları nedeniyle) iki ülke ilişkilerini sürekli gerilim halinde tutmuştur. Türkiye'nin güvenlik endişeleri ancak 23 Ocak 1932'de imzalanan sınır antlaşması ve arazi değiş-tokuşuyla (Ağrı Dağı'nın tamamına karşılık Van'daki Kotur arazisinin İran'a verilmesi ile) giderilebilmiştir. 1930'ların başlarından iti-

3 Türkiye'nin teşviki sonucu Rıza Han, ordu, basın ve bir kısım milletvekillerini arkasına alarak cumhuriyet ilanı için bir kampanya başlatmıştı. Ancak cumhuriyet taraftarlarının kamuoyunda giderek ağırlık kazandığı bir sırada Türkiye'de Hilafetin kaldırılması (3 Mart 1924) bütün planları alt üst etti. İran'da büyük ağırlığı olan Şii din adamları Rıza Han'ın cumhuriyet isteğini Türkiye'deki gibi din karşıtı politikalar için bir zemin hazırlığı olarak görerek muhalefete başladılar. Sonunda cumhuriyet projesinden vazgeçmek zorunda kalan Rıza Han monarşiyi seçmiş ve 1925 ilkbaharında Rıza Şah Pehlevi olarak taç giymiştir. Ayrıntılar için bkz. Çetinsaya, "Türkiye-İran İlişkileri, 1919-1925", s.782-86.

baren İran'la kurulmaya başlanan iyi ilişkiler Rıza Şah'ın 1934 yılındaki Türkiye ziyareti ile doruk noktasına ulaşmıştır. Şah'ın bu gezisi hem iki ülke ilişkilerinin her alanda gelişmesinde bir basamak olurken hem de bölgesel bir işbirliği teşebbüsü olan Sadabad Paktı'na giden yolda önemli bir adım olmuştur. Bu gezisi sırasında Atatürk devrimlerini ve Türkiye'deki kalkınma hamlesini yakından gören Şah'ın, gezi sonrasında milliyetçilik ve Batılılaşma/ modernleşme konularında Türkiye'yi model alan uygulamaları da hızlanmıştır. 'Kemalist model'in İran'daki yansımaları ayrıca araştırılmaya değer bir konudur.⁴

İkinci Dünya Savaşı

Avrupa'da savaş rüzgârlarının esmeye başladığı bir ortamda iktidara geçen İsmet İnönü, hayatı çıkarları açık bir şekilde tehlikede olmadığı sürece savaş sırasında ülkenin tarafsızlığını sürdürmekte kararlıydı. Fakat, Ağustos 1939 tarihli Nazi-Sovyet Paktı, Ankara'nın İngiltere ve Fransa ile askeri ittifak antlaşması imzalamasını tetiklemiştir (Ekim 1939). Sovyetler Birliği'ne karşı bir savaşın içine çekilmek ihtimalinin getirdiği endişeyle, Ankara Moskova'yı da bu ittifaka dahil etmek istiyordu; fakat bütün çabaları sonuçsuz kaldı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye (savaşa resmen katıldığı 1945 başına kadar) Nazi karşıtı koalisyonun savaş-dışı (non-belligerent) müttefiki olarak

4 İlgili literatür için bkz. Yann Richard, "Kemalizm ve İran," *Kemalizm ve İslam Dünyası*, der. İ. Gökarp ve F. Georgeon (İstanbul: Arba, 1990), s.79-97; Baki Öz, *İslam Dünyası ve Kemalizm* (İstanbul: Can, 1996), s.74-79; Meliha Anbarcıoğlu, "Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve İran'da Yapılan Reformlar," *Doğu Dilleri*, III/4 (1983), s.5-38; P. Amouzëgar, "The Influence of Kemalism on Reza Shah's Reforms," *Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Simpozyumu Bildirileri, 10-14 Aralık 1973* (İstanbul: İ.Ü. Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü, 1975), s.623-30; Pierre Oberling, "Atatürk ve Rıza Şah," *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XII (1997), s.209-214; John R. Perry, "Language Reform in Turkey and Iran," *IJMES*, 17 (1985), s.295-311.

kalmıştır. Türkiye, İngiltere ve Fransa ile askeri ittifak antlaşması imzalamış olmasına rağmen, Müttefikler tarafından dile getirilen talepler, teşvikler, tehditlere karşın savaş-dışı bir siyaseti ısrarla takip etmiştir. Bunun da ötesinde, Alman baskısına rağmen Mihver askerlerinin, gemilerinin ve uçaklarının Türkiye'nin kara, deniz ve hava alanlarından geçmesine izin verilmemiş; Montrö Konvansiyonu dikkatli bir şekilde Boğazlarda uygulanmıştır. Ağustos 1944'de Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesen Türkiye, Birleşmiş Milletler'in (BM) ortaya çıkmasını sağlayan Nisan 1945'deki San Francisco Konferansı'na katılmanın bir ön koşulu olarak ancak Şubat 1945'te Almanya'ya karşı savaş ilan etmiştir. Türkiye BM'nin elli bir kurucu üyesinden birisi olmuştur.

Nazi-Sovyet Pakti'nın ardından Sovyetler Birliği bir kez daha temel stratejik kaygı haline gelmiş ve bu durum Ankara'nın savaş sırasındaki politikaları üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin gerek İran'dan geçen transit yolu garantiye almak gerekse İran'daki Alman nüfuzunu kırmak için 1941 Ağustosunda İran'ı kuzeyden ve güneyden işgal etmeleri Türkiye'yi son derece rahatsız etmiştir. Türkiye bu süreçte İran'ın toprak bütünlüğünden ve Sovyetlerin İran'daki politikalarından, özellikle de Kürt ve Azeri milliyetçiliklerini teşvik etmesi ve örgütlemesinden ciddi bir rahatsızlık duymuştur. Türkiye, İran'ın Kürt ve Azeri bölgelerindeki Sovyet eylemlerinden duyduğu rahatsızlığı Londra ve Washington'a sürekli olarak iletmış olsa da, bu rahatsızlığın savaş sürecinde muhatap bulması zordu. Müttefiklerin garantilerine rağmen savaşın bitiminde Sovyetlerin İran'da kurdukları Kürt ve Azeri cumhuriyetleri Türkiye'nin kaygılarını haklı çıkaracaktır. Ayrıca Türkiye savaşın gelişmeleri içinde İran'daki Azerilerin ve Türk menşeli aşiretlerden Kaşgayların durumları karşısında hassasiyet göstermiş ve bazı politikalar geliştirmeye çalışmıştır.

Diğer taraftan Ankara, İkinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren Ortadoğu'da Nazi yanlısı rejimler tarafından çevrelenmekten kork-

maktadır. 1941 Nisan'ında Irak'ta İngiliz aleyhtarı ve Alman yanlısı Raşid Ali ayaklanması meydana gelir; 1941 Haziran ve Temmuz'unda ise Suriye'de yine Alman yanlısı bir iç çatışma başlar. Bu iki gelişme de Türkiye'yi endişelendirmiştir. Zira Türkiye Balkanlar'dan ve Kafkasya'dan Sovyetler Birliği'nin saldırısına uğradığı takdirde, Filistin'deki İngiliz kuvvetleriyle tek bağlantısı Suriye üzerinden olacaktı. Aynı şekilde Irak, Almanya tarafına geçtiği takdirde, Türkiye, Basra üzerinden takviye görme olanağından mahrum kalacaktı. Suriye ve Irak'ta Almanlar muvaffak olursa Türkiye'nin çevresi tamamen Alman yanlısı ülkelerle çevrilmiş olacaktı. Kısaca bu iki ülkedeki gelişmeler Türkiye için hayati önem taşıyordu. Bu nedenle bu ülkelerde Alman yanlılarının bertaraf edilmesi ve müttefiklerin tam kontrolünün sağlanması için İngiltere tarafından yapılan askerî hareketler hiç şüphesiz Türkiye'yi rahatlatmıştır.

Soğuk Savaş Dönemi

Mart 1945'te Türkiye, Montrö Konvansiyonu'nun değiştirilmesi, Boğazlarda askeri üs kurulması ve Kafkasya sınırının değişmesi de dahil Sovyet baskısı ve toprak talepleri ile karşı karşıya kalmıştır. Bu Sovyet tehdidinin sonucu olarak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkiler hızla gelişmiş ve Sovyet yayılmasını çevrelemek için oluşan ortak çıkar, Soğuk Savaş boyunca Amerika-Türkiye ilişkilerinin temelini oluşturmuştur. ABD ile ilişkilerin gelişmesi, Washington'ın Türkiye'nin ve Yunanistan'ın güvenliğini garanti ettiği ve her iki ülkeye de askeri ve ekonomik yardım sözü verdiği Mart 1947'deki Truman Doktrini ile başlamıştır. Türkiye ayrıca ABD desteğindeki "Avrupa Onarım Programı"na (Marshall Planı) katılmış ve Amerika'nın Soğuk Savaş stratejisine destek bağlamında Kore Savaşı'nda (1950-1953) BM güçlerine asker takviyesinde bulunmuştur.

Türkiye sadece savunma amacıyla değil aynı zamanda siyasi, ekonomik ve kültürel sebepler dolayısıyla da üye olmak istediği Kuzey At-

lantik Pakı'na (NATO) 1951 Sonbaharında kabul edilmiştir. Şubat 1952'den itibaren resmileşen Türkiye'nin NATO üyeliğı, NATO'nun güney kanadını doğu Akdeniz'i de içine alacak şekilde genişletme stratejisi bağlamında yaşanan önemli tartışma ve görüş ayrılıklarının ardından gelmiştir. Türkiye'nin üyeliğıyle birlikte NATO, Varşova Pakı ile daha uzun bir kara sınırına sahip olmuş, Türkiye'nin Karadeniz sahillerini ve Boğazları da kapsayan bir ittifaka dönüşmüştür. Aynı zamanda Türkiye, NATO'ya insan sayısı bakımından (Amerika'dan sonra) en geniş ikinci orduyu sağlamış, ayrıca ileri konuşlanma ve istihbarat toplama alanlarına ulaşma imkanı sunmuştur. NATO'nun Müttefik Kara Kuvvetleri Güneydoğu Avrupa Karargâhı İzmir'de kurulmuş ve NATO'nun amaçları için Adana yakınında İncirlik üssü oluşturulmuştur. 1954'te Amerika ile yapılan askeri antlaşmalar başka NATO tesislerinin açılmasını ve Amerikan askeri personelinin Türkiye'ye yerleşmesini sağlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye-Sovyetler Birliğı ilişkilerinin bozulması 20. Yüzyıldaki Türk dış ve güvenlik politikası tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuş, Sovyetler Birliğı tekrar en büyük tehdit olarak görölmeye başlanmıştır. Ankara'nın Sovyet niyetlerinden kuşkusu tarihsel olarak Çarlık Rusya'nın nüfuzunu Karadeniz'in ötesine, doğu Akdeniz ve Ortadoğu'ya genişletme teşebbüslerine dayanmaktaydı. Soğuk Savaş boyunca Türkiye'nin güvenlik kaygılarını (tıpkı 19. yüzyılda Rus askeri gücü karşısında olduğu gibi) Sovyet askeri gücü karşısındaki savunmasızlığı belirlemiştir. Türkiye, Sovyet kara kuvvetlerinin 20 tümeni ile beş yüz kilometreden daha uzun olan Transkafkasya'daki ortak sınırdaki karşı karşıya kalmış; yoğun nüfusun yaşadığı bölgeleri ise Sovyet savaş uçakları ve füzelerinin yakın menziline olmuştur. Sovyet deniz kuvvetleri ve denizaltıları ise Karadeniz'in kontrolünü elde tutacak şekilde konuşlanmıştı. Bir NATO üyesi olarak Türkiye, Varşova Pakı ve Sovyetler Birliğı'nin askeri güçlerine

karşı NATO'nun güney kanadını güvene almak konusunda hayati bir misyon üstlenmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını ve Transkafkasya bölgesinde Sovyetler ile olan kuzeydoğu sınırını savunmakla görevliydi.

Türkiye, Soğuk Savaş derinleştikçe Batı yanlısı tutumunu devam ettirmiştir: 1950'de Avrupa Konseyi'ne, 1960'da OECD'ye katılmıştır. Bu doğrultuda daha ileri bir adım olarak, 1959'da (daha sonra Avrupa Birliği olan) Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik için başvurmuştur. Türkiye 1963'te ortak üye olmasına ve 1970'de Ek Protokol'ü imzalamasına rağmen, Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerin gelişmesini büyük ölçüde iç siyasi ve ekonomik koşullar engellemiştir.

1945 sonrasında Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerini şekillendiren bir kaç faktör sıralanabilir: İlk olarak, İkinci Dünya Savaşı boyunca rafa kalkmış olan Hatay meselesinin Arap milliyetçileri tarafından tekrar gündeme getirilmesi psikolojik gerilimi arttırmış ve karşılıklı önyargıları pekiştirmiştir. İkinci olarak, İkinci Dünya Savaşı sonrası Filistin meselesinde meydana gelen gelişmeler ve İsrail devletinin kurulması bölgedeki bütün dengeleri değiştirmiş, Türkiye'nin bu konuda Sovyet tehdidi ve Batı ittifakı içinde yer alma endişesiyle İsrail'i desteklemesi Türk-Arap ilişkilerine darbe vurmuştur. Üçüncü bir faktör ise, farklı dış politika anlayışları ya da bir başka deyişle farklı stratejik öncelikler ve tehdit algılamalarıdır: Türkiye'nin Sovyet tehdidi nedeniyle tamamen Batı'ya 'yaklaştığı' bir dönemde Arap ülkelerinin (özellikle Mısır-Suriye ekseninin) Batı'dan (daha doğru bir ifadeyle eski sömürgecilerinden) her ne pahasına olursa olsun 'uzaklaşmaya' çalışmaları, Ortadoğu bağlamında keskin bir çıkar çatışmasını meydana getirmiştir. İki taraf da birbirinin saiklerini tam olarak anlamadıkları için olay, süreç içinde bir sağırlar diyaloguna dönüşmüştür. Aslında bu faktörlerin üçü de tek bir başlık altında toplanabilir: Arap milliyetçiliği. Kısaca, Türkiye'nin çıkarları ister Hatay ister Filis-

tin isterse Sovyet tehdidi meselesinde olsun Arap milliyetçiliği (yahut radikal Arap milliyetçiliği) ile çatışmıştır. Nitekim çok geçmeden, Türk-Arap ilişkilerinde 1930'larda ilk belirtileri görülmeye başlayan Bağdat-Şam ayrışması yeniden ortaya çıkacak ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında iyice derinleşecektir. Türkiye 1945'ten başlayarak Irak ve Ürdün gibi Batı yanlısı, ılımlı Arap milliyetçisi ve bir ölçüde Sovyet tehlikesini hisseden 'muhafazakar' monarşilerle yakınlaşırken, Suriye ve Mısır gibi cumhuriyetçi, Batı karşıtı, bir ölçüde Sovyet yanlısı ve radikal Arap milliyetçisi ülkelerle arası yukarıda sıralanan sebeplerle açılmaya başlamıştır. Literatürde üzerinde pek durulmayan bir nokta da Türkiye'nin bu dönemde Haşimilerle geliştirdiği ilişkilerin Arap dünyasındaki bölünmeler ve çekişmeler dolayısıyla Mısır ve Suriye ile ilişkilerinin bozulmasında önemli bir etken olmasıdır. Türkiye bu dönemde Irak ve Ürdün'ün Suriye'yi tekrar Haşimilerin egemenliğine döndürmek için tasavvur ettikleri "Büyük Suriye" emellerini destekler duruma düşmüş, bu da Suriye ve Arap milliyetçileriyle köprülerin iyice atılmasına sebep olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Arap dünyasıyla ilişkiler, 1955 öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılabilir. Türk-Arap ilişkilerinde asıl kopuş, Bağdat Pakti'nin Türkiye, Irak, Pakistan, İran ve İngiltere arasında 1955'de kurulması ile olmuştur. Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da daha iyi çevrelenmesi için çok taraflı bir savunma antlaşması olan Bağdat Pakti'nde bir araya gelmiştir. NATO ve Bağdat Pakti (daha sonra, CENTO) ittifak sistemleri arasında köprü olarak hayati bir diplomatik ve stratejik rol oynayan Türk dış politikasının 1950'lerde temel ilkesi, Batı ittifakının bir parçası olmak ve stratejik önemini bu ittifakın üyelerine kanıtlamak olmuştur. 1950'ler ve 1960'lar boyunca Türkiye, Sovyet yanlısı ülkelerin nüfuzunu sınırlandırmak için genellikle Ortadoğu'daki diğer İngiliz ve Amerikan müttefikleri ile işbirliği yapacaktır. Türkiye'nin bu yaklaşımı başta Mısır olmak üzere İngiltere ve

diğer Batı ülkeleriyle ciddi problemler yaşayan Arap ülkelerinin tepkisini çekmiş, Türkiye ile Arap dünyası arasında bir dizi gerginlik yaşanmıştır. Türkiye'nin İngiltere'nin de içinde yer aldığı askerî bir ittifak için çaba göstermesi Arap milliyetçileri tarafından 'düşmanlık' olarak algılanmış; üstelik Irak'ın da bu işin içine çekilmesi 'ihanet' olarak görülmüştür. Kısaca, Arap milliyetçileri Ortadoğu'nun mevcut konjonktüründe Bağdat Paketi'nin kurulmasını kendilerine karşı açık bir meydan okuyuş olarak algılamışlar ve Türkiye'ye karşı söylemlerini sertleştirmişlerdir. Üstelik tam bu sırada Sovyetlerin Ortadoğu'ya girmeye başlaması Türkiye'nin stratejik kaygılarını daha da arttırarak tavrının sertleşmesine ve ABD'nin yörüngesine daha sıkı bağlanmasına sebep olmuştur.

Türkiye'nin 1950'lerdeki Ortadoğu politikası bağlamında, 1958 Irak İhtilali bir durak noktası kabul edilebilir. Irak'ta da Nasır yanlısı Arap milliyetçilerinin iktidara gelmesiyle Bağdat Paketi fiilen çökmüş (1959'da Irak ayrılınca CENTO adını aldı), bir başka deyişle Türkiye'nin Ortadoğu politikası iflas etmiştir. Türkiye'nin 27 Mayıs 1960'a kadar olan dönemde gerek genel dış politikası itibarıyla gerekse Ortadoğu politikası itibarıyla bir yeniden değerlendirme sürecine girdiği görülmektedir. Değinilmesi gereken bir başka nokta, 1958 İhtilali sonrası beklenenin aksine Irak'la kısa zamanda yumuşamaya gidilmesi ve zıtlaşmanın hiç bir zaman Mısır ya da Suriye ile yaşananlar derecesine varmamasıdır. Bu da Irak'la ilişkilerin temelde karşılıklı çıkarlara dayanan bir ilişki olduğunun delilidir. Kısaca, 'Bağdat eksenini' her şeye rağmen (1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgaline kadar) devam etmiştir.

27 Mayıs 1960 darbesi Batı yanlısı dış politikada bir değişiklik olmayacağını ilan ederken Ortadoğu politikasında bazı "nüans değişiklikleri"ne gidileceğinin sinyallerini verir. 27 Mayısçıların bildirisinde yer alan "NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız, CENTO'ya bağlıyız" iba-

resi gözlemcilerin dikkatinden kaçmamıştır.⁵ 27 Mayısçıların amacı Demokrat Parti'nin hatasını tamir etmek ve CENTO'yu ikinci plana alırken Araplarla ilişkilere öncelik vermektir. 27 Mayıs sonrasında gerek Cemal Gürsel'in gerek Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in demeçlerinde bu yeni yaklaşımın izlerini görebiliriz. Fakat bu 'iyi niyet' bir süre sonra hayal kırıklığıyla sonuçlanacaktır. Türkiye, Suriye'de 28 Eylül 1961 darbesiyle iktidara gelen ve Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrılma amacını ilan eden hükümeti hemen ertesi gün tanıyınca yeni bir bunalım başlar: Türkiye azamî dikkat gösterdiği halde yine Araplar arası bir meseleye karışmıştır; Mısır Türkiye ile ilişkilerini keser. Bunun da ötesinde, Türkiye'deki yeni rejimin bu yakınlaşma çabalarının Arap ülkelerinden ya da Arap milliyetçilerinden umulan karşılığı bulamadığını görüyoruz. Bu hayal kırıklığı Türkiye'yi bir iki sene içerisinde tekrar CENTO müttefiklerine yönelmeye ikna edecektir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye-İran ilişkilerine baktığımızda, Sovyet Rusya'nın tehdidiyle karşılaşan iki ülkenin de Batı bloğuna yönelmeye başladıklarını görürüz. Ama uluslararası arenada benzer problemlerle karşılaşmalarına ve benzer politikaları benimsemelerine rağmen siyasî, iktisadî ve askerî ilişkilerinin gelişmesi yaklaşık on yıl sürmüştür. Bu durum ABD dış politikası, Sovyetler Birliği-İran ilişkileri, İngiltere-İran ilişkileri, iki ülkenin kendilerine özgü iç siyasi yapıları ve iki ülke arasındaki askerî dengesizlik gibi çeşitli iç ve dış faktörlerle izah edilebilir.⁶ Türkiye tıpkı Yunanistan'a yaptığı gibi Sovyet tehdidi altında olan hiç bir komşusuyla kötü geçinmek niyetinde değildi. Problem yaratabilecek konular varsa da gündeme getirilmekten kaçınıldı. Üstelik İran iç politikasında bir yandan Musaddık ile temsil edilen İran milliyetçiliğinin ve bunun dış politikadaki tezahürü olan

5 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945-1980* (İstanbul: Hil, 1992), s.486; PRO, FO 371/153039, 8.7.1960.

6 Ayrıntılar için bkz. Gökhan Çetinsaya, "Türk-İran İlişkileri," *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, 2. Basım (İstanbul: Der, 1998), s.135-58.

tam tarafsızlık görüşünün hakim olması, diğer yandan Sovyet yanlısı Tudeh partisinin güç kazanması, aynı dönemde Batı bloğu içerisinde yerini sağlamlaştırmaya ve aktif bir rol oynamaya başlayan Türkiye ile İran'ın ilişkilerindeki gerginlikleri arttırdı. Musaddık dönemi (Mayıs 1951-Ağustos 1953) ilişkilerin iyice gerginleştiği, kopma noktasına geldiği bir dönem olmuştur. Türkiye İran'da güçlenen Komünist hareketi de hesaba katarak, Musaddık'ın izlediği siyaseti İran'ı istikrarsızlığa ve iç kargaşalığa sürükleyecek ve böylece Sovyetlere bölgede avantaj kazandıracak bir vasıta olarak görmekteydi. Türkiye'nin bu sebeple Musaddık'ın ortak bir Amerikan-İngiliz darbesiyle devrilmesinden memnurluk duyduğu söylenebilir. Musaddık sonrası dönemde ise Türkiye-İran ilişkileri iki ülkenin kendi saikleri ve çıkar algılamaları doğrultusunda değil, (Bağdat Paketi da dahil olmak üzere) genellikle Soğuk Savaş ortamında ve ABD'nin çizdiği bir yörüngede gelişecektir.

1965-1990/1991 Dönemi

1960'larda, Soğuk Savaş'ın Yumuşama döneminde, Ankara'nın Kıbrıs konusunda uluslararası alanda yalnızlaşmaktan ve bu konuda Batılı müttefiklerinden destek gelmeyişinden duyduğu hayal kırıklığı, o zamana kadar sürdürdüğü dış politika yaklaşımını sorgulamasına neden olmuştur. Türkiye, 1945'ten beri izlediği tek boyutlu dış politikanın faydalarını sorgulamaya başlamış ve özellikle 1960'ların ortalarından itibaren çok boyutlu bir dış politika izlemeye çalışmıştır. Kısmen Soğuk Savaş sürecindeki ve Batı ittifakındaki gelişmeler kısmen de Kıbrıs sorunu için BM'de ve uluslararası camiada destek sağlama ihtiyacı nedeniyle Ankara, Sovyet Bloğu, Bağlantısız Ülkeler ve İslam Dünyası ile ilişkilerini geliştirme çabasına girişmiştir.

Türkiye-Amerika ilişkilerinin dönüşümü Ankara'nın çok boyutlu dış politika arayışında önemli bir ivme olmuştur. 1960'lar ve 1970'lerin problemleri Türkiye'nin güvenlik ve ekonomik ihtiyaçları için 1950'lerde olduğu gibi sadece ABD'ye bel bağlayamayacağını göster-

miştir. 1960'ların başında meydana gelen iki gelişme Türkiye'yi hayal kırıklığına uğratmış, NATO müttefiklerine yönelik derin bir güvensizlik ve hoşnutsuzluğa yol açmış ve giderek Türk-Amerikan ilişkilerinde bir krize neden olmuştur. Bu iki gelişme, 1962 Küba Füze Krizi ve 1963-64 Kıbrıs Krizi (özellikle 1964 tarihli Johnson Mektubu), Türk-Amerikan ilişkilerine önemli ölçüde zarar vermiş, ilişkiler Türkiye'nin 1974'te Kıbrıs'a askeri müdahalesine bir tepki olarak uygulanan Amerika'nın silah ambargosu ile daha da bozulmuştur. Ankara'nın silah ambargosuna tepkisi, NATO misyonları ile doğrudan bağlantılı olmayan Türkiye'deki tüm tesislerde Amerika'nın askeri operasyonlarını askıya alarak misilleme göstermek olmuştur. Kıbrıs meselesi Amerika-Türkiye ilişkilerini birkaç yıl için son derece kötüleştirmiş; Amerikan Kongresi'nin 1978'de silah ambargosunu kaldırmasından sonra bile iki taraflı savunma işbirliği ve askeri yardımın 1974 öncesi seviyesine gelmesi için iki yıl gerekmiştir.

Kıbrıs meselesinin Türk dış ve güvenlik politikasına etkileri çok büyük olmuştur. 1970'lerdeki gelişmelerin bir sonucu olarak Türkiye, ulusal güvenliğini yeniden tanımlamış ve ulusal güvenliğe yönelik tehdidin sadece kuzeyden (Sovyetler Birliği) değil aynı zamanda batıdan da (NATO üyesi Yunanistan'dan) geldiği vurgulanmıştır.⁷ 1970'lerdeki iki ambargo (silah ambargosu ve petrol ambargosu) Türkiye'yi, dış politikasını daha fazla çeşitlendirmeye zorlamıştır. Biraz aşağıda değinileceği gibi, Arap dünyası ile ilişkileri normalleştirme çabaları, özellikle Türkiye üzerinde bir hayli zararlı etkileri olan petrol ambargosunun ardından hız kazanmıştır. Ankara, Ortadoğu'da ABD'yle işbirliği için daha az istekli olmuş ve bölgede Arap ve Filistin yanlısı bir politika izlemeye başlamıştır.

7 Duygu Sezer, "Turkey's Security Policies", *Adelphi Papers* 164 (London: IISS, 1981), ve Michael M. Ball, "Turkey's New National Security Concept: What It Means for NATO", *Orbis*. 23 (1979). s.609-631.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yönelik tehdit algısı Yumuşama döneminde tedrici bir şekilde azalmış ve bu durum 1970'lerde bazı ikili ekonomik işbirliği anlaşmalarına giden yolu hazırlamıştır. Çok taraflı dış politika izleme doğrultusunda atılan adımların bir sonucu olarak Türkiye-SSCB ilişkilerinin normalleşmesi, bu dönemde büyük bir değişim anlamına geliyordu; Ancak ilişkiler ekonomik işbirliği anlaşmalarıyla ve Sovyetlerin Türkiye'ye ekonomik yardımı ile sınırlıydı. Bu yeni gelişme Türkiye'nin dış ve güvenlik politikasına yeniden yön verdiği anlamına gelmiyordu; Türkiye Batı ittifakının bir parçası olmaya devam ediyordu; ama artık dış politikasını çeşitlendirmek istiyordu. Türk dış politikasının bazı ilkeleri 1960'larda ve 70'lerde değişmekle birlikte temel parametreleri aynı kalmıştır.

1979'da 'İkinci Soğuk Savaş'ın başlamasıyla Türkiye'nin stratejik pozisyonu yeniden önem kazanmıştır. 1979 yılında yaşanan iki olay, Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ve İran İslam Devrimi, Türkiye ve ABD'deki tehdit algılamalarını değiştirmiş ve iki ülke arasında yakın ilişkilere yol açmıştır. Özellikle Sovyetlerin Afganistan'ı işgali Türkiye'nin Sovyetlerin yayılmasından kaynaklanan korkularını yeniden canlandırmış ve ilişkilerin soğumasına neden olmuştur. 1980'ler boyunca Türk-Amerikan stratejik işbirliği artmış ve ilişkiler tedrici bir şekilde de olsa eski düzeyine yeniden kavuşmuştur. Ankara, Amerikan Kongresi'nin Kıbrıs meselesinden dolayı Türkiye'ye askeri yardımları kısıtlama çabalarından dolayı rahatsız olsa da, önce Başbakan ve daha sonra Cumhurbaşkanı (1983-1993) olan Turgut Özal genellikle Amerikan yönetimlerini Türkiye'nin çıkarlarına daha yakın görmüş ve Türkiye'nin gelecekteki güvenliğinin Amerika ile güçlü ilişkilerin devamına bağlı olduğuna inanmıştır. Washington, Özal'ın liberal ekonomik politikalarına destek vermiş ve Avrupa ülkelerinden farklı olarak Türkiye'yi insan hakları ihlalleri konusunda açık bir şekilde eleştirmekten kaçınmıştır.

1980'lerde Türkiye'nin yaşadığı ekonomik zorluklar ve iç politika sorunları, 1980 askeri darbesinin dış politikadaki sonuçlarıyla birlikte ikiye katlanmış, AB ile ilişkiler (insan hakları gibi konularda) daha da kötüleşirken, ülkeyi bir kez daha ABD'ye yakınlaştırmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin AB ile ilişkileri yeni krizlere konu olurken, ABD ile ilişkileri güçlenmiştir. Türkiye 1987'de AB'ye üyelik başvurusunda bulunmuş ama bu talebi Aralık 1989'da reddedilmiştir. "İlk kez 'Batı' artık Türkiye'nin dış politika yönelimi bakımından bir bütün olmaktan çıkmıştır". 1980'lerde ilk kez Türk dış politikasında 'iki Batı' (Avrupa ve Amerika) algılaması ya da fikri doğmuştur.⁸

1965 yılı Türkiye'nin genel dış politikası için olduğu kadar, Ortadoğu politikası bakımından da bir dönüm noktası kabul edilebilir. Zaten 1964-65 yıllarında başlayan yeni eğilim ve açılımlar 1965 Sonbaharında Adalet Partisi Hükümeti'nin işbaşına gelmesiyle yeni bir ivme kazanmıştır. Bu dönemde Türk siyasî hayatında genel bir konsensusla oluşturulan ve esas itibarıyla 1980'lerin sonuna kadar uygulanan yeni Ortadoğu politikasının esasları şöyle saptanabilir: Bölge ülkelerinin iç işlerine karışmamak; bölge ülkeleri arası meselelere karışmamak; bölgedeki bütün devletlerle rejimi ne olursa olsun ikili ilişkileri her yönden (siyasî, iktisadî, kültürel) geliştirmek; Türkiye-Ortadoğu ilişkilerini Türkiye-Batı ilişkilerinin yörüngesinden çıkarmak; İsrail-Filistin meselesinde bir denge gözetmek. Bu ilkeler doğrultusunda Türkiye'nin Ortadoğu politikası, 1965-1971 döneminde önemli bir değişim geçirmiştir: Türkiye bütün Arap ve İslam ülkeleri ile ilişkilerini her bakımdan geliştirme çabası içine girmiştir; Türkiye Arap-İsrail ve Filistin meselesinde Filistin davasını destekleyen, Arap yanlısı bir politika gütmüştür; Türkiye İslam Konferansı içerisinde yavaş yavaş artan fakat süreklilik gösteren bir rol oynamaya başlamıştır.

8 Meliha Altunışık ve Özlem Tür, *Turkey: Challenges of Continuity and Change* (London: Routledge, 2005), s.111.

1973-1974 yılları gerek genel olarak Türk dış politikası gerekse özel olarak Ortadoğu politikası bakımından yeni bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Buna yol açan faktörler ise şöyle sıralanabilir: Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Harekatı sonrası uluslararası platformlardaki yalnızlığı; 1973 Arap-İsrail savaşı sonrası ortaya çıkan petrol krizi ve bunun Türkiye bakımından iktisadî sonuçları; Türkiye-ABD ilişkilerinin Kıbrıs harekatı sonrası bozulması ve Türkiye'ye uygulanan silah ambargosu; siyasî yelpazenin hangi tarafında yer alırsa alsın hükümetlerin 1965'ten itibaren oluşturulan eğilimi devam ettirme arzuları; uluslararası ve bölgesel konjonktürde meydana gelen değişimler. Türkiye'nin kısmen yeni saiklerle ('Kıbrıs' temel faktörünün yanına bir temel faktör daha katılmıştır: 'petrol/dış ticaret' faktörü) bu dönemde izlediği politikalar 1965 sonrası izlediği politikaların hem devamı hem de daha geliştirilmiş olmuştur. Bunlar Filistin yanlısı ve İsrail karşıtı politika; İslam Konferansı'na aktif katılım; Türkiye'nin gerek petrol ihtiyacı gerekse döviz ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak petrol üreticisi/zengin (hem Suudi Arabistan gibi 'muhafazakar' hem de Irak gibi 'ilerici') Arap ülkeleriyle yakınlaşma çabaları olarak anılabilir.

Türkiye'nin Ortadoğu politikası bakımından, 1979-1980 yılları hem uluslararası konjonktür (İran İslam Devrimi ve Sovyetlerin Afganistan'ı işgali) hem de Türkiye'nin iç siyasî gelişmeleri (24 Ocak ve 12 Eylül 1980) itibarıyla başka bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde bir yandan uluslararası arenada siyasî bir izolasyonla karşılaşan Türkiye'nin diğer yandan ekonomisi de kötü durumdadır. Türkiye bir yandan kendisine uluslararası arenada 'dostlar' bulmak, diğer yandan petrol ihtiyacını karşılamak ve dış ticaretini geliştirmek ihtiyacındaydı. Aynı zamanda bölgedeki (İran-İrak Savaşı gibi) olaylar nedeniyle statükonun değişme ihtimali Türkiye'nin güvenlik ile ilgili kaygılarını tekrar ortaya çıkarmıştır. Nitekim bu dönemde, Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki rolüyle Ortadoğu'daki rolü arasında bir ilişki kurulabilir mi so-

rusu, yerli ve yabancı çevrelerde 1950'lerdeki deneyimden beri ilk defa tartışılmaya başlanmıştır.⁹ Bu nedenlerle 1980'li yıllarda Türk-Arap ilişkileri her alanda en yoğun dönemlerinden birini yaşamıştır. 12 Eylül sonrası dönemin bir ironisi de yeni rejimin laiklik konusundaki hassasiyetine rağmen Türkiye'nin siyasî ve iktisadî çıkarları gerektirdiği için Arap ve İslam ülkeleri ile ilişkilerin Cumhuriyet tarihi boyunca en yüksek noktasına ulaşmasıdır. Türkiye bu şartlar altında 1965'ten beri takip ettiği çizgiyi, gerek Filistin meselesi ve İsrail'le ilişkilerde, gerek İslam Konferansında temsil konusunda en ileri noktalara kadar götürmüştür.

Türkiye-İran ilişkilerine gelince, 1960'ların ikinci yarısından itibaren Türkiye-İran ilişkilerinin yeni bir çerçeveye oturduğu, ABD'nin çizdiği çerçeveden çıkarak doğrudan iki ülke çıkarları açısından tanımlanmaya başladığı görülür. Türkiye bir yandan dış politikasındaki 'ahde vefa' ilkesi gereğince CENTO'ya bağlılığını korurken (ki CENTO ancak 1980'de lağvedilmiştir), diğer yandan yeni benimseydiği çok yönlü dış politikasına uygun olarak İran'la ilişkilerini sağlam bir zeminde tutmaya çaba göstermiştir. Ancak özellikle 1960'ların ikinci yarısından itibaren Şah'ın Irak'ta yükselen Kürt hareketini desteklemesi Türkiye için kaygı verici olmuştur. Bu bakımdan Türkiye kendi çıkarları açısından tehlikeli bir hal almaya başlayan İran-Irak ilişkilerinde arabuluculuk rolü oynamaya teşebbüs edecektir.¹⁰ 1973-74 yıllarıyla birlikte, iki ülke arasında 1945 sonrası oluşan denge siyasi, iktisadi ve askeri bakımlardan bozulmaya başlamıştır. Türkiye 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası siyasi yalnızlık ve ekonomik sıkıntı için-

9 Bu konuda bkz. Ali L. Karaosmanoğlu and Seyfi Taşhan, eds., *Middle East, Turkey and the Atlantic Alliance* (Ankara: Foreign Policy Institute, 1987) ve George S. Harris, *The Middle East in Turkish-American Relations* (Washington, D.C.: The Heritage Foundation, 1985).

10 Çetinsaya, s. 144-48.

deyken, İran 1973-74 petrol krizi sonrası uluslararası itibarı ve zenginliği yaşamıştır. Türkiye Amerikan silah ambargosu sonucu askeri bakımdan zayıflarken, İran serbestçe silahlanarak askeri bakımdan güçlenmiştir. Türk-Amerikan ilişkileri bozulurken, İran (Suudi Arabistan'la birlikte) ABD'nin bölgedeki baş dayanağı haline gelmiştir. Türkiye bu dönemde İran'la ilişkilere önem vermiş, üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Ancak petrol alımında kendisinden kolaylıklar istenen Şah bunu kabule yanaşmayınca Ankara'da İran'a karşı bir kırınglık oluşmuştur. Türkiye, Tahran'ın bölgede en güçlü devlet olma çabasından da tedirgindir. Türkiye açısından bu dönemde tek rahatlatıcı gelişme 1975 Cezayir Antlaşması ile Şah'ın Irak'taki Kürt hareketinden desteğini çekmesi olmuştur.

1979 İran İslam Devrimi sonrasında laik, Batıcı, Şah'ın ve ABD'nin müttefiki bir Türkiye ile İran İslam rejiminin ilişkilerinin kötüye gideceği beklentisi mevcuttu. Ancak beklenen gerçekleşmedi. İlişkiler, özellikle ekonomik alanda, Şah döneminden de daha ileriye gitti. Türkiye daha baştan yeni rejimi kabullenmiş, resmen tanımış, ve müdahaleye yanaşmamıştır. O sırada iktidarda olan Ecevit Hükümeti, Şah rejimine karşı olumsuz bir bakış açısına sahipti. Diğer taraftan Türkiye tıpkı 1920'lerde ve 1945 sonrasında olduğu gibi, İran'ın bir iç kargaşaya düşerek bölünmesi ve bir Sovyet müdahalesine uğraması endişesi içerisindeydi. Ayrıca, İran'ın iç kargaşalığa düşmesiyle bölgede bir otorite boşluğu doğabilir, bu ortamda Kürt millî hareketi güçlenebilirdi. Öte yandan, Türkiye'nin o dönemde hayli kötü durumda olan ekonomisi için İran iyi bir ticarî partner olmaya adaydı. Son olarak, 1979 ve sonrasında yaşanan gelişmelerle birlikte 1970'lerde iki ülke ilişkilerinde İran lehine ortaya çıkan dengesizliğin ortadan kalktığı, Türkiye'nin stratejik öneminin arttığı ve Türk-Amerikan ilişkilerinin iyileştiği görülmektedir. Bütün bunların Türkiye'nin İran Devrimi'ni olumlu karşılamasında payları olduğu söylenebilir. Aynı olumlu tutum, her ne

kadar bir paradoks gibi gözüксе de (özellikle İran-İrak Savaşı'nın gelişmeleri, iktisadî faktörler gibi sebeplerle), 12 Eylül askerî rejimi tarafından da devam ettirilmiştir. 1979 sonrası Türkiye-İran ilişkilerine analitik olarak bakıldığında ilişkilerin belli temalar etrafında şekillendiği görülür. Bunlardan bir kısmı (örneğin dış ticaret) işbirliği boyutunu öne çıkarırken, diğerleri (PKK, Kürtler, Kuzey Irak, rejim ihracı, Türkiye'deki İranlılar) rekabet boyutunu öne çıkarmıştır.¹¹

Soğuk Savaş Sonrası Dönem

1989-91 yıllarında Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Türkiye'nin güvenlik ortamı temelden değişmiş, Türkiye yeni bir uluslararası ortama kavuşmuştur. Rus/Sovyet askeri tehdidinin sona ermesi Türkiye'yi 200 yıllık bir kamburdan kurtarmıştır. İkincisi, Türkiye'nin kendisinden hem askeri hem de iktisadi bakımdan zayıf yeni komşuları ortaya çıkmıştır. Üçüncüsü, bu yeni uluslararası ortam Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu'da yeni fırsatlar doğurmakla birlikte (istikrarsızlıklar, belirsizlikler, Türkiye'nin sınırları etrafında yeni çatışmalar bağlamında) yeni riskleri de beraberinde getirmiştir. Son olarak Türkiye, bölgesinde (Soğuk Savaş dönemindeki gibi bir kenar ülke değil) "merkez ülke" konumuna gelmiş, stratejik coğrafyası ve klasik Türk dış politikasının dayandığı bütün parametreler tamamen değişmiştir.

1990'ların başında uluslararası ve bölgesel siyasetteki muazzam değişikliklerin Türkiye'nin tehdit algısı, kendi kimliği ve dış ilişkilerine bakışı üzerinde önemli etkisi olmuştur. Bu yeni stratejik ortamda bazı siyasetçiler ve aydınlar Türkiye'nin uluslararası konumunu yeniden değerlendirmeye başlamıştır. Son 200 yıllık dönemdeki tarihsel para-

11 Ibid.

metreler ortadan kalktığı için, bu değişimlere tepki olarak Türkiye'nin dış/güvenlik politikasına yeniden yön verme ihtiyacı belirmiş ve buna ilişkin tartışmalar artarak devam etmiştir.¹² Soğuk Savaş sonrası yeni dünya düzeninde Türkiye'nin izlemesi gereken yeni dış politika ne olmalıdır tartışmasında "üç tarz-ı siyaset"ten yahut üç farklı seçenekten bahsedebiliriz: AB seçeneği; Osmanlı hinterlandı ya da İslam seçeneği; Avrasya seçeneği. 1990'larda tartışılan bütün bu seçenekler de dahil olmak üzere çeşitli dış politika seçenekleri 19. yüzyıldan başlayarak devlet adamları ve aydınlar tarafından tartışılmış, ama bu farklı seçenekler Türkiye'nin güvenlik kaygılarını tam olarak gideremediği ya da yetersiz kaldığı için, hem de bu farklı seçenekler doğrultusunda yapılan bazı girişimler (Müslüman ve Türk dünyası ya da yakın çevredeki komşular gibi) başarısız kaldığı için dış politika tercihi Batıya yönelik (Batı ile ittifak ya da Batı sistemi içerisinde bağlantısızlık yahut denge arayışları şeklinde) olmuştur. Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı/Türk dış politikası incelendiğinde dünya görüşü ne olursa olsun devlet adamlarımızın Ortadoğu, İslam Dünyası veya Avrasya seçenekleri üzerinde düşünüp birtakım teşebbüslerde bulunmalarına rağmen, son tahlilde tercihlerini Batı siyasi ve stratejik sisteminden yana yaptıklarını görmekteyiz.

Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkmaya başlayan Yeni Dünya Düzenindeki muhtemel dış politika tercihleri üzerine (içeride ve dışarıda) başlayan tartışmaların en önemlilerinden birisi Türkiye ve NATO üzerineydi. Bir görüşe göre, NATO açısından Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin stratejik önemi kaybolmuş, Batı ittifakının Türkiye'ye ihtiyacı kalmamıştı. Türkiye açısından da yeni dış politika seçe-

12 Graham Fuller and Ian O. Lesser, *Turkey's New Geopolitics: From the Balkans to Western China* (Santa Monica, CA: RAND, 1993); Philip Robins, *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War* (London: Hurst, 2003), 113-133.

nekleri yahut fırsatları karşısında NATO ittifakına gerek kalıp kalmadığı tartışma konusuydu. Ancak başta Körfez Savaşı (1990-1991) olmak üzere diğer bölgesel (Kafkaslar ve Balkanlar'daki) çatışmalar ve istikrarsızlıkların kısa zamanda ortaya çıkışı bu tartışmaları iki taraf açısından da bitirdi. İki tarafın da birbirine ihtiyacı devam ediyordu. Hatta Türkiye'nin bu yeni uluslararası ve bölgesel ortamda önemi daha da artacak; Türkiye'nin katkısı Batı için, özellikle NATO'nun yeni (Afganistan gibi alan dışı) misyonlarında hayati olacaktır.

Türkiye, bölgesindeki yeni tehditler ve istikrarsızlıklardan dolayı NATO'ya önem vermeye devam etmiş ve yeni NATO misyonlarına kararlılıkla katkıda bulunmuştur. Ankara'nın özellikle Balkanlar'da istikrarı garantilemek ve güvenliği sağlamak için yapılan NATO operasyonlarına katılması Türkiye'nin NATO'da gelecekte oynayacağı pozitif role ilişkin AB çevrelerinde de olumlu etkiler yaratmıştır. Türkiye, ulusal çıkarları üzerine temellenen kendi tehdit algılamalarının yanı sıra, Batı'nın yeni global tehdit algılamalarını da (global terörizm, kitle imha silahları vb.) paylaşmaktadır; toprak bütünlüğü ve siyasi rejimin bekası gibi klasik güvenlik öncelikleri ile birlikte bu yeni tehdit algılamalarını da dikkate almaya başlamıştır. Bir başka ifadeyle, Soğuk Savaş'ın sonu ile birlikte Batı ve Türkiye'nin algıladığı tehdit parametreleri değişmiş, ama iki taraf da yeni tehditleri tanımlamak konusunda ortak bir noktada buluşabilmiştir.

Balkanlar, Avrasya ve Ortadoğu'da meydana gelen yeni gelişmeler Türkiye'ye yeni fırsatlar, ama aynı zamanda yeni riskler, güvenlik boşlukları ve meydan okumalar getirmiştir. 1990/91'den beri geçen dönem Türkiye'nin etrafındaki bölgede istikrarsızlık ve belirsizlik dönemi olmuştur. Türkiye'nin sınırları, Balkanlarda, Kafkaslarda ve Ortadoğu'daki yeni istikrarsızlıkların, çatışmaların ve savaşların meydana getirdiği çalkantılarla tehdit edilmiş; Türkiye etnik ve dini çalkantılarla fokurdayan bir bölgenin merkezinde kalmıştır. Balkanlar, Kafkaslar ve

Ortadoğu'daki etnik ve dini çatışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkan bu yeni tehdit algılamaları, Türkiye ve Batı arasında hem işbirliği için yeni bir zemin yaratmış, hem de yeni gerilimlere yol açmıştır. Gerek 11 Eylül 2001'den gerekse 2003'teki Irak savaşıdan itibaren yaşanan global ve bölgesel gelişmeler göz önüne alındığında, bu trendin devam ettiği görülmektedir.

Türkiye'nin Ortadoğu politikası bağlamında 1990/91 yılları, Türk dış politikasının hem bölgesel hem de uluslararası manada 1945 ve 1965'ten beri dayandığı bütün temel parametrelerinin değiştiği bir dönüm noktası olmuştur. Soğuk Savaş sonrası yaşanan bu süreçte damga vuran iki önemli olaydan bahsedilebilir: a) Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle başlayan Körfez krizi ve takip eden savaşın Ortadoğu'daki bütün dengeleri değiştirmesi; b) Arap-İsrail barış sürecinin başlaması. Bu dönemde Türk-Arap ilişkilerinde 1965'ten beri temel rol oynayan iki faktöre- 'Kıbrıs' ve 'petrol/dış ticaret' faktörlerine- 1980'lerde başlamakla birlikte 1990'larda iyice belirginleşen iki yeni faktör daha katılmıştır: 'PKK/Kürt meselesi' ve 'Su meselesi'.

Ortadoğu'da 1990/91 sonrası dönemin Türkiye bakımından görülebilen sonuçlarını da şu şekilde sıralamak mümkündür: Bir kere, Türkiye'nin Ortadoğu politikasında uzun bir zamandır varolan Irak ekseninin hiç olmazsa kısa vadede etkisini kaybettiği görülür. Saddam sonrası Irak ve Türkiye ilişkilerinin geleceği de henüz belirsizdir. İkinci olarak, (Arap-İsrail barış sürecinin başlamasının da etkisiyle) Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini her alanda hızla geliştirdiği bir döneme girilir. Bu yeni ilişki 1990'ların ortalarından itibaren (başta PKK ve Suriye olmak üzere bazı iç ve dış faktörlerin de etkisiyle) 'stratejik bir ittifaka' doğru evrilse de, 1990'ların sonlarında değişen iç ve dış faktörler nedeniyle tekrar geçmişteki gibi bir dengeye oturmuş gözükmektedir. Bu nedenle, stratejik işbirliğinin en yoğun olduğu 1996-97 yıllarında bazı gözlemcilerin Türk dış politikasında Irak eksenine yerine

İsrail ekseninin kurulmakta olduğu şeklindeki öngörülerini gerçekleştirmemiş gözüküyor. Üçüncü olarak, Türkiye'nin Kuzey Irak'ta aktif rol oynaması ve baş aktörlerden biri haline gelmesi dış politika davranışında yeni bir dönüm noktası olarak algılanmaktadır. Dördüncü ve son olarak, Türkiye'nin komşularıyla yaşadığı krizlerde (1998'de Suriye ile yaşanan krizde olduğu gibi) yeri geldiğinde güç kullanabileceğini ifade etmesi, "Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna yönelik politikası değişiyor mu, Türkiye 1950'lere geri mi dönüyor" tartışmalarına sebep olmuştur.¹³ Türk dış politikasında 1990'lar boyunca genel olarak, 1991 Körfez Savaşı sonrası süreçten, PKK meselesinden ve kısmen de 28 Şubat Süreci'nden etkilenmiş olan Ortadoğu ile ilişkiler, 1999/2000 yılından itibaren bir yandan Öcalan'ın yakalanması sonrası başlayan süreç diğer yandan İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığı'nı yürüttüğü 56. ve 57. Ecevit hükümetleri (1999-2002) döneminde izlenen politikalar sonucu normalleşmeye ve hızla gelişmeye başlamıştır.

Suriye ile Öcalan'ın sınırdışı edilmesi ve Adana Mutabakatı (Ekim 1998) çerçevesinde karşılıklı güvenlik komitesinin kurulmasından sonra yumuşamaya başlayan ilişkiler, Beşar Esad'ın devlet başkanlığı döneminde (2000-) normalleşme seyrini sürdürdü ve karşılıklı üst düzey ziyaretler sonucu daha da olumlu bir sürece girdi. Siyasi alanda hızla gelişmeye başlayan Türkiye-Suriye ilişkileri özellikle ekonomik alanda önemli gelişmeler kaydetti. İsrail'le ilişkilerde ise bir yandan PKK ve Suriye faktörünün devreden çıkmasının etkisi diğer yandan Ecevit-Cem ikilisinin Filistin'e ağırlık veren yaklaşımları sonucu eski "denge politikası"na dönülmüştür. Eylül 2000'de Likud lideri Ariel Şaron'un Kudüs'te Harem'ül-Şerif'e yaptığı ziyaret sonrasında başlayan

13 Bu konuda öncü bir tartışma için bkz. Andrew Mango, "Turkish Policy in the Middle East: Turning Danger into Profit," *Turkish Foreign Policy: New Prospects*, ed. by C.H. Dodd (London: Eothen Press, 1992), s.55-69.

el-Aksa İntifadası (ya da İkinci İntifada) da bu süreci hızlandıran bir etki yarattı. Filistin’de yaşanan gelişmeler, İsrail’in Filistin’de uyguladığı politikalar ve Türkiye kamuoyundaki hassasiyet nedeniyle, Ankara zaman zaman eski “denge politikası”nı bile yürütmekte zorlandı; 1996 sürecindeki anlaşmaların uygulanması devam etmekle birlikte ağırlığın Filistin’e kaydığı söylenebilir.

Türk dış politikası bakımından bu süreçte en ciddi sorun genel olarak Irak’ın ve özel olarak Kuzey Irak’ın geleceğinden kaynaklanan belirsizlik olmuştur. Bu belirsizlik ve endişe ABD harekâtının kesinleştiği 2003 başlarına kadar artarak devam etmiştir. Bu sürece Ankara açısından bakıldığında, Irak’ta 1991 sonrasında ortaya çıkan belirsizliğin ve otorite boşluğunun er ya da geç bir neticeye kavuşturulması, Irak’ın tekrar uluslararası sistemin içine çekilerek normalleştirilmesi, egemen, bütün ve istikrarlı bir ülke haline getirilmesi gerekiyordu. Bunun barışçıl bir şekilde cereyan etmesi tercihe şayandı. Türkiye için en ideal çözüm Saddam Hüseyin ve Baas Partisi’nin yeni dünya dengelerini doğru okuyarak geri adım atması, içeride de tedrici bir demokratik tecrübeye ve toplumsal uzlaşmaya girişmesi olabilirdi. Türkiye’nin çıkarları açısından, Irak’taki bunalımın Ortadoğu’da daha büyük bir kaosa ya da savaşa dönüşmemesi ve Irak’a yapılabilecek bir askeri müdahale sonrası gelişmelerin Türkiye’nin sınırlarını olumsuz yönde etkilememesi büyük önem taşımaktaydı. Türkiye bu uğurda Bağdat üzerinde (uluslararası toplumun taleplerini kabul etmesi için) birtakım iyi niyet girişimlerinde bulunmaktan kaçınmamıştır.

İran’la ilişkilere gelince, 1990/91 yılları Türkiye-İran ilişkileri açısından da bir dönüm noktası olmuştur. İlişkilerde iki önemli olayın, Körfez Savaşı ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasının sonuçları yakından hissedilmiştir. Ağustos 1990’da Irak’ın Kuveyt’i işgaliyle başlayan Körfez Krizi sırasında ve sonrasında meydana gelen hadiselerle hem bölge dengeleri değişmiş hem de Türkiye-İran ilişkilerine yeni boyutlar ka-

tlmıştır. Kuzey Irak gelişmeleri (Huzur Operasyonu, Çekiş Güç, Irak'ın parçalanma ve Amerika güdümünde bağımsız bir Kürt devletinin kurulması ihtimali) karşısında Türkiye ve İran önceleri Irak'ın top-rak bütünlüğünün kendileri için önemini kavrayarak bir işbirliğine giderken (Suriye'yi de aralarına alarak yaptıkları üçlü toplantılar ve deklarasyonlar), yıllar geçip durum belirsizliğini korumaya devam et-tikçe, bölgede bir zıtlasma içine girmişlerdir. Bu zıtlasmayı körükleyen bir etken olarak ABD'nin İran'a yönelik çevreleme politikası ve ABD'nin bölgedeki varlığının Türkiye sayesinde devam etmesi belir-tilebilir. Aralık 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte ise Orta Asya ve Kafkasya'da yeni devletler ortaya çıkmıştır. 1992 yılının ilk ayları boyunca özellikle Batıdaki yaygın görüş Sovyetler sonrası boş-luğun Orta Asya'da bir 'Türk modeli' ve 'İran modeli' rekabetine yol açacağıdır. İki ülke başlangıçta bu ortamdan etkilenseler de kısa sü-rede hem bölge ülkeleriyle olan ikili ilişkilerini hem de ikili ilişkilerin-deki bölgesel boyutu realist bir temele oturtturarak, bir yandan belli alanlarda (örneğin kültürel) bir rekabeti sürdürmekle beraber diğer yandan belli temel alanlarda (örneğin ticaret) zaman içerisinde (ECO örneğinde olduğu gibi) işbirliğini öne çıkarmışlardır. Kafkasya'da ise dinsel ve etnik milliyetçiliklerin karmaşık örgüsü işbirliğinden çok re-kabet boyutunu öne çıkarmıştır. 1990/91 sonrası dönemde bir yandan iktisadî/ticarî ilişkiler belli alanlarda (ECO, ikili antlaşmalar ve ortak projeler çerçevelerinde) devam ederken, aynı zamanda laiklik/irtica, İran'ın Türkiye'deki İslamcı örgütlerle ilişkileri, İran'ın Türkiye'deki terör faaliyetleri ve İran-PKK bağlantısı tartışmaları ve buna mukabil 'basın/medya savaşları' bütün hızıyla devam etmiştir. Ama bütün bu gerilimlere ve krizlere rağmen, ilişkiler siyasî ve iktisadî boyutlarda mevcut antlaşmalar çerçevesinde devam etmiş, ilişkilerdeki genel kalıp değişmemiştir. 1996-99 yılları arası yaşanan yoğun krizlerden sonra, meydana gelen (PKK'ya desteğin sona ermesi, Hatemi'nin iktidara gel-

mesi gibi) olumlu gelişmeler sonucu, Türkiye-İran ilişkileri 1979 sonrasında en üst düzeyine çıkmıştır.

Öcalan'ın yakalanması sonrasında Türkiye-İran ilişkilerinde yaşanan iyileşme oldukça dikkat çekicidir. Şubat 1999'da Öcalan'ın yakalanarak Türkiye'ye getirilmesiyle birlikte PKK'nın dağılma sürecine girmesi Türkiye-İran ilişkilerinde başlangıçta yeni problemler yaratmıştı. Öcalan yakalandıktan sonra en büyük gösterilerin İran içlerinde yerleşik PKK'lılar tarafından gerçekleştirilmesi, Suriye kapısının kapanmasından sonra İran'ın kendi sınırını kontrol edememesi ve PKK militanlarının İran üzerinden geçiş yapmaya başlamaları Türkiye'yi o dönemde son derece rahatsız etmiştir. Türk basınında 'İran Suriye'nin yerini mi aldı' sorusunun sorulmaya başladığı aşamada, İran tarafı Türkiye'nin uzun zamandan beri telaffuz ettiği, PKK'nın faaliyette bulunduğu bölgelere "birlikte ve ani" denetim ve "eş zamanlı" ortak operasyon isteklerini kabul etti. Bunun ardından, iki ülke arasında dışişleri müsteşarları seviyesinde yılda en az iki kez toplanacak bir çalışma grubu oluşturulması ve ikili, bölgesel ve uluslararası konularda danışmalarda bulunulması hakkındaki mutabakat zaptı Ocak 2000'de Ankara'da imzalandı. Takip eden dönemde, Tahran'ın Ankara ile işbirliğini kabul etmesiyle birlikte PKK konusu gündemin alt sıralarına düşerken, Ocak 2000'de Hizbullah operasyonunun, Mayıs 2000'de ise Uğur Mumcu cinayeti ile ilgili olarak Umut operasyonunun başlaması Türkiye kamuoyunda 'dinci terör ve İran parmağı' tartışmasını yeniden gündemin baş konusu haline getirdi. İki ülke kamuoyu ve siyasi çevrelerinde karşılıklı söz düellosu eşliğinde devam eden bütün bu sürekli gerilim sırasında, iki ülke dışişleri bakanlıklarının 'yapıcı' ve 'uzlaştırıcı' tavrı ilgi çekicidir. Türk dışişlerinin bu uzlaşımçı tavrının arkasında şu anlayış vardı: İran'da iki başlı bir yönetim mevcuttu; iki ülke arasında mevcut bütün sorunların İran'da demokrasi ve özgürlüklerin gelişmesiyle birlikte aşılabacağı düşünülmekteydi. Bunun için Hatemi yönetimine şans verilmeli, destek olunmalıydı. Bu süreçte, iki ülkenin

ortak iktisadi projeleri de, Amerika'nın itirazlarına rağmen, bazı aksamlar olsa bile devam etmiştir.

2002 Sonrası Dönem: Yeni Türk Dış Politikası

Türk Dış Politikası'nın istikameti üzerine 1990'larda başlayan bu tartışmalar, eğilimler ve süreçler, Kasım 2002 seçimlerinden sonra iş başına gelen AK Parti hükümetleri döneminde yeni bir ivme ve vizyon kazanmıştır. Önce Başbakanlık Başdanışmanı sıfatıyla, daha sonra Dış İşleri Bakanı olarak büyük ölçüde Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'nun teori ve pratiğini yönlendirdiği bu yeni dış politika, 1990'ların başında gündeme gelen "üç tarz-ı siyaset" yerine, dördüncü bir siyaset yahut istikamet belirlemiştir.

AK Parti hükümetleri döneminde biçimlendirilen Türkiye'nin yeni dış politika vizyonuna göre Türkiye Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi bir cephe ülkesi ya da Soğuk Savaş sonrası önerilen köprü ülkesi değil, yeni uluslararası sistemde bölgesel merkezi bir güç, merkez (pivot/mihver) ülke olmalıdır. Bu bağlamda Türkiye, bir merkez ülke ve bölgesel güç olarak tarihi, coğrafi ve stratejik derinliği ile küresel bir güç olabilme potansiyeline sahiptir. AK Parti hükümetlerinin dış politikasının temel prensipleri dört başlık altında incelenebilir:¹⁴

14 Ayrıntılı bilgi için bkz. "Turkish Foreign Policy in the 21st Century," Statement by Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan at the Council on Foreign Relations, 26 January 2004; "Democracy in the Middle East, Pluralism in Europe: Turkish View," Address By H.E. Recep Tayyip Erdoğan, Prime Minister of Turkey, Harvard University, Kennedy School of Government, 30 January 2004; Speech Made by Turkish Foreign Minister Mr Abdullah Gül at the 30th Session of the Islamic Conference of Foreign Ministers, Tehran, 28 May 2003; Statement by H.E. Abdullah Gül, Deputy Prime Minister and Minister of Foreign Affairs of the Republic of Turkey on Turkey's Role in the Middle East, World Economic Forum, Dead Sea, 22 June 2003; Statement by Deputy Prime Minister and Minister of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, Mr Abdullah Gül at the Regional Countries' Meeting on Iraq, Kuwait, 14 February 2004; Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu* (İstanbul: Küre, 2001); Davutoğlu, "Türkiye Küresel Güçtür!" *Anlayış*, 10 (Mart 2004), 40-45; Davutoğlu, "Türkiye Merkez Ülke Olmalı," *Radikal*, 26 Şubat 2004; Davutoğlu, "Kriz Odaklı Değil Vizyon Odaklı Dış politika," *Anlayış*, 23 (Nisan 2005).

a) *Özgürlük ve güvenlik arasında bir denge kurmak*: Bu bakışa göre, hem iç hem de dış politikada amaç, güvenliği riske atmadan özgürlükleri ve demokratikleşmeyi sağlamak, özgürlükleri riske atmadan güvenliği sağlamaktır. Bu bakımdan özellikle 11 Eylül 2001 sonrasında yaşanan gelişmeler göz önüne alındığında, Türkiye örneği daha da bir anlam kazanmaktadır. Zira 11 Eylül sonrasında ABD ve hemen hemen bütün dünyada özgürlükler aleyhine, özgürlüklerden taviz vererek bir güvenlik söylemi gelişirken, Türkiye’de tam aksi olmuş, Türkiye bu konuda bir istisna teşkil etmiştir. Her ikisini de tehlikeye atmadan, her ikisini birden başarmak çabası ve arayışı hakim olmuştur.

b) *Komşularla sıfır problem ve maksimum işbirliği*: Bu görüş, Türkiye’nin bölgesel güç konumunu pekiştirecek şekilde komşu ülkelerle ilişkilerin tahkim edilmesini ister. Türkiye düşman komşularla çevrilme psikolojisi ya da komşularına karşı savunmacı bir anlayış yerine, bütün komşularıyla iyi ilişkiler kurmalıdır. Uzak ve yakın komşularla siyasi, iktisadi ve kültürel her alanda sürekli temas, etkileşim ve karşılıklı bağımlılık ilkelerine dayalı ilişkiler ağı kurulmalıdır. Karşılıklı bir güvenlik kuşağı oluştuktan sonra, sıra ekonomik kalkınma ve demokratikleşmenin teşvik edilmesine gelmelidir. Nitekim, Soğuk Savaş sonrası son 10-15 yıllık dönemde Türkiye’nin komşularıyla ilişkilerine baktığımızda, neredeyse ‘hepsi düşman’ komşulardan, yaşanan bu süreç sonucunda ‘hepsi dost’ komşular ortamına gelindiği görülmektedir. Soğuk Savaşın bitişinin, Küreselleşme sürecinin ve Öcalan’ın yakalanmasının da etkili olduğu bu ortamda sıra Kıbrıs sorununa adil ve kalıcı, Türkiye bakımından kabul edilebilir bir çözüm bulma aşamasına gelmiştir. Şayet bu başarılabilirse, bu vizyona göre sıra Ermenistan ile ilişkilere de gelebilir.

c) *Çok taraflı ve çok boyutlu dış politika*: Bu hiç şüphesiz Türkiye’nin 1965’ten beri izlediği, ama Soğuk Savaş sonrası Küreselleşme

sürecinde daha meşru bir zemin ve ivme kazanan bir yaklaşımdır. Bu bakış açısına göre, Soğuk Savaş sonrasında uluslararası ve bölgesel dinamiklerinde Türkiye statik ya da tek boyutlu bir dış politika takip edemez. Türkiye hem Asya hem Avrupa, hem Akdeniz hem Karadeniz, hem Balkanlar hem Ortadoğu ülkesidir. Türkiye'nin ABD, AB, Rusya ve Avrasya ile ilişkileri birbirinin alternatifi ya da karşısı değildir. Çok taraflı/boyutlu dış politika aynı anda farklı eksenlerde/kulvarlarda yürütülebilir. Buna göre, aynı anda hem ABD hem de Rusya, hem Rusya hem de AB ile ilişkiler geliştirebilir; hem yakın komşularla iyi ilişkiler kurulması hem de ABD ile stratejik ilişkinin devam ettirilebilmesi bir tezat değildir. Yeni uluslararası sistemde kendisine bölgesel merkezi bir devlet rolü biçilen Türkiye, bir yandan Batılı kimliğini reddetmeden Doğunun problemlerini tartışır ve bu problemlere uygun çözümler üretebilir; aynı zamanda Doğulu kimliğini inkar etmeden Batılı değerleri ve prensipleri benimseyebilir, Avrupa'nın geleceğini Avrupalı bir bakış açısıyla tartışabilir. Küresel sistemi bir "yap-boz" olarak gören bu bakış açısı Türkiye'nin dış ilişkilerini büyük bir resmin farklı ve birbirini bütünleyen parçaları olarak görme eğilimindedir.

d) *Proaktif ve vizyon odaklı dış politika*: Bu bakış defansif ve reaksiyoner değil, vizyon odaklı, proaktif ve aksiyoner bir dış politika öngörür. Düzen kurucu bir bölgesel aktör ve etkin bir küresel aktör olarak Türkiye, caydırıcı sert güç ile diplomatik ince gücün dengesine dayanan bir dış politika güdecektir. Bu edilgen bir "köprü" rolü değil, dinamik ve etken bir merkez ülke eksenidir; sistematik bir bütünlük içinde vizyondan krize, bütünden parçaya gider. Bu anlayışa göre Türkiye, bölgesel ve küresel krizler ortaya çıktıktan sonra çare bulmaya çalışan bir ülke değil, bu krizler meydana gelmeden önce çare arayan bir ülkedir. Bu yaklaşım Türkiye'nin Ortadoğu'daki yeni merkezi rolüne ilişkin, olmazsa olmaz bir politikadır. Yeni uluslararası ve bölgesel ortamda Türkiye problem kaynağı değil, problem çözücü

ülke olmalıdır. Bölgedeki problemleri çözmek için inisiyatif almalıdır. Bu rol her zaman arabuluculuk ya da hakemlik değil, 'kolaylaştırıcılık' da olabilir.

Yukarıda anlatılan genel dış politika vizyonu ve prensipleri bakımından en önemli bölgelerden biri Ortadoğu olmaktadır. Ortadoğu'ya ilişkin bölgesel vizyonun ise dört ana ilkeye dayandığı söylenebilir: a) karşılıklı güvenlik, b) karşılıklı siyasi diyalog, c) karşılıklı ekonomik bağımlılık, d) kültürel etkileşim ve farklı etnik ve mezhebi yapıların bir arada yaşamasına elverecek çok kültürlü yapı. Buna göre öncelikle bölge güvenliğini tehdit eden risk ve bunalım alanlarının kontrol altına alınması gerekmektedir. Herkesi kapsayacak şekilde bölgesel güvenliğin sağlanması ve güven artırıcı önlemlerden sonra, bunalımların barışçı çözümünü sağlayacak siyasi diyalog mekanizmaları ve forumlar yaratılmalıdır. Bundan sonra ise ekonomik karşılıklı bağımlılık yaratmak ve kaynakların adil dağılımını gözetmek gerekmektedir. Bütün bu aşamalardan sonra sıra demokratikleşmeye gelecektir. Bu vizyon ve prensiplerin pratikte nasıl uygulandığını incelerken 'yakın' ve 'uzak komşular' şeklinde bir ayrıma gitmek yararlı olacaktır.

AK Parti hükümetleri döneminde Türkiye'nin Ortadoğu politikası bakımından en önemli mesele ABD'nin Irak'ı işgali ve sonrasında yaşanan gelişmeler olmuştur. 1 Mart (2003) tezkeresi etrafında yaşanan gelişmeler ve bu tezkerenin TBMM'de kabul edilmemesinin Türkiye açısından avantajları ve dezavantajları üzerindeki tartışma bugünlere kadar devam etmiştir. Bizzat dış politika yapıcıları da dahil olmak üzere Türk kamuoyunun bütün kesimlerini bölen bu tartışma daha uzun yıllar devam edeceğe benzemektedir. 1 Mart Tezkeresi sürecinden itibaren Türkiye'nin Irak politikası çeşitli aşamalar geçirmiştir. Türk dışişleri önceleri tamamen Irak'ta başlayan savaşın sonuçlarının ve savaşta meydana gelebilecek gelişmelerin ülkemizi (ve bölgeyi) etkilemesini engellenmeye yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Bu sebeple

bir Irak'a komşu ülkeler platformu kurulmuş ve kısa zamanda kurum-sallaşarak başarıyla yürütülmüştür. Başlangıçta bakışlarını tamamen Kuzey Irak'taki gelişmelere ve Türkmenlere odaklayan Ankara, 2004-2005 yıllarından itibaren, Irak'ta oluşan yeni yapıyı ve ortaya çıkan dengeleri de dikkate alarak, Irak konusunda kapsamlı bir yaklaşım ile bütün Iraklı gruplarla diyaloga geçmiş ve Irak'taki etki alanını genişletmeye başlamıştır. Bu politikanın meyveleri 2005 Sonbaharında Türkiye'nin Irak'taki Sünni Arap grupları siyasal sisteme entegre etmek yolundaki çabaları ile toplanmaya başlanmıştır. Benzer bir başarının Kerkük'ün nihai statüsü konusunda da gerçekleşmesi beklenmektedir.¹⁵

Irak'taki savaş ve yarattığı sonuçlar dışında Türkiye bakımından endişe verici ikinci mesele İran nükleer krizidir: Bu krizin bir Amerikan askeri müdahalesiyle sonuçlanmasından son derece endişe duyan ve böyle bir durumda güvenlik bakımından ciddi zaafılara ve iktisadi bakımdan ciddi kayıplara uğrayabilecek olan Türkiye, bu krizin barışçı yollarla çözüme kavuşturulması için iki taraf nezdinde de girişimlerde bulunmaktadır.¹⁶

AK Parti hükümetleri Irak ve İran gibi yakın komşular dışında Türkiye ile doğrudan sınırı olmayan Ortadoğu ülkeleriyle de (bölgedeki her problemin ülkemizi de doğrudan ve derinden etkilemekte olduğu varsayımıyla) ilgilenme ve bütünleşme hedefini benimsemiştir. Bölgedeki kriz alanlarının yaygınlaşmasını engellemek için çözüme kavuşturulamamış problem alanlarının barışçıl bir şekilde çözüme

15 Ayrıntılı bilgi için bkz. Gökhan Çetinsaya, "Irak'ta Yeni Dönem, Ortadoğu ve Türkiye," (SETA Irak Dosyası, Nisan 2006, www.setav.org); Gökhan Çetinsaya ve Taha Özhan, *İşgalin 6. Yılında Irak* (Ankara: SETA, 2009).

16 Ayrıntılı bilgi için bkz. Gökhan Çetinsaya, "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran ilişkileri ve Nükleer Sorun" (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, www.setav.org).

kavuşturulması, Filistin ve Lübnan gibi her an tırmanma temayülü gösteren problem alanlarının kontrol altında tutulabilmesi için öncü ve düzen kurucu rol üstlenmek ve proaktif bir dış politika uygulamak hedeflenmiştir. Yukarıda belirtilen vizyon doğrultusunda bir merkez ülke olarak Türkiye, bölgede işbirliği ve diyalog ortamının düzen kurucu aktör, problem çözücü veya sorunların çözümünde 'kolaylaştırıcı' rolünü benimsemiştir. Nitekim son yıllarda Suriye ve İran ile ilgili olduğu kadar Filistin ve Lübnan konularında takip edilen politikalarla Ortadoğu'nun hemen her alanına yayılan bir etki alanı kurulmuş ve bölgede bütün aktörlerle ilişki kurabilen, etnik ve mezhebi kutuplaşmalara karşı bölgesel barış ve istikrarı koruyan denge kurucu bir bölgesel güç konumu kazanılması hedeflenmiştir. Örneğin İKÖ Genel Sekreterliği'ne Prof. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun seç(tir)ilmesi, Körfez ülkeleri ile derinleştirilen ilişkiler, Arap Birliği ile kurulan özel statülü ilişki, Afrika açılımı ve Afrika Birliği ile ilişkiler, Türkiye'de gerçekleştirilen Müşerref-Karzai ve Solana-Laricani görüşmeleri bu hedef doğrultusunda atılan adımlardır.

Türkiye'nin Ortadoğu politikasında en tartışmalı konulardan biri de, AK Parti hükümetlerinin ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) olarak adlandırılan girişimine destek verip vermediği konusu olmuştur. Türkiye'nin dış politika yapıcıları (2006-2007 yıllarından itibaren rafa kaldırılmış olduğu anlaşılan) ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesini, Ortadoğu'nun (ve İslam dünyasının) geleceği için yararlı ve gerekli bir proje olarak kabul etmiş ve fikir planında desteklemişlerdir. Bu bakış açısına göre Ortadoğu mevcut siyasi sistemini uzun bir süre daha devam ettiremez; mevcut siyasi sistemiyle uzun süre ayakta kalamaz; demokratik değerleri ve yapıları benimsemeli, küresel sisteme entegre olmalıdır. Bu, yeni dünya düzeninin ya da Küreselleşmenin bir gereğidir. Kısaca BOP bir fikir olarak Ortadoğu için yararlıdır; ancak ABD'nin uygulama yöntemi ve metotları yanlıştır. Bu projenin uygu-

lanabilmesi için Türkiye'nin iki koşulu mevcuttur: a) Ortadoğu'nun siyasi sınırları değiştirilmeye çalışılmamalıdır. Mevcut sınırlar değiştirilmemeli, mevcut milli devletler bölünüp parçalanmamalıdır. Böyle bir süreç bölgede kaosa sebep olacaktır; b) Bu inisiyatif bölgeden, sistemin içinden ya da kamuoyundan gelmelidir. Bölgenin sosyal, kültürel, ve ekonomik parametreleri dikkate alınmalıdır. Bu manada Türkiye tarihi derinliğini kullanarak bölgenin geleceğinde söz sahibi olabilir, bu dönüşümün zihni altyapısını hazırlayabilir. Bu konuda Türkiye kendi metod ve inisiyatifini formüle etmeli, kendi projesini yürütmeli, kendi parametrelerini ve paradigmalarını oluşturmali ve uygulamalıdır. Mevcut potansiyelini ve imkânlarını kullanabilirse Türkiye de bölgede herhangi bir dış müdahale olmadan da dönüşüme yol açabilir, dönüşümün öncülüğünü alabilir. Türkiye örneği ve deneyimi başlı başına bir model, örnek ya da esin kaynağı olabilir.

Yeni Türk dış politikasının Ortadoğu politikasında "yeni olan ne" sorusuna ise şöyle cevap verilebilir: sadece Irak ve İran gibi yakın komşulara yönelik değil, yakın ve uzak bütün Ortadoğu ülkelerine yönelik bir siyaset izlenmektedir; devlet dışı aktörlerle de ilişki kurulmaktadır; ülkelerin iç politika süreçlerine de müdahil olunmaktadır; Ortadoğu'daki dost-düşman, devlet-devlet dışı, kamu-sivil toplum demeden bütün aktörlerle diyaloga girilmektedir; 1930'lardan beri devam eden Bağdat-Tahran eksenini geri plana düşüp özellikle yeni Irak'ın ve 'Şii eksenini ortaya çıkmasıyla belirsizleşirken, 2000'li yıllarda Suriye-Ürdün-Lübnan (-Mısır) eksenini belirginleşmeye başlamıştır. Ankara'nın Ortadoğu politikasını uygulamakta ve Ortadoğu ile ilişkileri yürütmekte karşılaştıkları en büyük sınırlamalar ABD'nin bölgeye yönelik politikaları ve bunların sonuçlarıdır. Yukarıda teorik planda bahsedilen bütün kavramlar ve ilkeler ile uygulama arasında oluşan farklar, ABD'nin çeşitli bölgesel politika uygulamalarının ve Ortadoğu ülkelerinin kendi iç politika gelişmelerinin sonuçları olarak or-

taya çıkmaktadır. Hiç şüphesiz Türkiye'nin Ortadoğu politikasının geleceği ABD'nin Ortadoğu politikasında ve Ortadoğu'nun kendisinde meydana gelebilecek gelişmelere bağlı olacaktır.

Ben de burada sözlerimi bitirip soru ve değerlendirme kısmına geçmek istiyorum. Çok teşekkür ederim.

Evet, isterseniz Atila Hocam yine aynı sırayla gidelim.

ATILA ERALP – Gayet faydalı bir oturum oldu, kısa zamanda değişik konuların bir arada tartışıldığı bir çok konuyu kapsadı. Gelen sorulara baktığım zaman, her zaman sorulan sorulardan bir tanesi, *Türkiye'nin AB üyelik hedefinden uzaklaşmasının nedenleri bizden mi, onlardan mı kaynaklanıyor? Türkiye söz konusu olunca neden çifte standart uygulanıyor?* Şöyle söyleyeyim, buna bakıldığında, bir araştırma yapıldığında, zaman zaman bizden zaman zaman onlardan, temelde ikisinden de kaynaklanıyor. Biz bazen onlardan diyoruz ama nasıl etkileştığınız önemli, bu kimden kaynaklanıyor? Ben bu konuda yaptığım araştırmalarda zaman faktörünü Türkiye nasıl kullanmış meselesi üzerinde durduğumda, ki bir açıdan *AB belli bir dinamik içindeyken siz onunla uyum içinde misiniz;* zaman faktörü bunu gösterir. Bir de AB sürecinin sürekli bir takvim süreci olduğu göz önüne alınırsa, ev ödevlerini zamanında yapıp yapmadığınız da zaman faktörüne dahildir. Bu iki açıdan bakıldığında, Türkiye'nin kimi zaman AB'nin ortamına uyum sağladığını, kimi zaman da uzaklaştığını gözlersiniz. Mesela, ilk olarak ilişkiler başladığında yani 1960'larda, 1959'da Türkiye ortaklık için başvurusu ve 1963'te Ankara Anlaşması'nın imzalandığı döneme bakın, Türkiye zamanın ruhuna gayet iyi uymuştur, ev ödevlerini de yerine getirmiştir. Hatta size bir karşılaştırma yapayım, o zaman Türkiye ile Yunanistan aynı süreçteydi ortaklık ilişkisinde, Türkiye Yunanistan'dan daha başarılıdır. O dönem böyleymiş ama 1970'lere gelindiğinde süreçten ne kadar uzaklaştığını

görürsünüz. Son dönemlere gelindiğinde ise, sorunlar Türkiye'den daha çok AB'den kaynaklanmıştır. Onda da şunu görmek lazım, AB üç tane önemli sorun içine girdi; bunlardan birisi derinleşme ve reform meselesiyle ilgili, yorgunluk içine girdi, istediği reformları yapamadı, Anayasa, Lizbon Reform Antlaşması, vs. bunları yapamadı, tıkanı. Bu tıkanmanın sonucu, genişlemeyle ilgili tartışmalara, genişlemeyle ilgili yorgunluk içine girmesi; bunun üzerine de katmerli bir şekilde ekonomik kriz geldi. Tabii, Türkiye'nin de şanssızlığı, elli yıl bekle-dikten sonra müzakerelere böyle bir ortamda başlaması. Bu aslında olumsuz bir ortam sorunu, yani, o ortamdan herhangi bir ülkenin çıkması kolay değil, müzakerelerin zor bir ortama denk gelmesi bu yüzden de tıkanmasını AB'nin içinde bulunduğu ortamla ilişkilendirmek gerekir. Bazıları da, Türkiye'nin sabırla beklemesini, bu ortamın değişeceğini söylemektedir. Bununla ilgili çok çalışma var. Yani, son dönem bence AB'nin durumundan kaynaklanıyor, fakat bunda da bir strateji düşünmek lazım; ortam nasıl değerlendirilebilir, nasıl ilerlenebilir bunun üzerine düşünülmeli.

Çifte standart konusuna gelince, bu herkesin şikayet ettiği bir konu; sadece Türkler değil, gidin İngilizler'in de bundan muazzam şikayetçi olduğu bir konudur. Fransızların İngilizler'e neler yaptığı üzerine muazzam hikayeler var. Keza, İspanyollar da yaka silkmiştir tüm bu süreçte ve yine Fransızlardan. Yani, sürekli olarak bu çifte standart konusunda bir tartışma var. Zaman zaman hissediyoruz ki sadece bizim tartıştığımızı düşünüyoruz. Halbuki, Polonyalılar da bunu tartışmıştır. Türkiye'de de şöyle bir durum var: Bir yandan Avrupa'da tarihten gelen önyargılar, diğer yandan, Türkiye'nin büyüklüğü ve bu büyüklüğün geldiği ortamda bugünkü krizin Avrupa'nın böyle büyük bir ülkeyi üye olarak sindirmesinin zorluğu; ayrıca, Türkiye'nin üyeliği halinde kurumsal olarak nasıl temsil edileceği meselesi. Çünkü Türkiye ağırlıklı temsil edilecek. AB, buna da hazır değil ve büyük tar-

tışma buradan ileri geliyor. Fransa'nın bu kadar karşı olmasının nedeni Türkiye'nin üye olduğu zaman Parlamento'da ve Avrupa kurumlarında temsil meselesi.

Ama diğer yandan da şunu da görelim, Türkiye'nin fakir olduğu, ekonomik zorluklarından bahsedildi. Bunlar bugün Avrupa'da gündemden kalkmış konular. Dış politikada da bahsetmiştik, Türkiye'nin içinde bulunduğu durum esasında çok olumlu değerlendirmelere de neden oluyor. İşin bu boyutlarını da görmek, bir ölçüde çok da ümitsiz olmamak lazım. Bu süreçlerle ilgili Türkiye'de yani tartışmalar gri tonlarda değil, hep daha kutuplarda olmuştur. Süreçlere biraz daha sakın bakıp ilişkilerde inişler olduğu gibi çıkışların da olduğunu görmek lazım.

İkinci soru, *Hırvatistan ile 73 milyonluk bir ülkeyi nasıl karşılaştırırsınız?* Bunu ben karşılaştırmadım, ikisi de AB sürecinde olduğu için iki ülkenin durumuna da objektif olarak bakmaya çalıştım. Aynı anda müzakerelere başlamış iki ülkede durum nereye geldi şeklinde bir karşılaştırma yaptım, yani Hırvatistan'ı da o sürece ben sokmadım. Hırvatistan başvurmuş ve Türkiye'yle yan yana gelmiş durumdadır. Burada dikkati çekecek durum şudur, Türkiye AB süreçlerinde kiminle başladı? Yunanistan'la başladı. Yunanistan üye oldu, Türkiye koptu. Sonra Türkiye, Merkezî ve Doğu Avrupa Ülkeleri (MDAÜ) ile sürece girdi. Bütün MDAÜ üye oldu, Türkiye koptu. Türkiye şu anda Hırvatistan'la birlikte. Hırvatistan da üye oluyor. Bu süreç esasında, Türkiye'nin yalnızlaştığını gösteriyor. Yalnızlaştığınız zaman üye olmanız mümkün müdür? Bunu da soru olarak atıyorum, çünkü AB'de süreçler bir düzeye kadar teker teker olur ama bir düzeyden sonra grup dinamiklerine giremez ve kaçırırsanız, sizi yalnızlaştırırlarsa ve o yalnızlık içinde hareket ederseniz işiniz zordur. Bunu tabii Balkanlarla ilgili söylüyorum geleceğe dönük olarak. Türkiye Balkanlar sürecinden uzaklaşırsa, bu ne anlama gelir, iyi bakmak lazım, çünkü yalnız olarak bu

sürecin içinde ilerleyebilmek, hele Türkiye gibi büyük bir ülke için kolay olmaz.

Bir de *eksen kayması konusunda* düşüncelerimi söyleyeyim. Dünya değişiyor, Batı da kayıyor ve yeni bir dünya ortaya çıkıyor, ama Batı tamamen hâkimiyetini de yitirmiyor. Türkiye'nin burada dış politika yönelişleri açısından nereye doğru ilerleyebileceği hususunda ise, dünyada Türkiye'yle ilgili bir eksen kayması tartışması var. Burada benim gözlemlediğim, tabii ki Türkiye bölgesel konularda çok aktif olacak, bu gayet doğal zaten içinde bulunduğumuz ortamda. Ama bunu şimdiye kadar olan ilişkileriyle, yani NATO, özellikle de AB ile birlikte yapabilecek mi yapamayacak mı, bu kapasiteyi gösterebilecek mi gösteremeyecek mi meselesine bakmak lazım. Ve burada esasında şöyle bir tartışma anlamlı, mesela Ortadoğu'da Suriye, neden Türkiye'ye bu kadar önem veriyor? Sadece Türkiye'yle ilişkisi çerçevesinde mi yoksa Türkiye'ni AB sürecinde olmasından dolayı mı? AB'de olmayan bir ülkeye, Suriye, İran ve bölgedeki ülkeler ne kadar önem verir? Bölgede son zamanlarda, Türkiye'ye bu kadar önem verilmesinin altında yatan etmenlerden birisi Türkiye'nin AB sürecinde olmasıdır. Bütün Ortadoğu bölgesinde diğer Ortadoğu ülkelerinden farklı ülke Türkiye'dir çünkü AB sürecindedir. O yüzden kendine göre bir cazibe merkezidir, bunu da göz ardı etmemek lazım. Bu açıdan da Türkiye'nin önündeki en önemli mesele şimdiye kadarki ilişkileriyle bölgesel yeni ilişkilerini nasıl bir araya getirecek ve ikisinin birbirini desteklemesini nasıl sağlayacak sorusudur. Türkiye'nin bölgede daha fazla ilerlemesi için AB sürecinde daha çok olması lazım, bölgesinde de ilerledikçe, AB'de de güçlü olacaktır. Türkiye yalnızca bölgesine yönelip de Batı'nın önemini göz ardı ederse ve bunun gibi tartışmalara hızlı ve erken biçimde girerse, bunun altından kalkmak kolay olmaz. Bence işin bu noktasında daha fazla düşünmeliz.

MİTAT ÇELİKPALA – Atila Hoca'ya beklediği yerlerden soru geldi, bana beklemediğim, çalışmadığım yerden. Cevaplamaya çalışacağım. Bunlardan bir tanesi, *İmparatorluk çağında, Osmanlı-Türkiye, Rusya'nın "grand strategy"si çerçevesinde ana hedef ve nesnelerinden biriydi. Sovyet döneminde de yine benzer bir söylemle Sovyet "grand strategy"si oluşturuldu ve Türkiye yine bunun hedeflerinden birisiydi. Rusya'nın benzer bir "grand strategy"si var mıdır; varsa Türkiye bunun neresinde duruyor?* Var tabii, yani Rusya bu anlamda çok planlı, çok hedefli bir ülke, nereye gitmek istediğini, nerede olduğunu sürekli olarak tanımlayan bir ülke. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 1990'ların başında ortaya atılan yakın çevre stratejisi bunun en güzel örneklerinden bir tanesi. Rusya bu vizyonunu, politikasını gerektiğinde sert gücünü de kullanarak agresif bir biçimde bunu gerçekleştirmeye çalıştı-çalışıyor. Bu stratejinin, 21. yüzyıla adapte edilmiş ve yeni hedefler çerçevesinde şekillendirilmiş biçimi Putin iktidarınca uygulanmaya çalışıldı. Putin'in döneminde, daha sonra Medvedev'in iktidarında da bu ana bakış açısının ışığında düzenlenmiş, yenilenmiş bir takım belgeler var ve bunların tamamında hedef 2020. Rusya'nın 2020'ye endeksli güvenlik, dış politika ve enerji stratejileri var. Bu stratejilerin tamamı entegre stratejiler ve birbirleriyle bağlantılandırılmış dökümanlar. Bunları okuduğunuzda genel perspektifi görürsünüz.

Ben kısaca söyleyeceğim. Bunun üç ayağı var. Bir tanesi ekonomik-ticarî, bir tanesi siyasî ve bir diğeri de askerî. Ekonomik-ticarî açıdan hedef, Rusya'yı dünyanın en büyük 5 ekonomisinden biri yapmak. 2020'de planlanan bu hedefe nasıl ulaşılacağı sorusunun cevabı enerji başlığı altında gizlidir. Rusya enerji politikalarıyla ekonomik ve ticari politikalarını uyumlu halde yürütmeye çalışıyor. Putin yönetimindeki Rusya bunu yaparken, sahip olduğu doğal kaynakları etkin bir biçimde nasıl kullanıyor. Örneğin doğalgazın ve bir devlet kuruluşu olan Gazp-

rom'un rolü dikkate alınmalıdır. Gazprom devlet, devlet de Gazprom haline dönüşüyor. Gazprom'un 2000'li yıllarda izlediği agresif politika gazı sadece üretmek değil, aynı zamanda taşımak ve dağıtmak. Yani, topraktan çıkartıp tüketicilerin evlerinde çakmağı çaktıkları ana kadar olan sürecin tamamını kontrol etmek amaçlanıyor. Bu proje sadece Türkiye gibi ülkeleri değil, bütün Avrupa'yı, Çin, Japonya, Hindistan gibi alt kıtaları hedefleyen bir stratejidir. Putin 2000'li yılların ikinci yarısında bir tür gaz OPEC'i kurmaya çalıştı ve gaz üreticisi ülkeleri ziyaret etti. Bu enerji ve gaz politikasının Türkiye'yi Rusya'nın etki alanına, hedefi konumuna taşıdığı değerlendirilebilir. Sadece Türkiye değil Rusya'nın yakın çevresindeki ülkelerin tamamı enerji politikasının hedef ülkeleri konumundadır. Gelişmelere ve Türkiye-Rusya ilişkilerine bu açıdan baktığınızda, Rusya'nın Türkiye ile hızla yükselen ve stratejik seviyeye ulaşan ilişkilerine farklı bir perspektiften bakabilirsiniz. Rusya'nın Türkiye'yi neden bu kadar önemseydiği üzerine farklı analizler yapabilirsiniz. Ama zamanı kullanmak adına ben bu konuya sadece değinmiş olayım.

İlişkilerin siyasî boyutunda, Rusya'yı doğru analiz edebilmek için iki noktaya bakmak gerekir. Biri otokrazi diğeri ortodoksi. İster imparatorluk, ister Sovyet dönemi ister bugünkü federasyon olsun, Rusya'nın bu iki özelliği bir araya getirebildiği dönemlerde daha agresif bir aktör haline geldiği görülüyor. Yani otokratik düzenin kurulması, ortodoksinin öne çıkartılması ve tek bir liderin şemsiyesi altında bunun tanımlanması Rusya'da kendine olan güveni ve küresel politika yürütme girişimlerini artırıyor. Bu Putin'le de tanımlandı ve tamamlandı, mesela Putin'in söyleminde de tek parti, tek lider, tek ses, orta sınıfın güçlü olduğu bir devlet yapılanması vardı. 2000'li yıllara bakarsanız bunun net biçimde uygulandığını görürsünüz, Medvedev iktidarında da bunun devam ettirildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Askerî boyutta ise Rusya sanki daha bir geri planda duruyormuş gibi görünüyor. Rusya daha geniş alanda askerî operasyonlar yapmıyor ama 2008 Ağustos'u gerektiğinde bölgesel dengelerde gücünü nasıl kullanabileceğine yönelik bir işaret etti. Rusya, yakın çevresine istediği mesajı verdi ve bölgesel dengelere nasıl baktığını, güç kapasitesini gösterdi. Bu Amerika'yla rekabet etmesini, mücadele etmesini, savaşmasını gerektirmiyor ama Rusya'nın hedeflerini kendi coğrafyasında nasıl savunabileceğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Rusya, Türkiye'nin de kendi doğal etki alanı olarak tanımladığı coğrafyada oyun oynayabileceğini gösterdi ve buradan Türkiye'nin de bir takım mesajlar aldığını söyleyebiliriz. Örneğin, savaş sırasında Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının geçtiği alanda bombalamalar oldu. Hatta yönelik doğrudan saldırı olmasa da hattın çalışması durdu. Türkiye'nin Gürcistan'da modernize ettiği askerî üsler bombalandı. Türkiye'nin Azerbaycan ve Orta Asya'ya bağlandığı karayolu köprülerin yıkılması nedeniyle kullanılamadı, Gürcistan'ın ağırlıklı olarak Türkiye'nin kullandığı limanları bombalandı. Türkiye'nin etkili olduğu, öne çıktığı birtakım projeler aksadı.

İkinci ve üçüncü soru birbiriyle bağlantılı: *Yeni Avrasyacılık denen politik arayışın Türkiye için yeni bir yol olması mümkün mü? Avrasyacılık denen söylemin Rusya için ifade ettiği anlam ile Türkiye için ifade ettiği anlam aynı mıdır?* İkisi de aslında birbirine benzeyen sorular. Şimdi, Yeni Avrasyacılık dediğimiz şey, 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında ortaya çıkan Avrasyacılığın devamı niteliğini taşıyor. Fakat, Yeni Avrasyacılık dediğimiz olgu Avrasyacılık gibi jeopolitik bir söylem, rekabet unsurunu bünyesinde barındıran, hakimiyet mücadelesinin söz konusu olduğu bir söylem. Böyle bir söylem varsa, tabii Türkiye'nin de bunun bir alt unsuru olmasını beklememek hata olacak. Avrasyacılığın formülasyonuna baktığınızda kabaca, çok uluslu, çok dinli, kendine has değerleri olan, duygusal olmalarının yanında

farklı ekonomik-siyasal sistemlerin de öne çıktığı fakat merkezinde Rusya'nın yer aldığı siyasal jeopolitik hakimiyet alanını tanımlamak ve bu alanda mümkünse federal-konfederal imparatorluk benzeri bir devlet yapılanmasına gitmek ve bunun kimliğinin, değer yargılarının, anlayışının Avrupa'dan farklı olduğunu vurgulamak gibi başlıklar karşınıza çıkıyor. Ama sonuçta geriye dönüp baktığınızda aslında 19. yüzyılın sosyal Darwinistleri'nin ortaya attığı jeopolitik söylemden çok da farklı bir yaklaşım değil. Bu da tamamen hâkimiyet mücadelesidir. Sadece hâkimiyetin kimde olacağını tanımlamaya çalışmakla ilgili bir şey. Ve bu tanımlama içerisinde tolerans, hoşgörü gibi kavramlar var. Bu kavramlar kulağımıza hoş gelmekle birlikte, toleranstan, hoşgörüden bahsediyorsanız birisinin birilerine hoşgörü göstermesinden bahsediyorsunuz demektir. O kimin toleransı, kimin hoşgörüsü. Merkezî karar alıcı kim olacak? Böyle bakıldığında aslında ben Yeni Avrasyacılığı, Moskova'nın daha güçlü olacağı ve hakimiyet alanına, ne diyelim, meydan okuyacak diğer Batılı unsurların giremeyeceği, bu hakimiyeti kabul edecek unsurların yer aldığı çok uluslu, çok dinli bir vizyon olarak görüyorum. Bu vizyon içerisinde Türkiye'nin yeri var ama bizim özellikle 1990'ların sonunda ve 2000'li yılların başında tartıştığımız Avrasyacılık ile bu örtüşmüyor. Yani bizim öngördüğümüz Avrasyacılık, Avrasya'ya üçüncü bir gücün girmemesi, örneğin bu Amerika ya da farklı bir aktör olabilir, onun sınırlandırılması perspektifiyse bunda uzlaşıyoruz. Fakat Avrasya'yı kimin ve nasıl şekillendireceği değerlendirmelerine başladığımız zaman farklı yönlere gitmeye başlıyoruz. Çünkü Rusya'nın görmek istediği Avrasya ile bizim görmek istediğimiz Avrasya arasında çok fark var. Ben, tam da bu nedenle ikisinin birbiriyle uyuşan kavramlar-algılar olduğunu düşünmüyorum. Rusya'nın son dönemdeki politikalarına baktığımızda Türkiye'yi Batı dünyasıyla sorunlar yaşayan, NATO içerisinde sorunlar çıkaran, Batı'nın da sürekli sorun çıkararak yaramaz çocuk ola-

rak gördüklerine göre acaba bu kanaldan bir huruç harekâtı yapıp kendimize alan açabilir miyiz politikası ama 2008'den sonra bu biraz geriledi ve eskisi kadar önemli değil ama ben burada Rusya'yla Türkiye'nin Avrasya vizyonlarının örtüşmediğini düşünüyorum.

BAHADIR PEHLİVANTÜRK – Teşekkür ederim. Benim de elimde üç tane soru var. Kısaca cevap vereyim.

GÖKHAN ÇETİNSAYA – Benim bir sorum olacak müsaadenizle. Şimdi siz bu analizi yaptınız ya, iktisadî açıdan yaptınız, uzun vadeli düşündüğünüzde *Amerika'nın da şu andaki gücüne bir taraflıyla ekonomisi öbür tarafıyla da muazzam askerî gücü olduğunu düşünürsek, Asya ülkelerinin askerî güçleriyle ilgili böyle bir projeksiyon yapıyor mu?*

BAHADIR PEHLİVANTÜRK – Çok uzun vadeye dayalı olarak yapılıyor. Şu anda, Asya'da Amerika ile askerî olarak kıyaslayabileceğiniz bir ülke yok. Hatta, şöyle söyleyebilirim, en büyük Asya gücü hangisidir dediğimde ABD dememiz gerekiyor. İktisadî açıdan bile gerçekten daha Çin'in en azından Amerika'yı yakalaması için 2020-2030 tarihleri veriliyor. Gerçi 2020 dediğimiz on yıl sonra ama askerî açıdan bu çok daha uzun zaman alacak. Çin'in bir açık deniz donanması yok, uçak gemisi yok. Ama Çin şaşırtıcı bir ülke, inanılmaz hızlı geliyor. Bir şehre iki sene arayla gittiğinizde şaşkınlığa kapılıyorsunuz. Bunlar geleceğe yönelik, hani cam küreye bakarak söylediğimiz şeyler, dolayısıyla yanlışla ihtimali olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir.

Üç soru var, *birincisi Çin ve Japonya Amerika pazarına nasıl hakim olmuştur; Amerika bu hakimiyeti hangi politikalarla kırmıştır? Kıramamıştır, önce onu söyleyeyim. Çin ve Japonya hala Amerikan pazarında güçlü bir pozisyona sahiptir. Japonya nasıl güçlü olmuştur Amerikan pazarında diye sorarsanız, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra*

zaten Japonya'nın seçtiği yol bu: ihracata dayalı büyüme. Japonya hammaddesi olmayan bir ülke, 128 milyon, Almanya ve Fransa'nın toplamı kadar, Türkiye'nin neredeyse iki katı nüfusu olan bir ülke. Beslenmesi lazım bu nüfusun. Sömürgeleri de elden gittikten sonra, ancak dışarıdan hammadde satın alıp bunu işleyip satarak hayatta kalabileceklerinin farkına varmışlardır. Bunun yanı sıra, hükümetler askerî güç kurma gibi, Japonya'nın eskiyi yani İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemini andıran bazı yollara girdiklerinde, ülke içinde ciddi tartışmalar ortaya çıkıyor. Ülkenin iç huzurunun kaçtığını fark ediyorlar. O zaman savaş sonrası dönemin meşhur başbakanı Shigeru Yoshida diyor ki, biz iktisadî kalkınmaya ağırlık vereceğiz. Bizim başlıca normumuz ekonomizm olacak. Ve böylece ekonomik kalkınmaya ağırlık veriyorlar. Bu dönemde Amerika henüz çok kendinden emin. Dış ticarete yüksek gümrük duvarları, gümrük dışı tarifeler, engellemeler yok. Japon malları çok kolay Amerikan pazarına giriyor, başta ucuz mallarla kalitesiz mallarla, sonra kaliteli mal olarak. Ürünlerinin imajını da kuvvetlendirdikten sonra Amerika dış ticareti engellemeye çalıştığında bile artık Japon mallarını dışarıda tutamaz hale geliyor. Çin mallarının ise Amerikan pazarına girişi biraz daha farklı. Onlar da ucuzlukla giriyor ama şöyle bir şey var; Çin'in Amerika'ya sattığı ürünlerin önemli bir kısmı Amerikan markası. Amerikan markaları Çin'e yaptırdıkları ürünleri Amerika'ya satıyorlar. Dolayısıyla burada ciddi bir fark söz konusu.

Bu, ikinci soruyla da alakalıdır. Zannedersem, Çin ile Japonya'nın döviz rezervlerini niçin Amerika'ya karşı kullanmadıkları soruluyor benim anladığım kadarıyla bu soruda. Burada şöyle bir durum var; bir defa ABD ekmek kapıları, onu söylemek lazım. Bugün Çin dünyadaki ekonomik sistemden en güzel faydalanan ülke. Hızla büyüyor, yüzde 10-15'lerle, düşünsenize yıllardır da kesilmedi bu büyüme hızı. Bu sayede altyapısını güçlendiriyor, şehirlerini yenili-

yor, uzaya adam gönderiyor, halkına destek oluyor, eğitim seviyesini arttırıyor, teknolojiye yatırım yapıyor ve yavaş yavaş silahlanmaya da yatırım yapıyor. Yani bugün her şey Çin için çok iyi gidiyor. Bu Batı'ya, özellikle Amerika'ya yaptığı satış sayesinde. Bugün dünyada hiç bir ülke Çinliler kadar Amerikan ekonomisinin sağlığı için dua etmiyordur diye düşünüyorum. İki ülke arasında simbiotik bir ilişki var, yani iki ülke birbirine bağımlı hale gelmiştir. Çin'in Amerika'ya ihtiyacı var, Amerika'nın da Çin'e. Amerikan şirketleri bu ihracatı yapanlar. Ucuz işçilik orada, oraya gitmezse başkasına gidecek bu şirketler ve Çin ekonomisindeki bir sallantı Çin'in dövizlerini belki devreye sokmasına neden olabilir. Bu doları alaşağı edebilir. Hatta bu Amerikan hegemonyasının sonunu getirebilir. Bu da Çin'in önemli bir müşterisini kaybedeceği anlamına gelir. Bu derecede faydasını gördüğü ekonomik sistem de yıkılır.

Dolayısıyla bugün Amerikan- Çin ilişkilerine baktığınızda Amerika'nın Çin'e karşı politikası şu şekilde gözüküyor: Çin'i dünyadaki sistemin sorumlu bir hissedarı yapmak. Yani genelde Türkiye'de, çok fazla öğrencilerimden de buna yönelik soru geliyor, yani iki ülkenin çarpıştığı imajı sürekli insanların kafasında. Hayır! Daha çok Amerika Çin'i dünyanın bir parçası haline getirmeye çalışıyor, Çin de burada iyi bir pozisyon kazanmaya çalışıyor. İki ülke birbirini kabullenmiş durumda aslında. Amerika, Çin'in gelecekte bir süper güç konumuna yükseleceğini kabullenmiş durumda, Çin de Amerika'nın yerleşik bir güç olduğunu, uzun süre Çin'e hiç bir şey sormadan istediğini yapabileceğini kabul etmiş durumda. İki ülke de bir çatışmadan, zarar verici bir rekabetten kaçarak birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleme çabası içindeler şu anda. Dolayısıyla geleceğin dünyasında çokça çatışmanın olduğu bir düzenden ziyade Çin'in daha ağırlıkta olacağı ama benzer bir sistemin devam edeceği bir düzenin oluşacağını düşünmek daha mantıklı geliyor bana.

Sonuncu soru, *Türkiye'nin tarihte Uzak Doğu siyaseti nasıldı ve şimdi nasıl olmalıdır?* diye bir soru var. Şimdi, Türkiye'nin pek fazla bir Uzak Doğu siyaseti olmamış aslına bakarsanız. Tek örneği bunun, Abdülhamid zamanında aydınlarımız Japonya'nın yükselmekte olduğunu duyuyorlar. 1890'larda, 19. yüzyılın sonlarına doğru, aslında bakarsanız henüz daha Rus-Japon Savaşı da yapılmamış. Potansiyel bir dost olarak görüyor Japonya'yı. Japon modernleşmesinin başarılı olduğunu fark ediyorlar ve çalışma gezisi de yapmak istiyorlar ve çoğumuzun iştmiş olduğu meşhur Ertuğrul Firkateyni hazırlanıyor ve Asya limanlarına uğruyor. Singapur, Hong Kong vs. başka limanlara da uğruyor. Gittiği yerlerdeki Müslüman halk tarafından coşkuyla karşılanıyorlar Hilafetin gemisi olarak. Japonya'ya gidiyor, üç ay kalıyor orada, çok da başarılı bir ziyaret. Ama maalesef Ertuğrul Faciası olarak tarihte yerini almıştır bu. Altı yüze yakın denizcimiz orada fırtınaya yakalanıyor, gemi batıyor ve şehit oluyorlar. Ben bir ay önce Ertuğrul'un battığı yere gitme fırsatını elde ettim, inşallah hepimizin yolu oraya uğrar bir gün, taşrada, çok zor ulaşılan bir yer. Ertuğrul Firkateyni çabasının avantajı, faciaya rağmen güzel yanı şu; bunun sonucunda büyük dostluklar kuruluyor. Bugün Türkiye-Japonya ilişkileri o kadar iyi ki, çok az ülkenin ilişkisi bu kadar iyidir. Hiç bir sorumuz yoktur Japonya'yla, hiç bir kötü düşüncemiz yoktur, dostluk vardır karşılıklı. Hani bizde zamanında onlara yardım etmişiz. Yine meşhur hikayelerden birisidir; İran-Irak Savaşı sırasında THY Japonların Tahran'da sıkışmış vatandaşlarını Türkiye'ye kaçırıyor. Biraz da romantik olarak nitelendirebileceğimiz hikayeler anlatarak bu dostluğu güçlendiriyoruz, sıkı bir dostluğun temeli olmuştur bu olaylar. Bir tek size bunu örnek olarak verebilirim Uzak Doğu'ya yönelik bir siyaset olarak, onun dışında "uzak" gelmiş oraları Türk insanına ve siyasetçisine.

Uzak Doğu siyaseti nasıl olmalıdır dersek eğer, bugün de her şeyden önce iktisadî yönden ekstra çaba göstermemiz gerekiyor Asya için. Fazladan uzman üretmemiz gerekiyor. Sunumda da dediğim gibi Avrupa, Orta Doğu, Orta Asya daha önemlidir Türkiye için önemli de kalacaktır. Ama bunları boğmasını, Asya'yı gündemden dışlamasını engellemek gerekiyor. Bu konuda fazladan çaba harcıyıp insan yetiştirmek ve insanî ilişkileri kurmak için çaba göstermek gerekiyor. Bunun dışındaki ilişkiler de zaten kendiliğinden doğuyor. Japonya ciddi bir potansiyel ortaktır aslında çünkü ortak siyasî değerlere sahibiz, kültürel değerlerimiz farklı olsa bile. Çin'le Orta Asya'da Uygurlar konusunda yaşanan bazı gerginlikler var. Bu zarar veriyor olsa bile ilişkiler ilerliyor. Fırsat olarak görüyor Çin'i Türkiye belli ki, iktisadî açıdan en azından. Ben şu anda özellikle bu bölgeye ekonomik ağırlık vermeyi, bu ülkeleri daha çok çalışmayı ve buralara daha çok insan göndermek için çaba göstermenin en iyi siyaset olduğunu düşünüyorum. Teşekkür ederim.

GÖKHAN ÇETİNSAYA – Şimdi bir iki soru var, Atila Hocam bunlara cevap verirse, ondan sonra bitirelim.

ATİLA ERALP – Beş tane soru gözüküyor ama bazılarına cevap verdim, bir tanesi *komşularla sıfır sorun politikası mümkün müdür, bu çabalar gerçekçi midir?* Sayın Çelikpala bu soruya zaten cevap verdi. Tabii ki sıfır sorun zor ama bu konuda çabalar olmalıdır, olmaması diye bir şey olamaz, zaten dünyanın gidişi de bu, AB'nin kriterlerine baktığınız zaman iyi komşuluk ilişkilerini gerektiriyor, sıfır sorun kolay değil ama çabaların da olması gerekiyor.

İkinci soru, *Türkiye'nin sırtını Batı'ya dönmüş olduğu konusu. Bu konuda neler söyleyeceksiniz?* Bu konuda zaten konuşmuştum. Sırtını Batı'ya dönmemesi gerekir ve küresel meselelerle Batı'yla olan ilişkilerini birleştirme kapasitesi içinde olması anlamlıdır. Yani, geç-

miştten ileriye doğru giderken hem devamlılık hem değişim meselelerini birlikte yapabilme gücü her zaman önemlidir ve Türk dış politikasında geçmişten geleceğe doğru değişim ve eskiden beri mevcut olan süreçleri birlikte ele alarak geliştirmesinde yarar vardır.

AB'ne girmenin Türkiye için getirileri ve uzun dönemde beşerî, ekonomik, siyasî, ekolojik sonuçları nelerdir? Bu anlamlı ama hemen cevaplandırılabilen bir soru değil. Belki şunu söyleyebiliriz: Avrupa Birliği bu konuların hepsinde çok kapsamlı mevzuat geliştirmiştir ve Türkiye bu sürecin içinde oldukça bu mevzuattan yararlanır. Bu mevzuatın içinde olmamızın zararı nedir? Avrupalı değişik konularda çeşitli mevzuat geliştirmiş; siz onun içine giriyor, onu paylaşıyorsunuz ve aynı zamanda, size bu konularda yardım ediliyor; Türkiye, AB sürecinde ilerlerse bu son derece faydalıdır. Yalnız yapacağınız bir takım işleri başkaları zaten yapmış, güçlü, birlikte yapıyorsunuz, maddî ve manevî olarak da diyelim ki belli bir ilişki içinde yapıyorsunuz. Bütün bu mevzuata baktığınızda bunun temeli nedir? Tüketiciyi korumak, insanları korumak, çevreyi korumak, vs. Bunlar zaten yapılması gereken şeyler, bu bakımdan da uzun dönemde faydalı olacaktır, inşallah bu süreç, siyasî meselelerden arınarak böyle bir ortama doğru ilerler.

Her zaman gelen bir başka soru da, *Kendi içinde dağılmaya, çözülmeye başlamış AB'ne Kıbrıs konusunda, bir çok konularda niye ödün veriliyor?* Kıbrıs konusuna pek değinmedik ama bu soruda bir çok varsayım var: Kendi içinde dağılmaya, çözülmeye başlamış; doğru mu acaba? Bu varsayımı bir düşünelim, bir çözülme, bir dağılma... AB'nin çeşitli dönemlerde krizleri oldu, krizlerden şu veya bu şekilde çıktı. Krizlerden çıkamayacağını nasıl varsayabiliriz? Baktığınız zaman bundan da çıkabilir, o yüzden çözülmeye başlamış bir AB varsayımı bir soru işaretidir. Kıbrıs meselesinde ödün verilmesi de. Buna da baktığımız zaman Kıbrıs konusunda nasıl ödün verilmiş-

tir? Kıbrıs konusundaki temel sorunlardan birisi Kuzey Kıbrıs'ın uluslararası hukukun dışında olmasıdır. Biz meseleye Türkiye açısından bakıyoruz. Kuzey Kıbrıs'a gidip Kıbrıslılar tarafından bakalım. Uluslararası hukukun dışında olmak çok zor bir durumdur. Burada uzun yıllardır yapılan Birleşmiş Milletler nezdinde bir çözüm yaratılmasıdır. Türkiye de son yıllarda bu çözüm çabalarına ortak oldu. Bu çözüm yaratılır mı yaratılmaz mı ayrı bir tartışma, ama çözümün yaratılması son derece önemlidir. Birçok neden söylendi, ben ise basit bir neden söyleyeyim: Kuzey Kıbrıslıları düşünerek, onların uluslararası hukuka girmesi açısından çok önemli bu, yoksa onları tek tanıyan ülke kimdir? Türkiye. Böyle bir ortamı düşünün, siz de orada yaşadığınızı ve bunun yaratacağı olumsuzlukları düşünün. Çoğu ne yapıyor şimdi, Güney Kıbrıs'tan pasaport almaya çalışıyor. Bunun ne kadar vahim olduğunun altını çiziyorum. O yüzden de Kuzey Kıbrıs'ta çözümün ne kadar önemli olduğunu görmek, bunun için de çaba içinde olmak lazım. Bu yüzden buna ödün değil, çözüme giden yolda çabalar olarak ve onda da en iyi şeyi bulmaya çalışmak lazım, sadece kendi gözümüzden değil, Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan insanlar gözünden de bu meseleye bakalım.

Son soru, *Türkiye'nin dış politika alanında ve AB alanında İslamcı olup olmayacağı meselesi*. Yani burada arkadaşlarımız da konuştu tabii, bazı açılardan bakılınca özellikle Orta Doğu'da İran ve Sudan konusunda Türkiye'nin böyle bir eğilimi olduğu zaman zaman ortaya çıkıyor. Dikkatli olmak lazım, ama arkadaşlarımız söyledi, Türkiye'nin dış politikası sadece bu alanlardan ibaret değil, Balkanlar'da, Rusya'da bakın, farklı bir durum var. Boğaziçi Üniversitesi'nden Kemal Kirişçi bu konularda araştırma yapmaktadır: Türkiye'nin İngilizce tabirle *trading state* yani iktisadî meselelere ağırlık veren, iktisadî olarak ilişkilerini bölgeyle geliştiren bir yöne doğru gittiğini söylüyor. Bu bazı konularda daha ideolojik boyutlarda seyrediyor ve

o da zorluklar yaratıyor ama işin temelinde de pragmatik ve iktisadî bir yönelişin olduğunu da gözlemek gerekir.

GÖKHAN ÇETİNSAYA – Gerek sabah oturumu gerekse öğlen oturumu oldukça faydalı oldu. Ben gerek tertip edenlere gerek burada bu kadar saat bizi dinleyenlere ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Sağlıcakla diyelim. Sağolun.

İKİNCİ OTURUMUN SONU

DİZİN

1

- 12 Eylül 1980, 22, 129
1924 Anayasası, 4, 19, 20
1961 Anayasası, 19, 20, 21, 22, 34, 35
1982 Anayasası, 22, 23, 24, 28, 33, 34

2

- 27 Mayıs 1960, 20, 123
28 Şubat Süreci, 136

A

- ABD, 44, 71, 78, 79, 82, 88, 90, 91, 92,
93, 99, 100, 101, 102, 103, 104,
105, 106, 108, 109, 110, 119, 123,
124, 125, 126, 127, 128, 129, 130,
131, 137, 138, 141, 142, 143, 145,
146, 147, 155, 156
Abhazya, 69, 75, 77, 78, 85
Afganistan, 68, 69, 86, 87, 113, 127,
129, 134
Afrika, 62, 145
Afrika Birliği, 145
Ahmet Davutoğlu, 63, 66, 67, 140
AİHM, 26, 49
Akdeniz, 61, 65, 120, 142
Ak Parti, 140, 143, 144, 145.
AKP, 71
Almanya, 61, 72, 92, 113, 118, 119, 156
ANAP, 71

- Anayasa, 3, 4, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 21,
22, 23, 24, 26, 28, 30, 33, 35, 36,
38, 39, 41, 42, 44, 45, 53, 83, 148
Anayasa Mahkemesi, 21, 22, 23, 38, 39,
45, 83
Andre Gunder Frank, 91, 94
Antonio Gramsci, 101
Arap, 114, 115, 121, 122, 123, 124,
126, 128, 129, 130, 135, 136, 144,
145.
Askeri Yüksek İdare Mahkemesi, 22, 48
Asya, 68, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93,
94, 95, 96, 98, 99, 108, 109, 110,
138, 142, 155, 158, 159
Asya-Pasifik ülkeleri, 89
Atatürk, 3, 5, 7, 8, 9, 37, 43, 47, 53, 54,
112, 113, 117.
Atatürk Araştırma Merkezi, 1, 3, 5, 7, 8,
9, 53, 54
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü,
3, 53, 54
Atilla Eralp, 147, 159
Avrasya, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74,
85, 86, 87, 111, 133, 134, 142, 154,
155
Avrasyacılık, 153, 154
Avrupa, 18, 24, 38, 55, 56, 57, 58, 59,
60, 61, 62, 63, 64, 68, 69, 94, 95,
96, 103, 117, 119, 120, 121, 127,
128, 142, 148, 149, 152, 154, 159,
160
Avrupa Birliği (AB), 121
Avrupa Parlamentosu, 56

Azerbaycan, 74, 75, 77, 79, 80, 82, 84,
85, 86, 153

B

Bahadır Pehlivan Türk, 155

Balkanlar, 5, 8, 60, 61, 77, 119, 132,
134, 142, 149, 161

Batı, 5, 70, 72, 73, 76, 88, 89, 90, 91,
92, 93, 94, 95, 96, 99, 103, 109,
110, 111, 112, 113, 121, 122, 123,
124, 125, 127, 128, 129, 133, 134,
135, 150, 154, 157, 159

Büyük Ortadoğu Projesi (BOP), 145

C

CENTO, 122, 123, 124, 130

Cezmi Eraslan, 6, 7, 53.

CHP, 43, 47

Cumhuriyet, 3, 5, 7, 8, 9, 20, 29, 38, 40,
47, 53, 71, 130

Cumhuriyet Senatosu, 20

Ç

Çifte standart, 148

Çin, 63, 68, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94,
95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103,
104, 105, 106, 107, 108, 109, 110,
152, 155, 156, 157, 159

Çok boyutlu işbirliği, 71

D

Dağlık Karabağ meselesi, 75, 77, 79, 80,
82, 85

Danıştay, 22, 48

Darbe, 30, 39, 121

Demokrasi, 8, 27, 28, 41, 46, 47, 66, 99,
103, 104, 139

Demokrat Parti, 35, 124

Demokratik, 27, 28, 29, 32, 33, 34, 40,
46, 104, 137, 145

Devlet Güvenlik Mahkemeleri, 22

Doğu ve Güneydoğu Asya, 90

DSP, 71

E

ekonomi, 90, 94, 99, 100

ekonomik, 60, 62, 66, 69, 71, 72, 73, 75,
77, 78, 80, 84, 86, 88, 89, 90, 91,
92, 95, 98, 99, 102, 104, 105, 106,
107, 108, 109, 110, 119, 121, 125,
127, 128, 130, 131, 136, 141, 143,
146, 148, 149, 151, 154, 156, 157,
159, 160

Ermenistan, 74, 77, 79, 80, 81, 82, 83,
84, 85, 141

F

Filistin, 119, 121, 122, 126, 128, 129,
130, 136, 137, 145

Fransa, 29, 37, 38, 39, 76, 92, 113, 114,
117, 118, 149

G

Genelkurmay, 22, 114

Gökhan Çetinsaya, 53, 124, 144

Güney Osetya, 75, 76, 78, 85

Gürcistan, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81,
85, 153

Güvenlik, 63, 64, 66, 69, 73, 75, 76, 77,
78, 100, 107, 111, 112, 113, 116,

120, 125, 126, 127, 129, 132, 133,
134, 136, 141, 143, 144, 151

H

Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, 23
Hegemonik stabilite teorisi, 100
Heyet-i Ayan, 15
Heyet-i Mebusan, 15
Heyet-i Vükela, 16
Hırvatistan, 56, 57, 60, 149
Hindistan, 68, 89, 90, 93, 152

I

Irak, 8, 103, 104, 112, 113, 114, 115,
119, 122, 123, 129, 130, 131, 132,
135, 136, 137, 138, 143, 144, 146,
158

İ

İcra Vekilleri Heyeti, 17, 19
İkinci Dünya Savaşı, 113, 115, 117, 118,
119, 120, 121, 122, 124, 155, 156
İKÖ, 145
İngiltere, 59, 100, 113, 114, 115, 116,
117, 118, 119, 122, 123, 124
İran, 74, 78, 81, 113, 115, 116, 117,
118, 122, 124, 125, 127, 129, 130,
131, 132, 137, 138, 139, 144, 145,
146, 150, 158, 161
İspanya, 57, 59
İsrail, 121, 128, 129, 130, 135, 136, 137

J

Japonya, 92, 95, 96, 98, 99, 100, 105,
110, 152, 155, 156, 158, 159
Jeopolitik, 100, 153, 154

K

Kafkasya, 68, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80,
81, 119, 132, 138
Kanun-ı Esasi, 15, 16, 17, 41
Karadeniz, 75, 77, 120, 142
Kıbrıs, 73, 125, 126, 127, 129, 130, 135,
141, 160, 161
Kırım, 69
Komşularla sıfır sorun politikası, 159
Kore, 92, 100, 106, 119
Kosova, 69, 76, 105
Körfez Savaşı, 134, 136, 137
Kriz, 60, 62, 76, 82, 90, 108, 110, 144,
148
Kurucu Meclis, 20, 22, 53
Kuzey Kıbrıs, 161

L

Latin Amerika, 62
Lebedev, 71
Lizbon Reform Antlaşması, 148
Lübnan, 145, 146

M

Macaristan, 57, 58
Marshall Planı, 119
Meclis-i Mebusan, 17, 42

Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri (MDAÜ), 149
Meşrutiyet, 4, 41
MHP, 71
Millî Güvenlik Konseyi, 22, 33
Ming-Qing Fidyeye Ticaret sistemi, 98
Mitat Çelikpala, 151
Murat Yanık, 42
Mustafa Kemal Atatürk, 117
Mustafa Yılmaz, 3

N

NATO, 63, 71, 79, 87, 120, 121, 122, 123, 126, 133, 134, 150, 154
Nevin Ünal Özkorkut, 24, 41

O

OECD, 121
OPEC, 152
Orta Asya, 68, 69, 73, 74, 75, 76, 85, 86, 100, 132, 138, 153, 159
Ortadoğu, 5, 8, 55, 106, 110, 111, 114, 115, 116, 118, 120, 121, 122, 123, 126, 128, 129, 133, 134, 135, 136, 137, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 150

P

Pakistan, 68, 69, 86, 87, 122
PKK, 75, 132, 135, 136, 138, 139
Pro-aktif ritmik diplomasi, 66

R

Reel politik, 70, 85

Referandum, 13, 46
Rejim, 19, 113, 132
Romanya, 113

S

Sami Selçuk, 13, 24, 34, 47
seçim, 3, 33, 36
sivil, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 43, 102, 146
Soğuk Savaş, 63, 111, 119, 120, 121, 125, 127, 132, 133, 134, 135, 140, 141, 142
Sovyetler Birliği, 68, 83, 111, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 124, 126, 127, 132, 137, 138, 151
Sudan, 161

T

Tanzimat, 4, 133
TBMM, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 36, 47, 82, 143
Teşkilatı Esasiye Kanunu, 4
The Economist, 27, 40, 49
TİKA, 86
Türk Ceza Yasası, 24
Türk dış politikası, 5, 65, 67, 85, 89, 111, 112, 122, 127, 128, 129, 132, 133, 135, 136, 137, 146, 160
Türk Silahlı Kuvvetleri, 22, 121
Türkiye, 3, 4, 5, 7, 8, 13, 17, 18, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 31, 36, 38, 39, 40, 41, 47, 48, 49, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86,

87, 88, 89, 111, 112, 113, 114, 115,
116, 117, 118, 119, 120, 121, 122,
123, 124, 125, 126, 127, 128, 129,
130, 131, 132, 133, 134, 135, 136,
137, 138, 139, 140, 141, 142, 143,
144, 145, 146, 147, 148, 149, 150,
151, 152, 153, 154, 155, 156, 157,
158, 159, 160, 161

Türkiye Kalkınma ve İşbirliği Ajansı
(TİKA), 75

Türkiye-Rusya ilişkileri, 70, 152

TÜSİAD, 33

U

Uzak Doğu, 158, 159

Ü

Ürdün, 115, 122, 146

V

Varşova Paktı, 120

Y

Yargı, 4, 16, 18, 19, 21, 23, 36, 37, 38,
39, 45, 48

Yargıtay, 3, 7, 13, 26, 48

Yasama, 4, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22,
37, 47

Yugoslavya, 113

Yunanistan, 113, 119, 124, 126, 147,
149

Yüksek Hakimler Kurulu, 21

Yürütme, 4, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22,
23, 37, 15

FOTOĞRAFLAR

Soldan sağa:

Prof.Dr. Cezmi ERASLAN, Prof.Dr. Sami SELÇUK,
Prof.Dr. Gökhan ÇETİNSAYA, Prof.Dr. Mustafa YILMAZ

Bilimsel Toplantı- Açılış-
H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Prof.Dr. Mustafa YILMAZ

Bilimsel Toplantı- Açılış-
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı
Prof.Dr. Cezmi ERASLAN

I.Oturum- Anayasa Tartışmaları

Soldan sağa

Doç. Dr. Murat YANIK,

Oturum Başkanı Prof.Dr. Sami SELÇUK,

Doç. Dr. Nevin Ünal ÖZKORKUT

II. Oturum- Dış Politika Tartışmaları

Soldan sağa

Dr. Bahadır PEHLİVANTÜRK,

Oturum Başkanı Prof.Dr. Gökhan ÇETİNSAYA,

Prof. Dr. Atila ERALP,

Doç.Dr. Mitat ÇELİKPALA

Tarihsel olarak bakıldığında görölmektedir ki, Anayasa'ya dayalı hayatımız 1876 yılında Kanun-ı Esasi ile başlamıştır. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile devam eden tarihi süreç, 1924, 1961 ve en son 1982 Anayasası ile günümüze dek gelmiştir. Eminiz sivil bir yeni anayasa çalışmalarının hızla devam ettiği bu günlerde, alanlarında uzman birbirinden değerli bilim insanlarının görüşlerini ihtiva eden bu eser sürece olumlu katkı sağlayacaktır.

Türkiye, dış politika tartışmaları ekseninde son yıllarda köklü geçmiş ve bunun getirdiği sorumluluk ile Akdeniz'den Balkanlara, Orta Doğu'dan Kafkaslara kadar bölgenin tamamında görünür bir şekilde aktif siyaset izlemektedir. Bu eser ile, geçmişten günümüze izlenen dış politikanın süreklilik ve değişim temelinde analizlerini okuyacak ve çok önemli tespitlere rastlayacaksınız.

web: <http://www.atam.gov.tr>

e-posta: bilgi@atam.gov.tr - e-mağaza: <http://e-magaza.atam.gov.tr>